

ASSAM®
Adaleti Savunanlar
Stratejik Araştırmalar Merkezi
Derneği

ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD)
ASSAM International Refereed Journal
ISSN: 2148-5879

İmtiyaz Sahibi/Publisher

Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği
adına
Adnan TANRIVERDİ

Sorumlu Müdür/Managing Director

Mehmet Abdullah KAPLAN

Editör/Editor

Yrd. Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE

Editör Yardımcıları/Sub Editors

M. Abdullah KAPLAN
Melih TANRIVERDİ

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet Zelka
Prof. Dr. Nevzat Tarhan
Prof. Dr. Mustafa Paksoy
Prof. Dr. İskender Pala
Prof. Dr. Veysel Bozkurt
Prof. Dr. Uğur Yıldırım

Dizgi ve Baskı/Type Setting and Published By

Prestij Grafik, Reklamcılık Matbaacılık San ve Tic Ltd Őti
Mustafa KARADEMİR

Yenibosna, Merkez Mah. Atatürk Cad., Göl Sk. No: 1 Bahçelievler - Yenibosna - İstanbul

Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği, Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD / ISSN: 2148-5879) Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan yazıların her hakkı saklıdır. Derginin ismi olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz. Yazarlara nakit olarak telif ücreti ödenmez. Telif ücreti olarak yazının yayınlandığı dergi gönderilir.

HAKEMLİ DERĐİ KURULLARINDA GÖREVLİ AKADEMİSYENLER

Prof. Dr. Nevzat Tarhan, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit Okur, Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hanifi Aslan, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Özertürk, Kartal Arş. Hastanesi
Prof. Dr. Ramazan Ayvalli, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Zelka, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur Yıldırım, Kahramanmaraş (KSÜ)
Prof. Dr. İskender Pala, Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Paksoy, Kilis Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi Güçlü, Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Lider Bal, Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Ferit Uslu, Hitit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hiroki Wakamatsu, Hitit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Edgardo Sica, Foggia Üniversitesi

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Nevzat Tarhan, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit Okur, Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hanifi Aslan, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Özertürk, Kartal Arş. Hastanesi
Prof. Dr. Ramazan Ayvalli, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Zelka, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur Yıldırım, Kahramanmaraş Üniversitesi
Prof. Dr. İskender Pala, Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Paksoy, Kilis Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi Güçlü, Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali Fuat Gökçe, Kilis 7 Aralık Üniversitesi

İletişim Adresi

Adres: Yakuplu Mah Hürriyet Bulvarı Newport Sitesi No:155 1. Blok Kat:7 D:55
Beylikdüzü İstanbul / Türkiye
Tel ve Faks: +90 212 8551975 <http://www.assam.org.tr> e-posta: info@assam.org.tr

SUNUŞ

Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM-UHAD) dördüncü sayısı Aralık 2015 tarihinde yayınlanmıştır. Dergi sürekli bir gelişme göstermekte ve akademisyenler ile araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Bu sayımızdan itibaren dergimiz elektronik dergi olarak faaliyete devam etme kararı almıştır. Basılı sayıları sadece dergide makalesi yayınlanan yazarlara gönderilecektir.

Dergimizin bu sayısında iki İngilizce makale beş Türkçe makale olacak şekilde; üç makale siyaset bilimi ve kamu yönetimi, bir makale hukuk, diğer üç makale ise iktisat ve işletme disiplini kapsamında yayınlanmıştır. Makale yazarları ülkenin farklı akademik birimlerinde yer almaktadır. Dergi, Index Copernicus 2014-2015 “Bilimsel Dergi Kalite” değerlendirmesinde 100 puan üzerinden 54.57 puan almıştır. Bu husus yeni kurulan ve henüz dördüncü sayısı yayınlanan dergimiz için gurur verici bir durumdur.

Yrd. Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE

BAŞ EDİTÖR

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	3
İÇİNDEKİLER.....	4
GÜVENLİK POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: TÜRKİYE VE İRAN	5
TÜRKİYE'DE KIRSALDAN KENTE GÖÇ VE GÜVENLİK İLİŞKİSİ	24
KÜRESEL ÖLÇEKTE SU PİYASASINDA TEKELLEŞME	41
PAMUĞUN DÜNYASI, KÜRESEL AKTÖRLER VE POLİTİKALAR.....	60
İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KONUSUNDA İŞVEREN, ÇALIŞAN VE DEVLETİN ROLÜ	86
EVALUATION OF SERVICE SUPPLY CHAIN PERFORMANCE CRITERIA WITH DANP METHOD ^(*)	104
A RESEARCH ON DETERMINATION THE ENVIRONMENTAL SENSITIVITY OF UNIVERSITY STUDENTS: THE CASE STUDY OF KILIS	120

GÜVENLİK POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: TÜRKİYE VE İRAN

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Burhanettin COŞKUN
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
İİBF KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ

Özet

Dünya üzerindeki devletler İkinci Dünya Savaşına kadar güvenliklerini neredeyse tek bir devlet olarak veya bölgesel anlaşmalar ile sağlamakta idiler. Ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı bitiminde, dünya üzerinde küresel istekleri artan devletler diğer birçok ülkenin güvenlik politikalarını da doğrudan etkileyerek değişen dünyanın güvenlik anlayışına yön vermişlerdir. Bu değerler içerisinde “Güvenlik Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme: Türkiye ve İran” çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı, Soğuk Savaş sonrasında Türkiye ve İran'ın oluşturduğu güvenlik politikalarını ortaya koymak ve birbirleriyle olan benzer ve farklı yönlerini incelemektir. Türkiye'nin güvenliği denildiği zaman, ülkenin devleti ve milleti ile var olan bölünmez bütünlüğü ve bu bütünlüğün yaşamsal devamlılığının anlaşılması gerekmektedir. Türkiye, Devlet düzeni ve bu devlete bağlı olarak yaşayan büyük nüfusun meydana getirdiği ulusu ile varlık göstermektedir. Her devletin güvenliğe ihtiyacı olduğu gibi Türkiye'nin de güvenliğe ihtiyacı vardır. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle yaşanan jeopolitik değişimler Türkiye'yi çok hassas bir konuma itmiştir. İran ise güvenlik konusunda kendini sürekli olarak savunma güvenliğini artırma arayışı içinde bulmuştur.

Bu araştırmada güvenlik politikası konularındaki karşılaştırmalı analiz üzerinde durulmuş ve her iki ülkenin iç ve dış güvenlik sorunlarındaki tedbirleri ortaya konularak, betimsel ve açıklayıcı yöntem kullanılmıştır. İran'ın milli güvenlik anlayışı anavatanın varlığının korunması yanında dini, etnik etki sahalarını da kapsamakta ve özellikle milli çıkarlarını genişletmek üzerinedir. Komşu iki ülkenin de güvenlik politikalarının coğrafi bütünlük, jeopolitik ve teknolojik olarak ele alınması gerekli ve önemlidir. Her iki ülke de geçmişinde önemli bir tarih sürecini barındıran, ilişkileri geçmişten gelen ve günümüzde de küresel güvenliğin sağlanmasında iki önemli güç olarak görülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Güvenlik Politikaları, Strateji, Savunma Politikaları

Abstract

Security until the Second World War almost idyll in states around the world to provide you with a single state or regional agreements. However, especially in the end of the Second World War , the state increased global demand over the world have given direction to the changing world of security directly influenced the understanding of the security policies in many other countries. Among these values , "Turkey and Comparison of Iran's Security Policy " is the main subject of the study.

The purpose of the study, after the Cold War, Turkey and Iran to reveal and examine security policies created by the similar and different aspects with each other . When Turkey's security is concerned, the country's state and the indivisible integrity of the nation and should be understood that the integrity of the vital continuity. Turkey, Public order and depending on the state 's large population occurs is an ideal political system brought the nation. As each system needs security Turkey's state also needs security . Geopolitical changes experienced by the end of the Cold War, Turkey has led to a very delicate position. Iran is a more stringent view is based on safety Turkey found itself constantly in search of the defense system .

This research focuses on comparative analysis of security policy issues and putting forward both its internal and external security measures in question , the method used descriptive and explanatory. Besides the protection of religion being the homeland of Iran's national security concept encompasses ethnic impact on the field and in particular to expand their national interests. These neighbour countries' geographical integrity of the security policy, geopolitical and technological should be considered necessary and important. Both countries hosting a

significant date in the history of the process, the relationship should be seen from the past and present as well as two important forces in maintaining global security.

Key Words: Security, Security Politics, Strategy, Defense Politics

تقييم السياسية الأمنية : تركيا و ايران

المحاضر المساعد الدكتور Mehmet Burhanettin COŞKUN

جامعة OSMANİYE KORKUT ATA

كلية الاقتصاد و العلوم الادارية, قسم الادارة العامة

ملخص

دول العالم وحتى الحرب العالمية الثانية كانت تقوم بتأمين أمنها بنفسها كدولة واحدة أو من خلال الاتفاقيات الإقليمية. ولكن بشكل خاص مع نهاية الحرب العالمية الثانية فان الدول التي زادت طلباتها على المستوى العالمي فانها أعطت اهتمام وتوجه مباشر لاتفاقية الامن العالمي المتغير من خلال التأثير المباشر على سياسات الأمن للكثير من الدول الأخرى. وضمن هذه القيم يتشكل الموضوع الرئيسي للدراسة وهو " التقييم وفق السياسات الأمنية : تركيا و ايران " .

الهدف من الدراسة: هو دراسة التوجهات المتشابهة و المختلفة و السياسات الامنية المشكلة و المتبعة لتركيا و ايران و بين بعضهما البعض بعد الحرب الباردة. عندما يقال عن أمن تركيا يفهم منها الوجود الغير قابل للانقسام للدولة و الشعب واستمرار هذا التوحد. واطهار وجود تركيا و الدولة مع الوطنية التي أتت بها غالبية من يعيش ويرتبط بالدولة. وخاصة فان التغيير الجيوسياسي الذي تم بعد نهاية الحرب الباردة دفع تركيا الى موقع حساس للغاية.

في هذا البحث تم التركيز على تحليل المقارنات في مواضيع السياسات الأمنية من خلال وضع التدابير المتخذة للمشاكل الامنية الداخلية و الخارجية لكلا البلدين, حيث تم استخدام المنهج الوصفي و التفسيري. ان مفهوم الأمن الوطني لايران الى جانب حماية وجود الوطن يشمل تأثير الجانب الديني و العرقي وعلى وجه الخصوص توسيع المصالح الوطنية. حيث أن دراسة التكنولوجيا و الجيوسياسي و الوجود الجغرافي للسياسات الامنية لكلا البلدين الجارين ضروري وهام. حيث أن كلا البلدين صنعوا مرحلة تاريخية مهمة في الماضي, و ينبغي النظر على أنهما قوتين مهمتين لتأمين الأمن العالمي من خلال علاقاتهما الأتية من الماضي وحتى يومنا.

الكلمات المفتاحية: الأمن, السياسات الامنية, الاستراتيجية, السياسات الدفاعية.

1. GÜVENLİK KAVRAMI VE JEOPOLİTİK

Güvenlik konusu, dünya düzeni ve insan yaşamı açısından çok önemli bir konudur. En genel tanımıyla güvenlik, kişilerin her türlü tehlikeden uzak bir yaşama sahip oldukları, korkusuzca yaşayabildikleri, toplumsal yaşam düzeninin insanların gereksinimleri doğrultusunda sürekli biçimde işlediği, herkesin kendini emniyet içinde hissettiği bir durumdur. Bu tanımdan anlaşılacağına göre, oluşturulan toplumsal düzen için de güvenlik söz konusudur. Kişiler, toplumlar için olduğu gibi devletler için de güvenlik durumu söz konusu olmaktadır. Çünkü ayrı bir varlık olarak, devletlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri ancak güvenli bir ortam içerisinde mümkün olabilir. Bu durumda, bütün canlılar için olduğu gibi her organizma ya da sosyal düzen için de güvenlik hayati önemdedir. Güvenlik konusunun bir diğer özelliği ise süreklilik arz etmesidir. Devletler de zaman içerisinde insanların siyasal yönden örgütlenmeleri ile ortaya çıkan siyasal mekanizmalar olarak güvenlik aramaktadırlar. Her devlet için varlığını korumak ve sürdürmek önde gelen bir yükümlülüktür. Bundan dolayı, devletler için en az insanlar için olduğu gibi güvenlik arayışı oldukça önemli bir konudur (Çeçen, 2005: 107).

Bir devletin en temel ve en önemli sorunlarından birisi açıkça belirtildiği gibi güvenlidir. Günümüzde güvenlik kavramı yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır. Ülke topraklarının savunulması ve ülkenin bekasının sağlanmasına yönelik askeri faaliyetlerin kapsamı genişletilmiş, mevcut askeri boyutun yanı sıra siyasi, ekonomik, sosyal ve teknolojik boyutlar önem kazanmıştır. Gelecekteki güvenlik ortamı ülkelerin uluslararası terörizmle mücadele etme, demokratikleşme ve ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmelerine bağlı olacaktır. Ülkeler bunları gerçekleştirdiği oranda dünyadaki barışın sürekliliği sağlanabilecektir (Özgün, 2001: 53).

Ulusal gücün öğeleri ele alındığındaysa, bu öğeler nicel ve nitel öğeler olmak üzere ikiye ayrılır. Ulusal gücün nicel öğelerine bakıldığında, bu öğelerin; coğrafya, ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar, ekonomik kapasite, savaş teknolojisi, silahların nitelik ve niceliği gibi faktörlere bağlı olan askeri hazırlık derecesi ile ülkenin demografik özellikleri olduğu kabul edilmektedir. Ulusal gücün niteliksel öğeleri içinde de ulusal karakter, ulusal moral ile hükümetin niteliği yer almaktadır (Arı, 1999: 43-58).

Milletlerin tarih sürecindeki yeri ve coğrafi mekânları arasındaki ilişkiler, başka milletlerin de dikkatini çekmektedir. Dünya ilk çağlardan günümüze yayılmaların ve mücadelelerin gerçekleşmesine tanıklık etmiştir. Tarihte süregelen toprak çekişmeleri bunu gözler önüne sermektedir. (Şehirli, 2000: 28).

Jeopolitik, siyasi tarih içinde belirli coğrafi modellerin önemine dikkat çekme girişimidir. Jeopolitik mevcut güç yapısını olduğu gibi kabul eder ve bu yapı içinde dış politika üretene tavsiyeler sunmak için çalışır (Sloan ve Gay, 2003: 27).

Daha geniş bir tanımlama yapacak olursak; "jeopolitik, dünya coğrafyasını, coğrafi yapı ve evrensel değerleri ile inceleyerek, dünya, bölge ve ülke çapında güç ve politik düzeyde hareket tarzı araştırması yapar. Jeopolitik, politika belirlenmesi amacıyla bir ulusun, uluslararası topluluğun veya bölgenin jeopolitiğin değişen ve değişmeyen unsurlarını dikkate alarak, güç değerlendirmesi yapan, etkisi altında kaldığı o günkü güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren bir bilimdir" (İlhan, 2000: 35-36).

Coğrafi bütünlük jeopolitiğin değişmeyen bir unsuru olmakla beraber devletlerin güvenlik politikalarında ulaşmayı amaçladıkları en önemli hedeftir. Coğrafi bütünlük ile anlatılmak istenen, ülkenin güvenli sınırlara, korunması kolay sınırlara sahip olmasıdır. Coğrafi bütünlük, devletlerin sınırlarının sağlanıp sağlanmadığına bağlı olarak, sahip olduğu doğal bütünlük anlamı taşır. Günümüzde ulaştırma ve iletişim tekniklerinde yaşanan gelişmeler ve değişiklikler, coğrafi bütünlük konusundaki değerleri ve değerlendirmeleri ciddi manada değiştirmektedir. Denizler, dağlar ve benzeri unsurlar bugün de çok önemli unsurlar olmakla beraber, savaş teknolojisinde yaşanan gelişmeler neticesinde eskisi kadar güvenli sınırlar değildir. Coğrafi bütünlük konusunu Türkiye açısından

değerlendirmek gerekirse, uzun ve düz Suriye sınırı, zor ve engebeli İran ve Irak sınırı, küresel bir güç olma amacıyla olan Rusya ile olan uzun ve oldukça kolay kara sınırı, engellik gücü gittikçe azalan Karadeniz, düz ve küçük Trakya ovası, atlama taşı durumundaki adaları ile Ege Denizi bütünlük sağlamakta fakat yeterli güvenliği sağladığını iddia etmek güçtür. Bu durum iyi değerlendirilmesi ve tanınması gereken bir konudur ve başlı başına tehdit kaynağıdır. Coğrafi bütünlükteki eksiklikler her yer ve zamanda tehdit kaynağı olmaktadır. Bu konudan kaynaklanan tehdit ve duyarlılığı güçlü kültürel bir yapı oluşturarak hafifletmek mümkündür (İlhan, 2000: 80).

2. TÜRKİYE'NİN GÜVENLİK POLİTİKALARI

Türkiye'nin güvenliği denilince öncelikle daha çok dışarıdan gelebilecek tehditler düşünülmele birlikte içeride de meydana gelebilecek hareket ve gelişmelerin de en az dış tehditler kadar önem taşıdığı ve hatta dış tehditlerle olan bağlantıları da düşünülmelidir. Türk milli güvenlik politikalarının temel ve öncelikli hedefini, Türk ulusal birliğinin korunması ve güçlenmesi şeklinde belirtmek mümkündür. Ulusal birliğimizin korunması dış güvenlik politikalarında Türkiye'nin en büyük güç kaynağı olmuştur.

Türkiye'nin Milli Güvenlik Politikası'nın tespitinin idari ve kanuni boyutuna bakılacak olursa şunları söylemek mümkündür. MGK 2945 Sayılı Kanuna göre, Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konularında görüş tespit eder. Yine 2945 Sayılı Kanuna göre, Millî Güvenlik; "Devletin anayasal düzeninin, millî varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik dâhil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü iç ve dış tehditlere karşı korunması ve kollanmasını" ifade eder. Millî Güvenlik tarifinde yer alan "Anayasal düzen, millî varlık, bütünlük, millî menfaatler ve ahdi hukuk" unsurları, devletin hayati önemi haiz millî değerleri arasında yer almaktadır. Anayasa'nın 5. maddesine göre, devletin temel amaç ve görevleri; "Türk Milleti'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun, refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak" şeklinde ifade edilmiştir. Sözü edilen millî hedeflerin elde edilmesi suretiyle, "Devletin Bekası ve Milletın Refahı" olarak kabul edilebilecek yüksek millî menfaatlere ulaşılması da Millî Güvenlik Siyaseti tarafından güvence altına alınmıştır (Saray, 1999: 34).

2.1. İç Güvenlik Politikası

İç Güvenlik denildiği zaman bir ülkenin; coğrafi sınırları içerisinde, her türlü tehdit ve tehlikeden uzak olarak başta vatandaşların güvenliği ve huzurunun sağlanması, daha sonra da sırayla, devlet ve özel kişilere ait bina ve her türlü mülkün tüm tehlikelerden korunması, anlaşılmaktadır. İç Güvenlik kavramı, kısa, orta ve uzun vadeli muhtemel gelişmeleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin İç Güvenliğine ilişkin millî hedefleri ile ara hedefleri ve bu hedefleri gerçekleştirmek üzere millî güç unsurlarının kullanılması ve geliştirilmesi ile ilgili bütün kurum ve kuruluşları ve bunların faaliyetlerini kapsar. Günümüzde, çok boyutlu küresel bir toplum haline gelen dünyanın, artık kalın çizgilerle belirli bloklara ayrılmış ve tanımlanmış düşman ve tehditlerden ziyade, ekonomik faaliyetlerin, teknolojinin, bilginin ve insan hareketliliğinin küreselleşmesi sonucu olarak çok boyutlu ve karmaşık bir yapı haline gelen tehditlerle karşı karşıya kaldığı görülmektedir (İzci, 1998: 67).

Bu değişen ve farklılaşan tehdit algılaması içerisinde, örtülü ve asimetrik bir savaş yöntemi olarak kullanılan terörizm, gelişen teknolojiyle birlikte yıkıcı etkisini gittikçe artıran öncelikli bir tehdit unsuru olarak küresel bir tehdit haline gelmiştir. Öte yandan, enerji ve su kaynakları üzerindeki küresel mücadelenin çok daha açık ve yoğun olarak yaşanması, kimi devletlerin bölünmesi/birleşmesi veya rejimlerinin değişmesi veya tamamen ortadan kalkması, içinde bulunduğumuz bölgenin dengelerini daha da hassas bir hale getirmiştir. Dolayısıyla birbirinden farklı siyasal rejimlerin, dinlerin, ekonomik sistemlerin ve askeri güçlerin karşı karşıya geldiği, çıkar çatışmalarının yoğun olarak yaşandığı bir bölgede yer alan ülkemiz son otuz yıldan bu yana terörizm aracılığı ile istikrarsızlaştırılma politikasıyla karşı karşıyadır. Bu strateji kapsamında Türk toplumunun yaşadığı

sosyal ve ekonomik problemler ile etnik ve dini hassasiyetler de istismar edilmiş ve halen istismara devam edilmektedir (Oran, 2002: 26).

Bu bağlamda ülkemizde, ayrılıkçı/bölücü ve yıkıcı hareketler, cumhuriyetin kurulması ile başlamış, 1960'lı yıllarda propaganda faaliyetleri ve işçi ve öğrenci eylemleriyle devam etmiş; 1970'li yıllarda anarşi ve teröre dönüşmüş ve ülke kargaşa ortamına sürüklenmiştir. 1980'li yıllardan itibaren ise bölücü terör nedeniyle 30 binden fazla vatandaşımız hayatını kaybetmiş, on binlerce insanımız yaralanmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren de dini istismar eden terör örgütleri ortaya çıkmış ve şiddet hareketlerine yönelmişlerdir. Günümüzde de bu örgütler faaliyetlerine devam etmektedir.

2.2. Dış Güvenlik Politikası

Dış güvenlik; bir devletin, başka devlet veya devletlerin etkisi altında olmaması maksadıyla diğer devletlerin her türlü saldırılarına karşı hazırlıklı olma ve gerekli hallerde ise karşı koyma faaliyetleri şeklinde tanımlanabilmektedir (turkebilgi.com, 2014).

Devlet olma kişiliğini kazanmış her ülke için dış tehditler mevcuttur. Çünkü her ülkenin çıkarı bir başka ülkenin çıkarı ile çatışabilir. Bu durumda devletler, düşman kapsamına girebilecek ülkelerden gelmesi muhtemel her türlü tehdit ve tehlikelerden korunabilmek amacıyla kendi stratejilerini geliştirir. Her devlet dışarıdan gelebilecek her türlü tehdit ve tehlikelere karşı kendini merkeze alan bir ulusal güvenlik politikası geliştirir. Bu politikaları geliştirirken devletler, uluslararası ilişkileri ve dünyadaki güç dengelerini dikkate almaktadırlar. Bu doğrultuda Türkiye de bağımsız bir devlet olarak her devlet gibi kendi çıkarlarına öncelik veren bir yaklaşım sergilemektedir. Bu bağlamda Türkiye kendi içinde bulunduğu şartlara göre iç ve dış güvenlik örgütlenmesini tamamlamıştır. Uluslararası ilişkiler düzeni her dönemde farklılık gösterebilmektedir, bu çerçevede güvenlik kavramı da değişen güç dengelerine ve ilişkiler düzenine göre değişiklik gösterebilmektedir. Eski dönemin şartlarında gündeme gelmiş olan bir güvenlik örgütlenmesi yeni dönemin şartlarında eskiyebilir ve geçerliliğini yitirebilir ya da kendisi başlı başına bir güvenlik sorunu haline gelebilir. Aynı şekilde önceden tehdit olarak görülmeyen bir durum veya devlet zaman içinde tehdit haline gelebilmektedir. Bundan ötürü, değişen koşullar altında her devlet kendi yerini belirlemek ve yeni stratejiler geliştirmek durumundadır (Çeçen, 2005: 115).

Türkiye kuzey yarım küre'de 36-42 derece enlemleri ile 26-45 derece boylamları arasında ve Dünya adası (Avrupa, Asya, Afrika kıtaları) denilen büyük bir kara kütesinin hemen hemen ortasında, Atlas okyanusunun devamı olan Akdeniz, Ege Denizi, Marmara Denizi ve Karadeniz ile kuzey, güney ve batıdan kuşatılmış “merkezi durum” da bulunan bir ülkedir (Şehirli, 2000: 121).

Türkiye, 185 dünya ülkesi içinde nüfus ve ekonomik gücü itibarıyla 16., toprak büyüklüğü itibarıyla 32. sıradadır. Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik mevki itibarıyla;

- Dünyanın en önemli petrol rezervlerine sahip Orta Doğu ve Hazar Havzası,
- Önemli deniz ulaştırma yollarının kavşağı durumunda bulunan Akdeniz Havzası,
- Tarihte her zaman önemini sürdürmüş olan Karadeniz Havzası ve Türk Boğazları,
- SSCB ve Yugoslavya'nın dağılması sonucu yapısal değişikliklere uğrayan Balkanlar,
- Etnik çatışmalar yanında, zengin doğal kaynaklara sahip Kafkasya ve bunun daha ötesinde Orta Asya'nın oluşturduğu coğrafyanın merkezinde etkili bir konumda bulunmaktadır.

Üç kıtayı birbirine bağlayan ve çok önemli bir jeostratejik konuma sahip olan Türkiye, aynı anda bir Avrupa, Asya, Balkan, Kafkas, Orta Doğu, Akdeniz ve Karadeniz ülkesidir. Kısacası Türkiye bir Avrasya ülkesidir. Türkiye'nin jeostratejik önemini pekiştiren diğer özellikleri ise;

- Demokratik, lâik, sosyal hukuk devletine sahip ve piyasa ekonomisini kabul etmiş bir ülke olarak batı sistemlerini uygulaması ve batının tüm kurumlarıyla bütünleşmeyi benimsemiş olması,

- 1990'lı yıllardan itibaren büyük değişmelere sahne olan Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle tarihten gelen kültür birliğine ve gelişen olumlu ilişkilere sahip olması,

- Kafkasya ve Orta Asya petrol ve doğal gazının batıya ulaştırılması için belirlenen güzergâhlardan birini ihtiva etmesi,

- BM ve NATO'nun barışı koruma, bölgesel güvenlik ve istikrara yönelik girişimlerine iştirakleri ve bazılarında üstlendiği öncü rol ile Avrupa Güvenlik Mimarîsi üzerinde tartışılmaz bir ağırlığa sahip olması ve nitelik ve nicelik olarak Avrupa'da ve bölgesinde güçlü bir silâhlı kuvvetlere sahip olmasıdır. Yaşanan bu gelişmeler Türkiye'ye yukarıda belirtilen olumlu yüklemeleri yaptığı gibi güvenlik ve stratejik konularda da bir takım yeni durumlar ve buna bağlı olarak yeni sorumluluklar getirmektedir. Türkiye'nin jeopolitik konumu, Güvenlik Politikası'nın ve buna bağlı olarak Türk Dış Politikası'nın belirlenmesinde oldukça önemli bir etkidir. Türkiye'yi çevreleyen Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu kuşağında oluşan yakın kara havzası, Karadeniz, Boğazlar, Marmara, Ege, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Basra, Hazar iç denizleri ve su geçiş yollarından oluşan yakın deniz havzası ve nihayet Avrupa, Kuzey Afrika, Batı ve Orta Asya'dan oluşan yakın kıta havzası ayrı ayrı ele alındığında da, bir bütün olarak incelendiklerinde de coğrafi olarak Türkiye'nin dünya ana kıtasının merkezini teşkil ettiği görülmektedir. (Karabulut, 2005: 150).

Bu bölge hem siyasi ve coğrafi olarak hem de sahip olduğu doğal kaynaklar açısından dünya siyasetinde ve güç dengesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu nedenledir ki, Türkiye'nin bu alanlar içerisinde karşı karşıya kalabileceği ya da bir şekilde müdahil olabileceği birçok güvenlik sorununun varlığı bilinmektedir. Balkanlarda yaşanan etnik savaşlar, Karadeniz'de yaşanan güç mücadelesi, Rusya'nın yayılma emelleri, enerji nakil hatları ve bunların güvenliği, Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler, İran'ın nükleer silah edinmeye çalışması, Irak savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Filistin sorunu, Suriye'nin yakın zamana kadar terör örgütüne destek vermesi, su sorunu gibi sorunlar yaşanan ve yaşanabilecek güvenlik sorunlarına örnek verilebilir. Eğer Türkiye, yukarıda belirtilen coğrafi konuma sahip olmasa idi, diğer bir ifadeyle Türkiye'nin jeopolitik konumu bu şekilde olmasa idi Türkiye'nin bugün bahsedilen güvenlik sorunları ile karşılaşması söz konusu olmayacaktı. Bu nedenle Türkiye'nin karşılaştığı birçok güvenlik sorununun coğrafi, jeopolitik kökenli olduğunu söylemek mümkündür. Eğer Türkiye bir ada devleti olsaydı bahsedilen güvenlik sorunlarında değil de denizlerden gelebilecek saldırılardan veya bu doğrultudaki güvenlik politikalarından bahsedilebilirdi. Bu anlatımlardan da anlaşılacağı üzere devletlerin güvenlik politikalarını belirleyen en önemli unsurlardan birisi coğrafya ve jeopolitik konumdur. Bu değerlendirme Türkiye için de geçerlidir ve yukarıda ki örnekler bu değerlendirmenin doğruluğunu göstermektedir.

Türk dış politikasını genel olarak etkileyen unsurlardan birisi de tarihsel ve kültürel unsurdur. Türkiye, kültürel olarak hem doğu hem de batı kültürünün etkilerini taşımaktadır. Bu durum Türkiye'nin hem iç hem de dış güvenlik politikasını etkilemektedir. Aynı şekilde tarihsel boyut da kültürel boyuttan farklı değerlendirilemez. Kültür, tarih içinde oluşup geliştiği için aralarında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Bilindiği gibi Türkiye, bölgesel bir güç olma iddiasında bir devlettir. Orta Doğu, coğrafi, tarihsel, kültürel nedenlerle Türkiye'nin etkin olmak istediği bölgelerden biridir. Buradaki güvenlik ortamı, yani istikrarsız bir ortam Türkiye'nin güvenliğini doğrudan etkileyebilmektedir. Bunlara siyasi ve ekonomik nedenler de eklenebilir. Eğer Türkiye kendisini doğrudan etkileyen bir bölgede etkin ve söz sahibi olmak istiyorsa çatışma riskini bile göze almalıdır. Güce katılım Türkiye'yi bölgede daha önemli bir aktör konumuna getirecektir (Oytun, 2007: 78).

Türkiye'nin milli güvenlik politikasında, bölgesel gelişmeleri takip eden ve bölgesi için güvenlik üreten bir ülke olma hedefi vardır. Bundan dolayı Türkiye bölgenin politik gelişmelerini sadece "takip eden değil" aynı zamanda "şekillendiren" bir ülke olmak zorundadır. Bunun tarihi, sosyal, kültürel ve hatta demografik nedenleri vardır. Bölgede İran ve Türkiye dışında liderlik vasfına haiz bir diğer ülke yoktur. Bölgede etkin olan bir Türkiye, demokratik sistemi ve dünya ile bütünleşmiş ekonomisi sayesinde bölge ülkelerinin gelişmesinde ciddi katkılar sağlayacaktır. Türkiye, bölgenin dünya ile

bütünleşmesini kendi üzerinden ve Türkiye modeli ile sağladığı ölçüde kendi güvenliğini ve gücünü artıracaktır. Bu tür bir yapılanma bölgede İran lehine değişen dengeleri de yeniden yerine oturtacaktır (Özcan, 2006: 2).

Bu durumda Türkiye, bölgedeki gelişmeler karşısında sessiz kalmamalı ve pasif bir tutum sergilememelidir. Türkiye gerekiyorsa bölgeye asker de göndermelidir. Fakat asker gönderilmesi kadar hatta ondan daha önemli olan askerin görev tanımının ve konuşlanacağı yerin aktif çatışma bölgeleri olmaması durumudur. Neticede en son olarak Lübnan'a giden barış gücü savaşımaya değil, barışı korumaya gitmiştir.

1923 yılında kuruluşundan bugüne kadar, savunma politikasını Mustafa Kemal ATATÜRK'ün "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesi çerçevesinde şekillendiren Türkiye, küresel ve bölgesel istikrarın korunmasına yönelik girişimlere aktif bir şekilde katılım yönünde gayret göstermektedir. Belirtilen bu politikanın desteklenebilmesi için Türkiye'nin Güvenlik Politikası dört önemli hususu içermektedir (msb.gov.tr, 2014). Bunlar;

- Caydırıcılık,
- Kriz Yönetimine Askerî Katkı ve Krizlere Müdahale,
- İlerden Savunma,
- Kolektif Güvenliktir.

Türkiye, dünya ve bölge barışı için BM, NATO, AGİT yaptırımı veya kontrolü altında icra edilen Barışı Destekleme Harekâtı'na da "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" prensibi doğrultusunda destek vermektedir. Bu çerçevede, Afganistan, Bosna-Hersek ve Kosova'da yaşanan insanlık trajedilerinin benzerlerinin tekrar yaşanmaması için, bölgede ve tüm dünyada, bu faaliyetlere katkı sağlamayı kendine prensip edinmiştir.

Türkiye; her türlü sorunun karşılıklı diyalog, iş birliği ve açıklık politikası ile çözümlenebileceğine inanmaktadır. Bugün dünyada uluslararası terörizm, yasadışı silâh ticareti ve uyuşturucu kaçakçılığı, kitle imha silâhlarının yayılması ile mücadele edilmesi konularının da bölge ve dünya barışını sağlamada önemli yer işgal ettiğine inanılmaktadır. Bölge barışını, hatta dünya barışını tehdit eden terörizmin, etnik, ideolojik veya dini düşüncelerden kaynaklansa dahi, sonuçları itibarıyla küresel bir nitelik taşıdığı açıktır (msb.gov.tr, 2014).

2.3. Türkiye, AB-ABD İlişkileri ve Füze Kalkamı Politikası

Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü konumunda olan Türkiye, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan boğazları, Orta Asya, Kafkasya ve Orta Doğu'daki doğal enerji kaynaklarının kesiştiği noktadaki jeopolitik konumu, kültürü, yer altı ve yer üstü kaynakları, tarihi eserleri ile odak noktası olmayı sürdürmektedir.

21. yüzyılın değişen güvenlik ortamında kolektif güvenlik anlayışını taşıyan iki önemli örgüt bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ve en etkin olanı NATO'dur. Bir diğeri ve geliştirilme aşamasında olanı ise AB güvenlik mimarisinin esasını teşkil eden Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP)'dir. AGSK, AB'nin güvenlik alanında daha fazla inisiyatif alma isteğinin bir sonucudur. Söz konusu kimlik aynı zamanda, Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın da bir devamıdır. Bu politikanın ortaya çıkışı ve gelişimi soğuk savaş sonrası Avrupa Güvenlik Mimarisi'nde çok şeyin değişmekte olduğunun en önemli işaretidir. Bu sistemin ana ordusu ise Avrupa Ordusu'dur. Diğer bir ifadeyle NATO'dan bağımsız fakat NATO'nun imkân ve teçhizatlarını kullanabilecek şekilde bir ordu oluşturulması öngörülmüş, bu ordunun planlama, karar alma ve teşkilatlanma konuları da bu kimliğin içerisinde faaliyete geçirilmeye çalışılmıştır.

Avrupa ordusunun oluşumu 1952 yılından beri savunmasını NATO ile bütünleşmiş olan ve üye olduğu günden beri sorumluluklarını her zaman en iyi şekilde yerine getiren, soğuk savaş süresince Avrupa Güvenliği için hayati derecede önemli bir müttefik olan Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir.

Uluslararası Atom Enerjisi Dairesi Başkanı Mohamed Elbaradey 6 Temmuz 2006 Perşembe günü yaptığı açıklamada, Müslüman ve komşu bir ülke olarak Türkiye'nin, İran'ın nükleer programı konusunda bu ülkeyle uzlaşma sağlanmasında önemli rol oynayabileceğini ima etmiştir. Elbaradey, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri, AB ve ABD ile geleneksel iyi ilişkilerine işaret ederek, Ankara'nın uygun bir arabulucu olabileceğini ileri sürmektedir (balkantimes.com, 2014).

ABD, AB'nin NATO olanaklarını kullanmaması durumunda tamamen kendi bağımsız yapısını oluşturmasından çekinmektedir. ABD, AB'nin AGSP'nin "danışma" yoluyla NATO olanaklarını kullanmasına razı olmuştur. AB'nin, karar verme sürecinde Türkiye konumundaki ülkelerin katılımı konusunda güvence vermemeyi kararlaştırması Türkiye'nin itirazına neden olmuştur. Türkiye tavrını değiştirmede için de karar çıkmamıştır. Türkiye bu tavrıyla Avrupa güvenlik yapılanmasında engelleyici olmuş ve NATO kozunu oynayabileceğini göstermiştir. Çünkü AGSP çerçevesinde NATO kuvvetlerinin yer alabileceği bir Avrupa ordusunda AB'ye üye olmaması nedeniyle Türkiye'nin karar alma mekanizmasında yer almaması, Türkiye'nin ulusal çıkarları bakımından kaygı verici bir durumdur (Kale, 2001: 23).

ABD-NATO tarafından Türkiye'ye yerleştirilmek istenen füze kalkanının "İran'a karşı" olduğu yüksek sesle dillendirilmesine rağmen, NATO dokümanlarında ne İran, ne Suriye, hatta ne de Rusya "tehdit" olarak yer almaktadır. Basına yansıdığı kadarıyla, 27 Ekim 2010 günü toplanan MGK'da kabul edilen yeni Millî Güvenlik Siyaset Belgesi'nde (MGSB) Rusya, İran, Irak ve Yunanistan Türkiye için dış tehdit kapsamından çıkarılmıştır. Türkiye-İran sınırı 1639 Kasr-ı Şirin anlaşmasından beri hiç değişmemiş olan yegâne sınırdır. Diğer bir deyişle bugün İran'dan Türkiye sınırına bir tehdit yoktur. Ayrıca İran, PKK'nın kolu olan PEJAK'ı vurmakta, TSK ile koordineli ortak harekât yapmaktadır. Geçmişte İran'ın Türkiye'ye rejim ihraç etmek istediği iddia edilmişse de bugün buna gerek yoktur, sınır komşularıyla sıfır sorun politikası güden Türkiye için İran başka ülkelerle kıyaslandığında dış tehdit sıralamasının en altında yer alabilecek durumdadır. İran'ın kendi geliştirdiği Şahap-3 (Göktaş-3) balistik füzelerinin menzili 2.000 km, hızı 4.900-5.100 km/s civarında olup, bazı Balkan ve doğu Avrupa ülkeleri menzil içinde kalmaktadır. Buna karşın, İran ile hiçbir Avrupa ülkesi arasında, İngiltere hariç, bir husumet yoktur. Özellikle Almanya ve Fransa'nın İran'da önemli yatırımları vardır (ulusalkanal.com.tr, 2014).

Türkiye'nin NATO-AB ilişkilerindeki rolü tartışılmaz bir biçimde kilit konumdadır. NATO-AB ilişkileri üzerine, ister çatışma ister işbirliği analizi yapılsın, birçok evrede ikna edilmesi gereken bir Türkiye ortaya çıkmaktadır. Konu, NATO ve AB için ayrı ayrı ele alındığında her iki örgüt için de Türkiye, birçok açıdan stratejik konumdadır. Yakın zamanda NATO konseyi Lizbon'da toplanmış ve Türkiye için hayati öneme haiz sayılabilecek konular gündeme getirilmiştir. Bunlarda önemli sayılabilecek; NATO'nun temel stratejisi olan 5. madde, yani üyelerin birine yapılmış saldırının tüm üyelere yapılmış kabul edilmesi aynen korundu. Bununla birlikte belgede Türkiye'nin taleplerini karşılayan en önemli madde ise "ortaklıklar" başlığı altındaki 32. madde oldu. NATO-AB ilişkilerini ele alan bu maddede AB'nin NATO'nun özel ve önemli bir ortağı olduğu belirtiliyor ve iki organizasyonun da çok sayıda ortak üyesinin olduğu belirtilerek şu cümleler kullanılıyor: "AB'nin güvenlik konusunda kendi başına yaptığı girişimleri ve çabaları olumlu buluyor ve destekliyoruz. Ayrıca AB üyesi olmayan ülkeler de (başta Türkiye kastedilerek) bu güvenlik stratejilerine önemli katkıda bulunuyorlar. NATO ve AB arasındaki stratejik ortaklığın selameti için bu ülkelerin de bu güvenlik stratejilerine tam katılımları elzemdir." Bu cümle ile NATO, AB'den Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikaları içerisindeki karar alma mekanizmalarında Türkiye'nin de katılımına müsaade edilmesini talep etmiş oldu (haberx.com, 2014).

2.4. Türkiye'nin Askeri Gücü

Türk Silahlı Kuvvetleri Türkiye Cumhuriyeti Devletini iç ve dıştan gelebilecek her türlü tehditten korumak ve kollamakla görevli, gücünü anayasadan alan bir kurumdur. TSK bünyesinde Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri ile İçişleri Bakanlığının kuruluşunda görev yapmakta olan Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığından oluşmaktadır. Kara Kuvvetleri olarak 350.000 personel görev yapmakta ve ülkenin iç ve dış güvenlik konularında görev almaktadır. Deniz Kuvvetleri olarak yaklaşık 51.000 personel ile dünyanın 8. büyük deniz kuvvetidir. Hava Kuvvetleri bünyesindeki 900 savaş uçağı ile ülkenin yurt savunmasında çağdaş teknolojik sistemler ile Kara ve Deniz Kuvvetlerine destek vermektedir. Jandarma Genel Komutanlığı ise ülkenin İç Güvenlik ve Asayiş konularında Türk Emniyet Teşkilatı ile koordineli olarak hizmet vermektedir. Sahil Güvenlik Komutanlığı ülkenin kıyı kesimlerinde öncelikle kaçakçılık, kıyı güvenliği ve çevre (deniz temizliği) koruması konularında görev yapmaktadır (wikipedi.org, 2014).

Genelkurmay Başkanı, TSK'nın topyekün komuta ve kontrolü, harbe hazırlığı ve askeri harekâtın etkin bir şekilde sevk ve idaresinden sorumludur. Genelkurmay Başkanı, Silahlı Kuvvetler Komutanı olarak, Cumhurbaşkanlığı tarafından atanır ve görevlerinden dolayı Başbakan'a karşı sorumludur. Savaş zamanında başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanı adına yerine getirir. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin komutanları da emir komuta zinciri içerisinde doğrudan Genelkurmay Başkanı'na bağlıdırlar. Genelkurmay Başkanlığı, Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi ışığında, Milli Askeri Stratejiyi oluşturmada, Milli Askeri Stratejiye göre Harekât Konseptlerini geliştirmekte ve bu dokümanlarda belirtilen esaslar dâhilinde Silahlı Kuvvetlerin ihtiyaçlarını belirleyerek, önceliklerini tespit etmektedir (turkcebilgi.com, 2014) .

Milli Savunma Bakanlığı, TSK'nın Bakanlar Kurulu'nca kararlaştırılan savunma politikası çerçevesinde, Genelkurmay Başkanlığı tarafından tespit edilen ilke, öncelik ve ana programlara göre; barışta ve savaşta asker alma, silah, araç, gereç ve her türlü lojistik ihtiyaç maddelerinin tedariki ve harp sanayi hizmetlerini yürütmektedir. Milli Savunma Bakanı bu görevleri; Müsteşarlık Teşkilatı ve Bakanlığa bağlı diğer kuruluşlar ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları vasıtasıyla yerine getirir. Milli Güvenlik Politikasının şekli ve uygulanmasına dair kararlar Milli Güvenlik Kurulu'nda görüşülmekte ve ulaşılan sonuçlar hükümete tavsiye edilmektedir (Milli Güvenlik Bilgisi Ders Kitabı, 2010).

TSK'nın savunmaya yönelik ihtiyaçları ülke öz kaynaklarından karşılanmaktadır. TSK'nın modernizasyon çalışmalarının ana kaynakları, Milli Bütçeden tahsis edilen kaynaklar ile bütçe dışı kaynaklar olan Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme Fonu (SSDF) ve geri ödemeleri Hazine tarafından yapılan Devlet Firma Kredileridir. Ancak son üç yıldır Devlet Firma Kredisi kaynakları ile tedarik edilen proje sayısı giderek azalmış ve azalmaya devam etmektedir. Bütçe dışı kaynak olarak 1985 yılında oluşturulan SSDF, TSK modernizasyon harcamalarının yaklaşık 1/3'nü teşkil etmektedir. TSK modernizasyon ihtiyaçlarını mümkün olduğunca yurt içi sanayiden temin etmeye çalışmaktadır. Bugün gelinen noktada, Türk savunma sanayi firmaları, sektörün ana dalları niteliğindeki havacılık, füze ve roket, askeri elektronik, askeri gemi inşası, zırhlı araç ve silah mühimmatı gibi alanlarında, TSK'nın ihtiyaç duyduğu sistem ve teçhizatı yurtiçi imkânlarla üretebilecek ve geliştirecek seviyeye ulaşmış bulunmaktadır. Nitekim mevcut altyapı faaliyetleri neticesinde bir yandan TSK'nın envanterine son teknoloji yeni sistemler dâhil edilmeye, diğer yandan ise ana ve yan sanayide elde edilen teknolojik birikimin, kalifiye insan gücü yetiştirilmesi ve teknolojinin yaygınlaşması üzerindeki olumlu etkileri gözlenmeye başlanmıştır (turkcebilgi.com, 2014).

Dünyanın güçlü orduları arasında yer edinmiş olan Türk Silahlı Kuvvetleri, çağı yakalamış, her türlü üstün teknoloji ile donatılmış, her türlü iç ve dış tehdit karşısında meydana gelebilecek güvenlik görevlerine hazır bir ordudur. Türk Ordusu bu gücünü milletinden almaktadır.

3. İRAN'IN GÜVENLİK POLİTİKALARI

İran dış politikasının itici motorunu “Batı karşıtlığı” ve “İslam kimliği” oluşturmuştur. Özellikle Amerika (Büyük Şeytan), Sovyetler Birliği (Küçük Şeytan) ve İsrail (Siyonist Rejim) üzerine özel bir vurgu yapılmıştır. Bu nitelermeler ve oluşumlar aslında dini lider Humeyni'nin fikirlerini yansıtmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nde çoğu zaman, İran dinin hizmetinde değil, din İran'ın hizmetindedir. Bu gerçeği Humeyni 1988'deki bildirisinde şu sözlerle ortaya koymuştur. “Bizim hükümetimiz, bütün İslami ibadetlerin karşısında öncelik sahibidir, Namaz'dan da, Oruç'tan da ve Hac'dan da” (Oğuz ve Çakır, 2000: 36-37).

İran, son yıllarda konuşulan en önemli ülke haline gelmiştir. Olayların bu noktaya tırmanması, Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle başlamıştır. Hatemi döneminde uzlaşmacı tavırlar sergileyen İran dış politikası Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı ile birlikte köklü değişimlere uğrayabileceği, bu çerçevede yeni hükümetin ideolojik yaklaşımıyla yeni ilişkilerin gelişeceğinden bahsedilmeye başlanmıştır. Ahmedinejad politika ve diplomasi dili ile değil, “İslam Devrimi” dili ile konuşmaktadır. Dini lidere aşırı bağlılıkları ile bilinen Ahmedinejad ve çevresinin siyaset anlayışı, hem Rafsancani'den hem Hatemi'den farklıdır. Ahmedinejad ve çevresi, İran İslam Cumhuriyetinin bekası için taviz siyasetini değil de taarruz siyasetini ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Ahmedinejad'ın İran Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte İran'ın bölgedeki konumu değişmiştir. Ahmedinejad özellikle Basra Körfezi ülkeleriyle ilişkilerini daha da sıkılaştırmaya çalışmaktadır. Ahmedinejad'ın dış politikada sert ve radikal bir tavır ile yola çıkması, İran konusunu farklı boyutlara taşımıştır. Özellikle ABD ve AB'nin nükleer programlar konusundaki baskıları, Ahmedinejad hükümetinin dış politikada daha radikal söylemlere yönelmesine yol açmıştır (tasam.org, 2014).

3.1.İç Güvenlik Politikası

İran'da Farslar nüfusun yüzde 51, Azeri Türkleri yüzde 24, Jilaki ve Mazandaraniler yüzde 8, Kürtler yüzde 7, Araplar yüzde 3, Lurlar, Türkler ve Bloslar yüzde 2, diğerleri yüzde 1'ini oluşturmaktadır. İran'da etnik yapıdaki çeşitliliğe paralel olarak konuşulan dil de farklı gruplara ayrılmaktadır. Söz konusu gruplar arasında tarihî geçmişi bulunan iki ana dilin ön plana çıktığı görülmektedir. Halkın yüzde 58'i Farsça konuşurken, yüzde 26'sı Türkçe konuşmaktadır (worldbank.org, 2014).

Soğuk Savaş'ın bölgenin değişen jeopolitik yapısının İran için belirlediği sorun, Güney Azerbaycan'dan kaynaklanan etnik nitelikli tehdit algılaması olmuştur. Nüfusunun büyük bölümü İslam'ın Şia koluna mensup olan Azerbaycan'ın, kendi topraklarında yaşayan ve nüfusunun yaklaşık yüzde 25'ini oluşturan Azeriler açısından cazibe merkezi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda, Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın siyasi bakımdan birleşeceği endişesi ile İran, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında Rusya ile uzlaşarak Ermenistan'ı desteklemiştir (Arı, 2004: 327).

Ülkede yaşayan etnik grupların iç güvenlik üzerinde oluşturacağı muhtemel tehditler rejim tarafından baskı altına alınarak kontrol edilmeye çalışılmaktadır. Kısaca İran İslam Cumhuriyetinde yaşayan toplum, rejimin yarattığı baskıcı ortamla iç içedir. İran günümüzde baskıcı rejimle yönetilen nadir devletlerdendir. Bu özelliğini her ortamda infaz, tutuklama veya gösteri-tatbikat biçimlerinde göstererek dünyaya mesaj vermeye devam etmektedir.

Ülkede yenilikçi hareketler de aynı şekilde sansür, baskı, şeriat ve baskı gruplarıyla söndürülmeye çalışılmaktadır. İran bunu yaparken düzenli ordusunun yanında devrim muhafızlarını da kullanabilmektedir.

3.2.Dış Güvenlik Politikası

Bölgeselleşme hareketi başlangıç itibariyle, İran dış politikasında Ali Ekber Rafsancani (1989-97) döneminde önem kazanmıştır. Rafsancani'nin göreve gelmesinden önce radikal ideolojik çıkarlar çerçevesinde şekillenen İran dış güvenlik politikası “yumuşama” dönemine girmiştir (Herzig 2004: 505).

Bu dönemde, ABD'nin İran'ı dışlama girişimi karşısında arayışa geçen Tahran, bir stratejik açılım olarak “komşu ülkelerle ve Müslüman devletlerle işbirliği” gayreti içerisinde olmuştur. Bununla birlikte Rusya, Çin, Avrupa ve Hindistan gibi diğer temel güç merkezleri ile ikili ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir (Sadri, 1999: 33). İran'ın 1990'larda başlayan bölgesel işbirliği girişimleri özellikle Orta Asya'da ağırlığını hissettirmiştir. Sovyetlerin dağılmasını izleyen ilk yıllarda bağımsızlığını yeni kazanmış Türk Cumhuriyetleri üzerinde etkinlik kazanma çabasında olan İran, bu bağlamda, Türkiye ile bir rekabetin içerisinde girmiştir (Herzig, 2004: 507).

Orta Doğu coğrafyasındaki “güvensizlik” ortamı, İran'ın Orta Asya'ya yönelmesinin önünü açmıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla, bir tampon ülke olarak önemini kaybettiği iddia edilen İran, Basra Körfezi ile Hazar arasındaki stratejik konumunun avantajını, bu sefer de Sovyet Rusya sonrası Orta Asya'da etkinlik sağlayarak sağlamlaştırmayı hedeflemiştir (Hunter, 2003: 137).

İran, 1990'lardan itibaren, jeopolitik konumunu kullanarak Basra Körfezi, Orta Asya ve Hazar Bölgesinde gerçekleşecek bölgesel oluşumlarda öncü bir rol oynamayı amaçlamıştır. Bu bağlamda bölgesel işbirliklerini gerçekleştirebilmek için devrim ihraç politikasından vazgeçmiş ve daha pragmatist politikalar izlemeye başlamıştır. Bölge dışı güçleri dışlayan guruplaşmalarda yer alarak, mevcut uluslararası sistemde gerçekleştiremeyeceği hedefleri gerçekleştirmeyi ve bu bağlamda “bölgesel bir güç” olmayı hedeflemiştir. Bu da İran'ın yüzyıllardır süre gelen “Büyük İran” idealinin bir açılımı olarak değerlendirilebilir (Caşın, 1999: 284).

Ekonomik İşbirliği Örgütü(EİÖ), planlanan Hazar Denizi İşbirliği Örgütü ve Farsça Konuşanlar İşbirliği Örgütlenmeleri İran'ın bu hedefini gerçekleştirmeye yönelik işbirliği girişimleri olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İran'ın bölgeselleşme hareketinde jeopolitik konumu önemli bir yer teşkil etse de, siyasi ve iktisadi engeller İran'ın bu avantajını kullanmasını engellemektedir (Herzig, 2004: 506).

İran günümüzde, Kuveyt, kısmen Türkiye, Afganistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Irak ile ABD'ye yakın bir güvenlik çemberiyle çevrilmiş bir görüntü sergilemektedir. 11 Eylül saldırılarının hemen ardından İslam Konferansı Örgütü'nü toplantıya çağıran Tahran'ın terörizme karşı “cihat” çağrısı, bugün kendisinin de bir hedef olarak ortaya atılmasıyla sertleşme eğilimindedir. Orta Asya'da ekonomik işbirliğini ön planda tutan ve bu yönde politika izleyen İran, Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 2002 yılı İstanbul zirvesinde dönemin Cumhurbaşkanı Hatemi'nin ağzından örgütün güvenlik konularına da yoğunlaşmasını talep etmiştir (Afrasiabi ve Maleki, 2003: 257).

Dolayısıyla İran'ın EİÖ'ye bir güvenlik boyutu eklemek istemesinde Kırgızistan ve Özbekistan'da açılan ABD üsleri ile oluşan güvensizlik ortamının etkisinden söz edilebilir (Olcott; 2003: 4). İran'ın bölgede yakın durduğu bir diğer devlet de Ermenistan'dır. Erivan için İran Türkiye'ye karşı bir soluk borusu niteliğindeki, Tahran için Erivan da Türkiye'nin bölgedeki ticari iktisadi ve siyasi tesirini sınırlama adına bir kilit ülke konumundadır. Erivan'ın saldırgan politikaları, Ermenistan'ın çıkarlarına hizmet etmemekle birlikte, Tahran'ın çıkarlarına olumlu katkıda bulunmuştur. Bu sayede Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri normalleşmemiş ve bu nedenle Türkiye Doğu'ya ihracatını İran üzerinden nakletmek durumunda kalmıştır. Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı destekleyen bir konumda olan İran, burada Ermenistan-Rusya-İran üçlüsünden oluşan bir birlikteliği tercih etmiştir. Bu istikamette, İran-Rusya-Ermenistan hattının altında yer alan İran-Ermenistan dayanışması doğası itibariyle saldırgan bir ittifak kimliği taşımaktadır. İran, Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın siyasi bakımdan birleşecekleri kaygısıyla, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı desteklemiştir. Azerbaycan'a karşı iyi komşuluk ilişkilerine ters bir siyasi yaklaşım içerisinde bulunan Tahran, Hazar'da Azerbaycan ile bir askeri gerginlik yaşarken, Ermenistan'ın enerji açığını kapatmasına hizmet edecek projeler üretmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, İran Ermenistan'ı Türkiye-Azerbaycan ve Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin dengeleyici unsuru olarak görmektedir. (dunyagundemi.org, 2014). Ermenistan günümüzde hem Türkiye hem Azerbaycan hem de Gürcistan'dan toprak taleplerini sürdürmektedir. Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesini engellemek için çaba harcayan Erivan, Rusya'ya bağlılığını sürdürerek kendisini güvenceye almak, diaspora'nın bir gün yardım elini uzatacağı umuduyla içinde olduğu kronik ekonomik krizden çıkacağı zamanı beklemektedir (dunyagundemi.org, 2014). Ancak

Ermenistan'ın Batı'ya yakın bir tutum içerisinde yer aldığı da üzerinde durulması gereken bir noktadır. Ermenistan hem İran hem de İsrail ile dengeli ilişkiler içerisinde olmayı seçmektedir (Aras, 1999: 92).

Tahran açısından Ermenistan'ın kuvvetlenmesi ve Batı'dan gelen yenileşme ve serbestleşme baskılarına karşı durması çok önemlidir. Bu nedenle 2005 yılında İran'ın Ermenistan'daki büyükelçisi Ali Rıza Hagigiyen, ülkesinin Ermenistan'ın kalkınmasıyla yakından ilgilendiğini ifade etmiştir. Büyükelçi Hagigiyen'a göre ikili ilişkilerde bilhassa “savunma” konusu önem kazanmaktadır. Hatta Ermenistan Vasgen Sarkisyan Harp Okulunda Farsça eğitimine Tahran'dan destek alınacağını açıklanması da Ermenistan'ın İran ile olan ilişkilerinin geleceğinin nasıl değerlendirdiğini ortaya koymaktadır (Dünya Gündemi Gazetesi, 03-10 Temmuz 2005: 14). 1990'ların başında Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu İran'ı kendi topraklarına da sıçrama endişesi dolayısıyla ciddi derecede rahatsız etmiştir (Cornell; 2003: 2). İran kendi toprakları içerisinde yaşayan Azeri nüfusun Azerbaycan'ın iki katı civarında olması itibarıyla Azerbaycan'ın 1991 yılında tanıdığı bağımsızlığından itibaren sürekli olarak güçlenmesini engellemeye çalışmıştır.

Bu itibarla, Ermeni-Azeri çatışmasında sıcak savaşın sona ermesini ancak soruna kalıcı bir çözüm getirilmemesini tercih etmiş ve bu sayede de Azerbaycan'ın siyasi enerjisini bu alanda tutarak gelişimi engellemeyi hedeflemiştir. Ancak Elçibey döneminden sonra Aliyev'in başa geçmesiyle, İran Azerbaycan konusunda daha yumuşak bir siyasi tavır sergilemeye başlamıştır (www.stradigma.com). Aliyev'in statükocu yaklaşımları İran'ın politikalarında önemli bir rol oynamıştır. İran'ın güvenlik kaygıları dolayısıyla özellikle Kafkaslarda rejimlerin devamlılıklarını ve siyasal istikrarını desteklediği söylenebilir (Menashri, 1998: 80).

Bununla birlikte, Orta Asya'da Fars kültürüyle İran'a yakın bir diğer ülke Tacikistan'dır. Tacikçe Farsçaya yakın bir dil olması itibarıyla İran için önemli bir dilsel yakınlık oluştursa da nüfusunun çoğunluğunun Sünni olması bu iki ülkeyi dinsel açıdan ayırmaktadır. Tacikistan iç savaşında (1992–97) İran Rusya'yla ortak bir politika izlemiş ve İslami muhalif güçleri desteklememiştir (Afrasiabi and Maleki, 2003: 257). Ancak İran'ın Tacikistan ile “dil”i, Azerbaycan ile ise “din”i öne çıkaran politikalar izlemesi bölgede “güvenilirliği”ni azaltmıştır. Buna karşılık, İran'ın Tacikistan'daki İslamî muhalif güçleri desteklememesi Orta Asya'ya yönelik politikasında ideolojik öncelikleri arka plana atabildiğinin de bir göstergesi olmuştur (Hunter, 2003: 56). İran'ın Orta Asya güvenlik politikası değerlendirilirken doğu komşusu Afganistan'ın da ele alınması yerinde olacaktır. Afganistan'da 1989 yılında Sovyetlerin çekilmesiyle ortaya çıkan ortam barıştan çok sivil savaşın devamı şeklinde kendini göstermiş ve bu da Taliban'ın gücünü arttırması ile sonuçlanmıştır.

İran'ın Şii ve Taliban karşıtı guruplara verdiği gizli destek, bir de çok büyük miktardaki göçmen sorunu ile birleşince İran, 1990'larda kendini uyuşturucu trafiğinde bir transit yol olma ve bu sorundan çok büyük maddi kayıp alma riskiyle karşı karşıya bulmuştur ([stradigma.com](http://www.stradigma.com), 2014).

11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin Taliban rejimini yıkarak İran'ın bir anlamda doğu komşusu haline gelmesi, Orta Asya politikalarını doğrudan etkileyen bir faktör olarak değerlendirilebilir. Bir başka ifadeyle 11 Eylül dünyadaki hiçbir bölgeyi Orta Asya kadar etkilememiştir (Cornell, 2003: 2). Bunun en büyük örneği de ABD'nin bölgeye tamamen yerleşmeye başlaması olmuştur. İran açısından Taliban tehlikesi ortadan kalkmış, ancak bunun yerine ABD tehdidi ortaya çıkmıştır. İran'ın Afganistan ile karşılıklı ilişkilerinde ABD'nin bölgedeki varlığının söz konusu olması, İran'ın savunma stratejisinde daha hücumu dayalı bir dış politika izlemesine yol açabilecektir. Bu da “güvenlik ikilemi” literatürünün belirttiği gibi “güvensizlik arttıkça yayılma daha çekici hale gelir” teorisine dayandırılmaktadır (Jervis, 1999: 52). İran, Hazar Denizi kaynakları ve boru hatları konusunda çıkar çatışmaları içerisinde olsa da, güvenlik kaygılarından dolayı ABD'ye karşı bir denge unsuru olarak Rusya ile yakınlaşmaktadır. Özellikle nükleer teknoloji konusunda Rusya ile iyi ilişkileri olan İran, son dönemlerdeki tüm sert açıklamalarına karşı, bölgede “caydırıcılık” (deterrence) unsuru olarak nükleer çalışmalarına devam etmektedir. Ancak AB'nin de ABD'ye kısmen destek vermesi sonucu, İran'ın nükleer konularda yalnızlığı iyice artmıştır (IRNA, 22 Mayıs 2014).

Ayrıca İran 1996 yılında sınır problemleri çözmek üzere kurulan, Rusya, Çin, Kazakistan, Türkmenistan ve 2001 yılında da Özbekistan'ın katılımıyla oluşan Şangay İşbirliği Örgütü gibi alternatif güvenlik oluşumları içerisinde yer almayı hedeflemektedir. İran son dönemde bu örgüt içerisinde gözlemci statüsüne yükselmiş ve üyelik yolunda önemli bir adım atmıştır. İran için bir güvenlik açılımı olarak önemli olacağı düşünülen bu örgüt, Çin ile ilişkilerini geliştirmesi bakımından da İran için bir fırsattır. Çin de ABD'ye karşı bölgede bir denge unsuru olarak her geçen gün önemini artırmaktadır (Afrasiabi and Maleki, 2003: 263).

3.3. Füze Savunma Politikası

İran'ın siyasi pozisyonu ve güvenlik algılaması açısından nükleer program, İran'ın Milli Güvenlik Doktrini'nin bir parçası olarak şekillenmektedir. İran'ın milli güvenlik doktrininin dört hedefi bulunmaktadır. İlk olarak İran'ın anavatan güvenliğini yani toprak ve devlet yapısını ve varlığını korumak amacını taşıyan bir çerçeveyi sürekli geliştirmek. İkinci olarak, İran anayasasının ve temel referansı olan rejimin varlığını korumak ve tüm İran vatandaşlarına ve etki sahasındaki İslam ülkelerine yaygınlaştırmak. Üçüncü olarak, İran'ın caydırıcı ve liderlik etkisini yükseltici bir savunma kapasitesini artırmak ve geliştirmek. Dördüncü olarak da İran'ın milli çıkarlarının alanını genişletmek ve korumak. İran'ın siyasi pozisyonunda nükleer programın yukarıda ifade edilen milli güvenlik doktrini çerçevesindeki konumu, İran'ın her şart altında bu programı savunmasını ve kendi milli güvenlik doktrinine bağlı kalarak savaş dâhil her seçenekle yüzleşmesini zorunlu kılmaktadır (turksam.org, 2014).

Hâlihazırda İran'ın nükleer programı, nükleer enerjiyi elde etme ve genel olarak nükleer araçlara sahip olma hedeflerini içermektedir. Ancak birçok kesimde aksi yönde şüpheler de devam etmektedir. İran, en kısa sürede bu hedefler bağlamında nükleer silaha sahip olmak ve elde edeceği nükleer silah ve teknolojiyi genel anlamda caydırıcı, özel anlamda ise milli güvenlik doktrini içerisinde yer alan hedeflere karşı kullanmaktan çekinmeyeceği bir konuma dönüştürmek istiyor. İran, kendi milli güvenlik doktrininin bir parçası olarak ve rejime sadakat bağlamında, nükleer silaha sahip olma amacına ve gerektiğinde bunu kullanabilecek yüksek caydırıcılık kapasitesine ulaşmaya ödün vermeksizin devam edecektir. Fakat bu süreç içerisinde çok ciddi iki sorunla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu sorunlardan birincisi, dışarıdan desteklenecek muhtemel iç siyasi huzursuzlukların ekonomik talepleri şekillendirmesidir. İran'da yoksulluk, devrim için büyük bir tehdit değildir. Asıl tehdit, yoksulluk karşısında sabretmekten vazgeçilmesidir. İkincisi ise, Afganistan ve Irak içindeki sorunların İran içine taşınması riskidir. Tuhaf gelse de İran için her iki sorunla baş edebilmenin en iyi yolu, savaş-düşman-güvenlik konsepti içerisinde bireylerin daha fazla kontrol edilebileceği bir ortamı oluşturmaktır. İran için zor ama yönetilebilir seçeneklerden biri, muhtemel bir dış müdahalenin İran'ın hazır olduğu bir zamanda olabilecek kontrollü bir savaştır. Bu, devrimi koruma amacı açısından İran'ın elindeki güçlü ama en acı kartlardan biri olarak görülmektedir (turksam.org, 2014).

3.4. İran'ın Askeri Gücü

İran'da, İslam devrimi sonrası genellikle birbiriyle yarışan ve bugüne kadar varlıklarını ayrı olarak sürdüren iki askeri güç varlığını sürdürmektedir. İran düzenli ordusu, Şah'ın iktidarını terk ettiği devrim süresi boyunca ayakta durmaya çalışmıştır (Gren, 2001: 32).

İran'da iki ordu bulunmaktadır: “Nizami Ordu” ve “Devrim Muhafızları”. Her iki ordunun da Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri bulunmaktadır. Silahlı Kuvvetler Başkomutanı İran'ın “Dini Rehber”idir. Komutanlar rehber tarafından atanır. Nizami Ordu ve Devrim Muhafızlarının ayrı ayrı Genelkurmay Başkanlıkları vardır. Ayrıca, her iki ordunun faaliyetlerini koordine etmeyi amaçlayan, ancak fazlaca bir icra yetkisi bulunmayan Silahlı Kuvvetler Müsterek Karargâhı mevcuttur. Her iki ordu da, Dini Rehber'in mutlak idaresi altındadır. Bunun yanında İran savunma sisteminde Besici (Seferberlik Güçleri) denen gönüllü birlikler de önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar bir nevi yedek birlikler anlamına gelmektedir. Humeyni'nin İran-Irak savaşı sırasında 20 milyon gönüllü savaşçı oluşturulması için halka yaptığı çağrıyla oluşturulmuştur. Bunlar belli dönemlerde yapılan çağrılarla, bir tür

seferberlik deneme tatbikatı gibi, kısa sürelerle eğitime alınarak, özellikle iç güvenlik kontrollerinde kullanılırlar. Halen bir milyon civarında Besici bulunduğu tahmin edilmektedir (tau.ac.il, 2014). 1979 Devriminden sonra tüm dünya kamuoyunun merakla beklediği ve izlediği İran, bugün sahip olduğu ordu, nükleer güç edinme çabaları ve benzeri konularla gündemde yerini almaktadır. Burada İran'ın askeri gücünü düzenli ordu ve diğer oluşumlar şeklinde ele almak mümkündür.

3.4.1. Düzenli Ordu

Şah zamanında İran silahlı kuvvetlerinin çok büyük bir kısmı ABD ve Avrupa silah sanayisine dayanmıştır. Ancak 1979 devriminden sonra Tahran, uygulanan ambargodan dolayı ve İran-İrak savaşında uygulanan silah ambargosu sonucunda nizami ordusunu yeniden modernize etmeye ve dışa bağımlılığı azaltmaya çalışmıştır. İhtilal sırasında Silahlı Kuvvetler tamamıyla dağılmış, kışlalar yağma edilince silahlar halkın eline geçmiş, hedef haline gelen subaylar ülkeyi terk etmiş, hapsedilmiş veya saklanmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle Şah döneminden kalma askeri teknoloji kullanılamaz duruma gelmiştir. İlk olarak Pastaran birlikleri (devrim muhafızları) kurulmuştur. Pastaran'ın kurulmasında bazı eski ordu sonucunda da pek çok pilot ve denizci subay gönüllü olarak hizmet talebinde bulunmuştur. İran yönetimi zor durumda kaldıklarından dolayı hapsedilen subayların bir kısmını hapisten çıkararak doğrudan savaşa alanına göndermiştir (SİSAV Dergisi, 2000: 226-227).

İran, 2005-2010 yılları arasında konvansiyonel ve nükleer gücünü arttırmak için 50 milyar dolar ayırmıştır. Mevcut İran rejiminin diğer ülkelerle olan anlaşmazlıkları, onu silahlanmaya ve askeri gücünü arttırmaya sevk etmektedir. Bunun için sadece 1992-1993 rakamlarına göz atmak yeterlidir. İran, 1992'de Rusya'dan iki denizaltı satın almıştır. Söz konusu denizaltılar şu anda İran körfezindedir. Yine aynı yıl 10 tane SU-24 ve 150 adet PDM tankı satın almıştır. 1992-1993'te ondan fazla MIG-29 ve MIG-31 uçakları almıştır. Bundan başka T-72C ve PDM-2 tipli tankları üretmeye, IL-14 uçakların montajının ve bazı parçalarının İran'da üretilmesini sağlamaya çalışmaktadır (csis.org, 2014).

İran, askeri gücünü modernize etmek ve ulusal çıkarlarını korumak için, sadece Hazar Denizi değil Körfez bölgesinde de Rusya ile işbirliği yapmaktadır. Bu politikanın çatısı olarak da İran Rusya'dan yeni silahlar almaktadır. MIG-29 avcı uçakları, SU-24 bombardıman uçakları ve SA-6 uçaksavar sistemleri bunlara örnek verilebilir. Rusya ayrıca İran'a yarı mamul teknoloji transferi de yapmaktadır (Freedman, 1997: 93-94).

İran kara ordusunun toplam mevcudu 350.000'dir. İran'da dört adet Kolordu karargâhına sahiptir. Her biri 3 zırhlı, bir mekanize tugay ve 4-5 topçu taburundan oluşan zırhlı tümen, 4 piyade tümeni ve 1 komando tümeni ile diğer bağımsız birliklerden oluşmaktadır (tau.ac.il, 2014).

Deniz kuvvetlerinin toplam mevcudu 20.600'dür. Üçü Rus "Kilo" tipi olmak üzere 6 denizaltı, 3 muhrip, 2 korvet, 20 füzeatar, 42 kıyı güvenlik, 14 mayın arama tarama, 9 çıkartma, 25 destek ve sair tipte 2000 mevcutluve 17 helikopterden oluşan bir deniz hava gücü ile 2 tugay halinde örgütlenmiş 2600 deniz piyadesi bulunmaktadır (Freedman, 1997: 93-94).

Hava kuvvetlerinin toplam mevcudu 50.000'dir. Savaş uçağı sayısı 300'dür. Devam eden ambargo dolayısı ile ABD'de üretilenlerin takriben yüzde 60'ı, Rusya ve Çin'de üretilenlerin yüzde 80'i harekete hazır durumdadır. Helikopterler silahsızdır. Filolar halinde örgütlenmiş 50 F-4 D/E, 60 F-5E/F, 30 Su-24, 60 F-14, 24 F-7, 30 MIG-29 savaş, 15 RF-4E keşif, 5 C-130 Hercules ve değişik tiplerde Boeing nakliye uçağı vardır. Bunlara 39 Belikopterleri ve çeşitli eğitim uçakları da eklenebilir. Paramiliter kuvvetleri ise, aktif görevde bulunanlar 40.000'dir. İhtiyatlar 200.000 olup seferberlik halinde bu rakam 1 milyona kadar çıkabilmektedir. İçişleri Bakanlığı Kolluk Kuvvetlerinin ise toplam mevcudu 40.000'dir (tau.ac.il, 2014).

3.4.2. Devrim Muhafızları (Sepah-e Pastaran-e Engilab-e Eslami) IRGC

İran Devrim Muhafızları (Pastaran) 5 Mayıs 1979'da Humeyni tarafından kurulmuştur. 70 milyon nüfusu olan İran, muvazzaf ordusu ve paramiliter kuvvetleriyle (Pastaran ve Besici) büyük bir orduya sahiptir (milliyet.com.tr, 2014).

Devrim Muhafızları periyodik olarak "Aşura" Tatbikatı düzenlemektedir. Tatbikatın amacı rejim aleyhtarlarına gözdağı vermektedir. Bu nedenle dış ve iç tehditlerdeki artışa göre bu tatbikatların sayısı iki ve daha fazlaya çıkarılabilmektedir. Genelde ise yılda 30 civarında militer ve paramiliter güçlerin iç denetime yönelik tatbikatları gerçekleştirilmektedir. Devrim Muhafızları'nın ise 100.000 karacı, 20.000 denizci ve 5.000 deniz piyadesi olmak üzere toplam mevcudu 125.000 kişidir. İran toprak bütünlüğünün korunmasını ve siyasî bağımsızlığının korunmasını silâhlı kuvvetlerine emanet ederken, İran İslâm Devrimi'nin korunmasını Devrim Muhafızları Pastaran'a emanet etmektedir. Humeyni tarafından kurulan Pastaran, iktidardaki mollaların, İslâmi kural ve ahlâki uygulamalarına yardımcı olmak amacıyla teşkil edilmiştir. Pastaran, içeride rejim muhaliflerini takip etmek ve tutuklayıp yargılamak için bir istihbarat ünitesine de sahiptir. Bunlardan başka "Besici" adı verilen gönüllüler de Pastaran'ın kontrolü altındadır. 1988 itibarıyla 900 bin kadar mevcudu bulunan bu gönüllüler, İslâmi kurallara uymayan kişilerin tespiti ve yakalanmasında yardımcı olmaktadır (tau.ac.il, 2014).

Özellikle Irak'la savaş başlaması ile Besici'lerin sayısı artmaya başlamıştır. Humeyni'nin açıklaması 20 milyonluk Besici kurulması yönünde olmuştur. Bu söylemiyle o dönemde İran'da askerlik yaşı uygun 20 milyon civarında kişi olduğu ve tüm İranlıların kendisini desteklediğini kanıtlamaya çalışmıştır. İran'ın askeri gücüne bakacak olursak, İran'ın bu orduyla Orta Doğu'da önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Nükleer güce sahip olması, Orta Doğu'da İran'ın askeri gücünü daha da artırmakta ve bazı sorunlarını kendi çıkarları doğrultusunda halletmesini sağlamaktadır. Nükleer silaha sahip olması İran'ın Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde etkin olma girişimlerini artırmaktadır. İran'ın askeri yapısının güvenlik politikası ile örtüşmesinin nükleer silah elde etme açısından önemi nükleer silahın tek başına etkin bir güç olamamasıdır. Nükleer gücün caydırıcı özelliğe sahip olabilmesi için buna uygun modern askeri teknoloji ile desteklenmesi de gerekmektedir.

4. TÜRKİYE VE İRAN'IN GÜVENLİK POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Türkiye ve İran birbiriyle komşu, sınırdas iki ülke olma özelliğine sahiptirler. Her iki ülke de oldukça önemli coğrafi konumlarda bulunmaktadır. Her iki ülkede de etnik çeşitlilik ve iç tehditler mevcuttur ve Türkiye ile İran yaklaşık 300 yıldır savaşmamışlardır. Türkiye Müslüman bir ülke olmasına karşın laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti iken İran katı İslami rejimin uygulandığı, rejimi koruma gerekliliği olan bir yönetime sahiptir. Bunda her iki ülkenin kuruluş ve yönetiliş farklılıkları, hem iç hem de dış tehditlere alınacak önlemleri de çeşitlendirmiştir.

Türkiye ve İran'ın dış güvenlik politikalarının ve tehdit algılamalarının da esas kaynağı her ülkenin de sahip oldukları jeopolitik konumlarıdır. Türkiye Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu ve Kıbrıs Adasının merkezinde ve Avrasya'nın kesişim yaptığı bölgede her türlü maden ve petrol rezervinin yakın zamanda çıkarılabileceği çok zengin topraklarda, İran ise Orta Asya'nın güney batı sahasının ve Hazar Denizi güneyi ile Basra körfezi ve orta doğunun merkezinde ve yine aynı şekilde yer altı zenginlikleri çok olan topraklarda bulunmaktadır.

Türkiye ve İran buldukları coğrafi konumun kendi güvenlik politikalarına etkileri bakımından (jeopolitik), sınırdas oldukları ülkelere göre güvenlik politikalarında tehdit algılamalarına sahiplerdir ancak Türkiye; sınır ülkeleri ile doğrudan tehdit konusu yaşayan İran ise daha çok komşu ülkelerde ABD'nin varlığı nedeniyle (Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Özbekistan, Kazakistan, Afganistan, Türkiye) tehdit algılayan bir ülke konumundadır.

Türkiye ve İran güvenlik politikalarının netleştirilmesinde "Coğrafi Bütünlük" (sınırların korunması ve etnik toplum) boyutlarında birbirine benzer iki ülkedir. (Türkiye sınırlarının yüzde 75'i dağlık ve zor korunabilmekte olup bu oran İran için yüzde 66'dır.)

Türkiye'de mevcut bulunan iç güvenlik politikaları çerçevesinde, ülkenin huzur ve güvenliğine yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi devletin asli görevi olması yanında, bu görevi "Silahlı Kuvvetler ve Emniyet Teşkilatı" yürütmektedir. İran'da ise bu görevi sadece rejimi korumakla görevli Pastaran ve Besici adı verilen özel yetiştirilen Devrim Muhafızları (ideolojik muhafızlar) yerine getirmektedir. Bunlara ilaveten gönüllü "Aşura Tugayları" da yetiştirilmekte ve kullanılmaktadır. Türkiye'de mevcut iç tehditler ayrılıkçı/bölücü, yıkıcı ve yasa dışı faaliyetler gibi terörden beslenen akımlar olmakta İran'da ise mevcut İslami rejimi ortadan kaldırmaya yönelik yenilikçi hareketler göze çarpmaktadır.

Türkiye bulunduğu jeopolitik konumu sebebiyle dünyanın en önemli enerji havzalarının ve bu havzalardan elde edilen enerjilerin geçtiği bölgede bulunmakta ve uzun yıllar boyunca güvenlik konusuna ihtiyaç duyma zorunluluğundadır. Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB'ye karşı NATO'nun güneydoğu güvenlik kalkanını oluşturmuştur, oysa dışa kapalı ve kısmen tarafsız olan İran bu ihtiyacı hissetmemiş ve SSCB ile hep yakın bir politika izlemiştir.

Türkiye Osmanlı İmparatorluğu döneminden günümüze kadar gelişmişliği ve Batı'ya yakın durması sebebiyle Orta Doğu'da söz sahibi olmaya devam etmiştir. İran İslami rejim özelliği ile Ortadoğu'yu etki alanına sokmaya çalışmış ve bölgede daima bir çaba içerisinde görünmüştür. Bölgede İsrail'in kurulması ve ABD'nin varlığını artırması, İran'ı kendi güvenliğini artırma ihtiyacının yanında bölge ülkeleriyle sıkı işbirliği yapmaya zorunlu hale getirmiştir. Bunun sonucu olarak da "Füze Kalkanı Projesi" ve "Uranyum Zenginleştirme Programları"na hızlandırmaya başlamış ancak ABD ve dünya kamuoyunun tepki ve ambargosuyla karşılaşmıştır.

Türkiye halen Kafkasya'da Gürcistan ve Azerbaycan'la yakın ilişkilerini koruyarak Rusya Federasyonu ile yakınlaşma ve ticaret ilişkilerini artırma politikası takip etmektedir. İran ise topraklarında yaşayan Azeri nüfusun çok olması nedeniyle Kuzey-Güney Azerbaycan birleşmesine karşılık Ermenistan'la çok yakın politikalar takip etmektedir. Ermenistan ve İran birbirleri için çok önemli atılımlar yapmış ancak Ermenistan'ın batıya yakın duruşu İran'ın politikalarının bir kısmını engellememiştir. Bu kapsamda İran her zaman iyi bir dost ve ticari yakınlık gösterisi ile Rusya Federasyonu'nun yanında yer almaktan çekinmemiştir.

Türkiye Orta Asya Türkî Cumhuriyetleri ile daima dost olarak kalmak ve ilişkilerini hep yüksek düzede tutmaya özen göstermektedir. İran ise Özbekistan ve Kazakistan'da oluşan ABD ordusuna ait güçlerin bulunduğu coğrafyada Ortadoğu ve Gürcistan'dan sonra sınırlarının ve güvenliğinin tehdit altına alındığı inancıyla savunma politikasında füze sistemlerine verdiği önemi artırmaktadır. Uranyum zenginleştirme konusunda dünyanın tepkisini çekmeye devam etmektedir.

Türkiye 1984 yılından bu yana süregelen bir iç güvenlik tehdidi ile (PKK Terör Örgütü) karşı karşıya bulunmaktadır ve iç güvenlik algılamaları neticesinde ekonomik olarak çok paralar harcamıştır. İran ise iç güvenlik tehditlerine Türkiye kadar tedbire gerek duymamış ve savunma harcamalarına ağırlık vererek ekonomisini dış güvenlik konularına yöneltmiştir. (Uranyum zenginleştirme çalışmaları da bunu göstermektedir).

Türkiye ile İran arasında mevcut bulunan en son ve en önemli farklılık ise füze sistemlerinin İran'da daha büyük boyutlara sahip olarak bulunması ancak Türkiye'nin ise gerek günümüzde süregelen AB Füze Güvenlik kalkanı projesinde ve gerekse ABD'nin BOP kapsamında tehdit olarak gördüğü İran'a karşı Türkiye'yi üs olarak görmesidir. Burada İran yalnız bir ülke olmakta ve savunma sistemlerini tek başına sağlamaktadır.

5. SONUÇ

Yapılan karşılaştırmalarda her iki ülkenin iç güvenlik konularında benzerlikler olduğu ve dış güvenlik ve füze sistemleri konusunda farklılıklar olduğu görülmektedir. Türkiye'nin soğuk savaş dönemi sonrasında karşılaştığı dış güvenlik sorunlarının Kıbrıs, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu üzerinde

geliştiği, bunun beraberinde iç güvenlik konularında yaşadığı zorlukların eksen ve kapsamlarında değişkenlikler olduğu ancak bunlar için geliştirdiği politikaların bazı güçlükleri barındırmasına karşılık sonuç verdiği görülmektedir. İran ise bölgesindeki hassas konumu nedeniyle evre ülkelerde üslerinin sayısını artıran ABD ve Orta Doğu'da İsrail'e karşı kendini sürekli olarak füze savunma sistemleriyle güçlendirmek istemekte ve nükleer çalışmalarına artan gayretle yoğunlaşmaktadır. İç güvenlik konusunda etnik, dini ve bölgesel özellikler taşıyan İran rejiminin devamlılığını sağlayan güçleri ile kendini rahatlatmaktadır.

Türkiye dünyanın en önemli sayılabilecek enerji havzalarının ve bu havzaların keşiştiği bölgede bulunarak jeopolitik önemini korumaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleri de dikkate alındığında birçok ülkenin milli menfaatleri gereği Türkiye ile iyi geçinme ve hatta mtfevik olma arzularının belirdiğini söylemek mümkündür. Günümüzde İran'ın milli menfaatleri neticesinde yaptığı tüm güvenlik atılımlarının tarihsel süreçteki yakın dostumuz olmasından kaynaklanan temeller üzerine inşa edilme isteği ABD tarafından da takip edilmektedir.

Türkiye bulunduğu coğrafyanın tüm kritik ltlerinin kendisine sağladığı avantaj ve dezavantajlarla yaşamasını bilmek ve güvenlik politikalarını uluslararası ortamda geliştirmek, komşularıyla da caydırıcılığını sürdürerek (askeri gücü) barışçıl bir ilişki kurmak durumunda olmayı devam ettirecektir..

İran'da el değiştiren cumhurbaşkanlığıyla ilgili olarak ise, rejime yıllarca sadakatle hizmet ettikten sonra Haziran 2013'te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adaylığını koyan Ruhani, bu son dönemde ülkedeki reform yanlısı kesimlerin sempatisini kazanmış ve hem diğer adaylara göre daha ılımlı görüşleri, hem de dini liderlikle (Ayetullah Ali Hamaney) olan yakın bağları nedeniyle adaylar arasında favorilerden sayılmıştır. Seçim alışmaları döneminde 8 yıl boyunca Cumhurbaşkanlığı yapan Mahmud Ahmedinejad'ı fevri ve sorumsuz açıklamalar yaparak İran'a büyük zarar vermekle suçlayan Ruhani, dünya kamuoyunda da muhafazakrlara kıyasla daha iyi bir alternatif olarak görülmüş ve seçimleri büyük farkla kazanmıştır.

Küresel glerin, hem ortadoğunun hem de dünyanın güvenliğinin sağlanmasında Türkiye ve İran'ın sahip oldukları ve uyguladıkları güvenlik politikalarının geliştiğini görmeleri gerekmektedir. Her iki ülke de ortak değerlere sahip, dost ve sınırları çok eskilere dayanan ülkelerdir. İran'ın iç ve dış güvenlik politikalarının yanlış veya eksik uygulanması Türkiye'ye de etki edebilecektir. Mevcut füze savunma sistemlerinin ve savunma sanayinin barışa katkı sağlayabilmesi için çalışmada anlatılan güvenlik politikalarının hem ülkeler açısından hem de bölge açısından sürekli olarak geliştirilmesi ve barışa katkı sağlaması zorunludur zira her iki ülkenin de küresel etkinliği ve caydırıcılığı bilinmektedir.

KAYNAKÇA

- AFRASIABI, K., MALEKI, A., (2003), “**Iran's Foreign Policy After 11 September**” The Brown Journal Of World Affairs, Vol. 9, Issue 2.
- ARAS, B., (1999), “**Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu**”, Avrasya Dosyası, No 3.
- ARI, Tayyar, (1999), **2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi**, Alfa Yayınları, İstanbul
- ARI, Tayyar, (2004), **Irak, İran ve ABD “Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya”**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- AYBET, Gülnur, (2000), **Türkiye ve Gelişen Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası**, (yayınlanmamış makale), Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- CAŞIN, M., H., (1999), “**İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Değişim Arayışları**”, Avrasya Dosyası, İran Özel, Cilt 5, Sayı 3.
- CORNELL, S., E., (2003), “**Regional Politics in Central Asia: The Changing Roles of Iran, Turkey, Pakistan and China**”, Sarpa Foundation, New Delhi.
- ÇEÇEN, Anıl, (2005), Türkiye'nin Güvenliği”, **Uluslararası Çalışma Alanları ve Türkiye'nin Güvenliği**, Gamze Güngörmüş Kona (Der.), IQ Yayınları, İstanbul.
- FREEDMAN, Robert Owen, (1997), “**Russia and Iran: A Tactical Alliance**”, SAIS Review, 17, No: 2.
- GREN, Jerrold, (2001), **Iran's Security Policy in The Post-Revolutionary Era**, International Affairs, Vol 16, Issue 2.
- HERZIG, Edmund, (2004), “**Regionalism, Iran and Central Asia**”, International Affairs, Vol. 80, Issue 3, May 2004.
- HUNTER, S, (1990), **Iran and the World: Continuaty in a Revolutionary Decade**, Indiana Univ. Press,
- HUNTER, S, (2003), **Iran's Pragmatic Regional Policy**: Journal of International Affairs, Vol. 56, Issue 2.
- İLHAN, Suat, (2000), **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- İZCİ, Rana, (1998), “**Uluslararası Güvenlik ve Çevre**”, Uluslararası Politikada Yeni Alanlar ve Yeni Yaklaşımlar, Der Yayınları, İstanbul.
- KALE, Başak, (2001), “**AB'nin Güvenlik ve Savunma Politikası'nda Değişen Perspektifler**”, Stratejik Analiz Dergisi, Cilt I, Sayı 10.
- KARABULUT, Bilal, (2005), Uluslararası İlişkilerde Anahtar Kavramlar Serisi:I, **Strateji- Jeostrateji- Jeopolitik**, Platin Yayınevi, Ankara.
- MENASHARI, David, (1998), **Central Asia Meets The Middle East**, Frank Cass Press.
- MİLLİ GÜVENLİK BİLGİSİ DERS KİTABI, (2010), 10. Sınıf.
- OĞUZ, Sami, ÇAKIR, Ruşen, (2000), **Hatemi'nin İran'ı**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- OLCOTT, M., B., (2003), “**Taking Stock of Central Asia**”, Journal of International Affairs, Vol. 56, No. 2.
- ORAN, Baskın, (2002), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- OYTUN, Orhan, (2007), “**Türkiye'nin Lübnan'a Asker Göndermesi, Riskler ve Fırsatlar**”, Stratejik Analiz Dergisi, Cilt 7, Sayı 78.
- ÖZCAN, Gencer, (2000), “Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı”, **En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Büke Yayınları, İstanbul.
- ÖZGÜN, Faruk, (2001), **Küresel Terör**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul.
- POLİS OKULLARI DERS KİTABI, (2006), Cilt I.

SADRI, H, (1999), “**An Islamic Perspective on Non-Allianmainment: Iranian Foreign Policy in Theory and Practice**”, Journal of Third World Studies, 16:2.

SARAY, Mehmet, (1999), **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Arş. Mrk. Yayınları, Ankara.

SİSAV YAYINLARI, (2000), Sayı 54.

SLOAN, Geoffrey, GAY, Colin, (2003), **Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya**, ASAM Yayınları, Ankara.

ŞEHİRLİ, Atilla, (2000), **Türkiye'de Bölücü Terör Hareketleri**, Burak Yayınları, İstanbul

ŞİMŞEK, Halil, (2002), **Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi**, IQ Yayınları, İstanbul

INTERNET:

(http://www.turkcebilgi.com/t%C3%BCrkiye'de_d%C4%B1%C5%9F_g%C3%BCvenlik_ve_savunma/ansiklopedi, 19 Kasım 2014)

([http://www.haberx.com/fuze_kalkanina_evett\(17,n,10506455,234\).aspx](http://www.haberx.com/fuze_kalkanina_evett(17,n,10506455,234).aspx), 20 Kasım 2014)

(http://www.ulusalkanal.com.tr/index.php?option=com_content&, 20 Kasım 2014)

(<http://www.msb.gov.tr/anasayfa/phpscr/beb/index.php>, 22 Ekim 2014)

(<http://www.balkantimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/newsbr>, 22 Ekim 2014)

(<http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran>, 15 Kasım 2014)

(<http://www.tasam.org/index.php?ulke=93>, 15 Kasım 2014)

(<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,pagePK:piPK:34431~theSitePK:4607,00.html>, 10 Ekim 2014)

(<http://dunyagundemi.org/orta-dogu/>, 12 Ekim 2014)

(<http://www.tau.ac.il/research-eng/iranarmy.html>, 16 Ekim 2014)

(<http://www.milliyet.com.tr/2010/10/22/dunya/>, 22 Ekim 2014)

(<http://www.csis.org/region/iran>, 17 Ekim 2014)

(<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=anasayfa&sayi=22>, 12 Ekim 2014)

(<http://www2.irna.ir/tr/news/menu-446/> 12 Ekim 2014)

(<http://www.turksam.org/tr/a2070.html>, 12 Ekim 2014)

“Hasan Ruhani, İran'ın Müstakbel Cumhurbaşkanı”, *BBC Türkçe*, Erişim Tarihi: 18.06.2013, Adresi: http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/06/130615_iran_secimi_ruhani.shtml.

GAZETE:

Dünya Gündemi Gazetesi (03-10 Temmuz 2005, s. 14)

TÜRKİYE'DE KIRSALDAN KENTE GÖÇ VE GÜVENLİK İLİŞKİSİ¹

Yrd. Doç. Dr. Ali KUYAKSİL
Polis Akademisi, Gaziantep Polis Meslek Yüksek Okulu
akuyaksil@hotmail.com

Mehmet ÖZDEMİR
Gaziantep İl Emniyet Müdürlüğü
polmehcan@hotmail.com

ÖZET

İnsanlık tarihinin en eski zamanlarından beri var olan göç, tüm canlıların hayatlarını daha iyi şartlarda sürdürebilmeleri ya da yaşamlarını devam ettirebilmelerinin ön koşulu olarak, çeşitli nedenlerle gerçekleştirilen bir yer değiştirme hareketidir. İlkel çağlarda doğal afetler, beslenme ihtiyacını ya da temel yaşam gereksinimlerini karşılayamama gibi nedenlerle göç eden insanlar, daha sonraları çoğunlukla ekonomik ve siyasi nedenlerle ülke içerisinde veya uluslararası düzeyde göçlerini sürdürmüşlerdir. Bu çalışmada sosyolojik açıdan göç olgusu, ülkemizde yaşanan iç ve dış göç hareketleri değerlendirilmiştir. Çalışma literatüre dayalı bir çalışma olup, daha çok birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Çalışmada yoğunluk son yıllarda önemi artarak karşımıza çıkan ve ülkemizi birçok yönden etkileyen iç göç sorunları üzerine odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal, Kent, Göç, Suç.

FROM RURAL TO URBAN MIGRATION AND SECURITY RELATIONS IN TURKEY

ABSTRACT

Existing since the very early times in the history of human beings, migration is the act of changing place, committed by all living things because of various reasons for the continuation their lives in better conditions or as a prerequisite for the maintenance of their lives. Having migrated in early ages because of disasters or because they can not meet their needs for food or their basic needs, human beings continued migrating inside the country or internationally due to the reasons which are often economic and political. In this study, the phenomenon of migration from a sociological perspective, internal and external migration movements in our country evaluated. The study is based on the literature and it benefits from primary and secondary resources. This study focuses on the problems of internal migration which our country has encountered with increasing importance in the last years and affecting our country in many ways.

Key Words: Rural, Urban, migration, Crime.

علاقات الهجرة و الأمن من الريف الى المدينة في تركيا

Ali KUYAKSİL المحاضر المساعد الدكتور
أكاديمية الشرطة, مدرسة المعنية للشرطة العالية في غازي عنتاب
akuyaksil@hotmail.com

Mehmet ÖZDEMİR
مديرية أمن غازي عنتاب
polmehcan@hotmail.com

¹ Bu makale Gaziantep Üniversitesi SBE'nde kabul edilen "Türkiye'de Kırsaldan Kente Göç ve Güvenlik İlişkisi (1980-2010)" isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

ملخص

ان الهجرة الموجودة منذ أقدم العصور في تاريخ البشرية هي حركة تغيير مكان تتحقق لأسباب مختلفة وهي كشرط مسبق من اجل الانتقال الى ظروف أفضل في الحياة أو مواصلة حياتهم على قيد الحياة ولكل المخوقات. في العصور البدائية الناس الذين اضطروا للهجرة بسبب الكوارث الطبيعية أو الاحتياجات المعيشية أو من أجل تلبية الاحتياجات المعيشية الأساسية وبعدها تواصلت هجرتهم على المستوى الداخلي أو الدولي لأسباب معظمها اقتصادية و سياسية. في هذه الدراسة من الجانب السوسولوجي فان ظاهرة الهجرة تقيم حركات الهجرة الداخلية و الخارجية المعاشة في بلدنا. هذه الدراسة تعتمد على دراسة أدبية وقد اعتمدت المزيد من المصادر الأولية و الثانوية. الدراسة ركزت على مشاكل الهجرة الداخلية التي كان لها تأثير على بلدنا كمن عدة جوانب و التي ظهرت وزادت أهميتها في السنوات الأخيرة.

الكلمات المفتاحية: الريف, المدينة, الهجرة, الجناية.

GİRİŞ

Bir değişme süreci olan kentleşme sonucu meydana gelen göç ve suç olgusunun olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için gelişmekte olan ülkeler büyük çaba harcamaktadırlar. Bu bağlamda kentlerin güncel ve önemli sorunları arasında yer alması nedeni ile “kentleşme sürecinde suç olgusunun oluşumu” önemini büyük derecede korumaktadır.

Göç çağı olarak adlandırılan günümüz dünyasında göçlerin sürekli olarak ve artan oranlarda devam ettiği yadsınamaz bir gerçektir. İlkel çağda insanlar doğal afetler, beslenme ihtiyacı gibi nedenlerle göç etmekteyken, sanayileşmeyle birlikte, çoğunlukla ekonomik ve işgücü ihtiyacını karşılama vs. nedenlerle göç etmektedir. Bu şekilde dünya coğrafyasına yayılma eylemini gerçekleştiren insanoğlunun, “göçün insanlık tarihinin başlangıcından beri var olduğu ve toplumların ayrılmaz bir parçası olduğu” gerçeğini doğruladığı söylenebilir. İnsanlık tarihi kadar eski olan ve toplumlar açısından demografik, kültürel, ekonomik, siyasal yönden etkili faktörlerden birisi olan göç olgusu, zorunlu göç, gönüllü göç, mevsimlik göç, iç göç, yasadışı göç gibi farklı şekillerde ve çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın amacı, hızlı ve sağlıksız yaşanan kentleşme sürecinde meydana gelen göç olgusuyla toplumsal problemlerin en önemlilerinden birisi olan suç ve suçluluğu ele alarak, göçün ve kentleşmenin suçu nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışmaktır.

Çalışmanın kapsamı, kentleşme, kentleşme sürecinde meydana gelen göç olgusu ve bu olgunun meydana getirdiği sosyal sorunlardan birisi olan suç ve suçluluk konusu ile sınırlanmıştır. Sonuç kısmında çalışmada tespit edilen sorunlara çözüm önerileri üretilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kırsal kesim köy ve/veya kasaba; sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri, yönetim durumu ve demografik açıdan kentten ayırt edilen, birincil toplumsal ilişkilerin olduğu, genellikle tarımsal alanda çalışmak gibi işlevlerle belirlenen, konutları, öteki yapıları ve toplumsal ilişkileri bu yaşamı yansıtan yerleşme birimidir (Kızıılçelik, 2000:114). Kırsal; az insanın barındığı, genellikle kır durumunda olan yer, kırsal alan ise, üretim etkinlikleri tarıma dayalı olan, kırsal nüfusun yaşadığı ve çalıştığı alandır (www.turkcesozlukler.com). Bir başka tanıma göre; demografik olarak nüfus yoğunluğunun düşük olduğu yerleşim birimlerinin görüldüğü, üretimin endüstriyel nitelikten daha çok tarım ve hayvancılığa dayandığı coğrafi ve beşeri açıdan sınıflandırılmış yer ya da bölgedir (<http://tr.wikipedia.org>).

Kent kavramıyla ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Bunlardan bazıını aktarıyoruz:

Kent; “tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve daha önemlisi hem tarımsal, hem tarım dışı üretimin dağıtımının yapıldığı, kentsel fonksiyonların toplandığı belirli teknolojik gelişme seviyelerine göre büyüklük, hetorejenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme birimleri” şeklinde belirtilmiştir (Okutan, 1995:17).

Kentler; “diğer yaşam birimlerine nazaran büyük kalabalıkların yaşadığı, ticari, kültürel, askeri ve idari yoğunluğunun olduğu yaşam merkezleridir” (Altun, 2012:265).

Kent; “insanların bir arada yaşadığı, belli bir nüfusu barındıran, ekonomik hayatta sanayi ve hizmet sektörünün ağırlığı bulunan, yönetsel örgüt birimine sahip yerleşim birimidir” (Kaya vd., 2008: 9-12).

Kentin ilk kavramlaştırmaları toplum kavramlaştırmalarıydı ve kurulan modellerin birçoğunda kır, “tarım”, “feodal” veya “geleneksel” toplumu, kent ise, “sanayi”, “kapitalist” veya “modern” toplumu temsil etmektedir (Kurtoğlu, 2011:109). Aristo kenti, “insanların daha iyi bir hayat yaşamak için toplandıkları yerler” olarak tanımlanmıştır (Toprak, 1988:6).

Kentleşme; “sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütleşme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir” (Keleş, 1975:19).

Kentlileşme, “kentleşme akımı sonucunda toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde değer yargılarında maddi ve manevi yaşam biçimlerinde değişiklikler ortaya çıkarması süreci” şeklinde tanımlanabilir (Keleş, 1980:70). Bir başka tanımda kentlileşme, “kentli olma, kent yaşamına uyum yapma, kent değerlerini öğrenme ve kendi yaşamında hayata geçirme” şeklinde açıklanmaktadır (Gökçe, 1996: 131). Kentlileşme, “kente göç eden bireyin ya da kentte ikamet eden nüfusun değişim süreci sonucu geldiği konumdur” ve kentli insan davranışlarının bireyde, ailede ve diğer sosyal gruplarda gelişmesi sürecini anlatır (Kaya vd., 2008: 27).

2. KENTLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ, ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE TÜRKİYE

Kentleşme sürecinin başlangıcı, genellikle uygarlığın da başlangıcı olarak kabul edilmektedir. İnsanların avcılık ve çobanlıktan tarımsal faaliyet nedeniyle yerleşik hayata geçmesi hem uygarlığın hem de kentleşmenin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Toprak, 1988:1). M. Ö. 5000 ile 3000 yılları arasında Mezopotamya'daki ilk şehirleşmeyi; tekerlekli taşıma araçları, karasaban, nehir kayıkları, sulama kanalları ve metalleri işleme sanatının gelişmesi, toplumdaki ekonomik, sosyal ve fiziki değişiklikleri meydana getirerek oluşturmuştur. Özellikle tarım üretimindeki artış, taşımacılık ve ulaşımdaki gelişmeyle birlikte bu ürünlerin değişik bölgelerde depolanması, dağıtımı ve değişimi için yeni teşkilatlar kurulmasını gerektirmiştir (İsbir, 1986:9). Antik kentler de iyi tanımlanmış politik imparatorluklar içinde kilit noktalar olarak tarihte yer aldılar. Babil, Atina, Roma, Mexico City, Pekin vb. gibi merkezi komuta şehirleri vardır. Diğer şehirler, kara veya su yolları aracılığıyla merkeze bağlanmaktadır. Şehirlerin bilgi, güç, zenginlik ve kontrol gibi tüm kaynakların toplanma merkezi olmaları onların en önemli ortak yapısal özellikleridir. Devlet, din, uygarlık, aile ve ülke kavramları “şehir” kavramı ile iç içedir. Antik kentler ibadet amaçlı tapınaklar, ticaret amaçlı pazar meydanları ve eğlence amaçlı tiyatrolardan oluşan kamusal mekânlarla tanımlanabilir (Rittersberger-Tılıç, 2011:3-8). Kentsel yerleşimin, o günün egemen düşüncesi anlayışı ile şekillendirdiği, ticaretin başat olduğu erken dönem Yunan Antik Kentleri, bir noktada demokrasi anlayışının da biçimlendiği mekanlar olmuştur (Torunoğlu, 2007:376).

Sanayileşme öncesi insanlar, avcı-toplayıcı topluluklar, tarıma dayalı cemaatler halinde yaşıyordu (Bahar, 2009:266). Sosyal yapıdaki sınırlı çeşitliliğin artı tarımsal ürünün varlığı ile ortaya çıktığı Orta Çağ kentleri de sanayi öncesi kentlerin genel özelliklerini taşıyordu (Okutan, 1995:19). Ortaçağ'da İslam ve Hristiyan kültürünün etkisinde kalan toplumlarda, şehirlerin ibadet yerleri çevresinde ve genellikle dışa doğru genişleyen bir gelişme gösterdikleri görülür (İsbir, 1986:10).

Günümüz kentleri buhar gücünün ulaşım ve üretimde enerji olarak kullanılmasıyla gerçekleşen Sanayi Devriminin ürünüdür (Güllüpınar, 2011:51). Sanayi devrimiyle birlikte kırsaldan kentsele nüfus akışı başlamıştır. Bu dönemin önemli özelliklerinden biri ölüm oranlarının düşmesi ve göç oranlarının

artmasıdır. İş arayan ve emeğini satan nüfus Marx'ın tanımıyla proleterleşmiştir. Bunun yanı sıra, hijyenik şartlar iyileşmiş, gıda üretimi artmış ve çeşitlenmiştir, yeni teknolojiler her türlü üretim artışıyla sonuçlanmıştır. Böylece sanayi devrimine paralel olarak kentleşme önem kazanmıştır (Rittersberger-Tılıç, 2011:7). Bu dönemde tarih sahnesine yeni bir sınıf çıkmış, bu sınıfın (işçi sınıfı) ihtiyaç ve taleplerinin kent mekanına yansması ise bir başka dönüşümü ifade etmiştir (Torunoğlu, 2007:377).

Modern kentler ekonomik farklılaşma ve bu farklılaşmanın getirdiği toplumsal, siyasi dönüşümler sonucunda şekillenmiştir. (Gökulu, 2010:211). Modern dönemde kentler bireylerin sosyal yaşamları üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Kentler, insanların alışkanlıklarını, algılarını, eğlence ve alışveriş biçimlerini, tüketim kalıplarını derinden etkilemekte ve değiştirmektedir. Kentlerde çok sayıda fabrika ve iş kolu açığı ortaya çıkmış ve kısa bir dönemde çok sayıda insan büyük kentlere akın etmiştir. Büyükşehirler, ulaşım, eğitim, sağlık, iş gibi noktalarda bireylere daha fazla fırsatlar sunmaktadır (Altun, 2012:265-270).

Medeniyetler beşiği Anadolu'da ise on bin yılı aşkın süredir kentlere rastlanmakta ve buna bağlı olarak Neolitik Dönemin sonunda Mezopotamya, Mısır, Çin, Hindistan gibi iklimsel şartların elverişli olduğu verimli alanlarda kent hüviyetinde yüksek nüfuslu yerleşmelerin ortaya çıktığı görülmektedir (Okutan, 1995:18). Anadolu'da bugünkü yerleşme alanları içerisinde ilk kuruluş tarihleri İsa'nın doğumundan 6800 yılına kadar giden şehir ve kasabalarımız bulunmaktadır. Çatalhöyük gibi Anadolu'daki özellikle küçük Türk şehirlerinin ticari, idari, dini, kültürel ve sağlık hizmetleri gibi çeşitli faaliyetlerin merkezi olmak gibi bir fonksiyonları vardır (İsbir, 1986:26).

Eski Türk yurtlarında pek çok kent harabelerine rastlanmıştır. Kaldı ki, Orhun Yazıtları'nda da Türklerin medeniyet düzeyini gösteren kayıtlara rastlanmıştır, Türk ülkelerinde birçok kentlerin bulunduğu anlaşılmıştır. Tarımsal faaliyetlerle uğraşan Uygurların ticaret hayatında da ileri seviyede oldukları belirtilmektedir. Cumhuriyetle birlikte kentlerin sanayileşmesi ve kentsel gelişme, Avrupa kentlerinde olduğu gibi bir yüzyıllık döneme yayılarak ortaya çıkmamış, daha çok ani ve sıçramalı bir büyüme göstermiş, ülkemiz kentleşme sürecine çok hazırlıksız girmiş, bu durum kentleşme sorunlarına yol açmış, kentleşme yalnızca kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artması olarak değerlendirilmiştir (Toprak, 1988:4-5).

Kentleşmeyi etkileyen faktörleri ekonomik sebepler, sosyo-psikolojik nedenler, siyasal ve teknolojik nedenler şeklinde üç ana başlık altında toplayabiliriz. Bunları kısaca açıklayacak olursak:

Ekonomik Sebepler: Ekonomik nedenler, insanların içinde yaşadıkları koşulların katlanılmaz olarak görülmesi ya da rahatsızlık verici hale gelmesi anlamına gelir. Ekonomik nedenler arasında; toprağın düşük verimi, düşük ücret, sınırlı iş olanakları, eğitim, sağlık vb. olanaklardan yoksulluk, kıtlık, sınırlı toplumsal devingenlik, toplumsal çatışma ve terör sıralanabilir. Bu nedenlerin ortak özelliği bir zorunluluk halinin mevcut olmasıdır (Keleş, 1992:22).

Sosyo-Psikolojik Nedenler: Kentlerin; fırsat, imkân ve olanak açısından kırsaldan daha zengin olması, eğitim sağlık ve kültür alanında çok çeşitli alternatif ve kaliteli hizmetlerin varlığı, yaşam kalitesinin, gelir seviyesinin ve konforun yüksek olması, ticaret, turizm ve sosyal yaşamın gelişmiş olması, büyük sanayi kuruluşları ulaşım, iletişim ve altyapı yeterliliği sebebiyle büyük kentlere yakın yerlerde kurulması, iş bulma umudunda marjinal sektör olarak adlandırılan kollarının varlığı, istihdamın kentlerde yoğunlaşmasına ve iyi eğitim, kaliteli sağlık hizmeti almak isteyen veya iş bulma umudunda olan insanları kendine çekmektedir. Kentlerin özgür havası, daha geniş bir kümenin üyesi olma duygusu, kentli olmanın gururunu paylaşma, kimi yerlerde ise, köyden kente göç etmeye, belirli bir toplumsal aşağılık duygusunu ortadan kaldıran bir "yükseliş" gözüyle bakılması da kentin çekiciliğinde önemli etkenler arasında yer alır (Kaya vd., 2008:18-22). Dolayısıyla sosyo-psikolojik nedenlerin köy ve kentin yaşam biçimleri arasındaki farklılıktan ortaya çıktığını söyleyebiliriz (<http://www.genbilim.com>).

Siyasal ve Teknolojik Nedenler: Çeşitli düzeyde verilen siyasal kararlar, hukuk kurumlarından bazıları ve kentlerdeki yönetim yapısının özellikleri kentleri özendirici nitelik taşımaktadır.. Sanayi devriminin getirdiği değişikliklerle beraber kentleşmenin hızlanması teknolojik gelişmelerle mümkün olmaktadır. Buhar gücü nüfusun fabrikalar yakınında birikmesine yol açmıştır. Elektrik enerjisinin sanayide artan oranda kullanılması kentlerde hızlı biçimde nüfusun yoğunlaşmasına etkiye bulunmuştur. Bunun gibi hidroelektrik santrallerde kentlerin gelişmesi ve yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır (<http://www.genbilim.com>).

3. GÖÇÜN TANIMI, TARİHÇESİ, SEBEPLERİ, ÇEŞİTLERİ VE ETKİLERİ

Göçle ilgili çok sayıda tanım yapılmıştır. Bunlardan bir kısmını aktarıyoruz:

Göç; “insanların, grupların demografik, coğrafik, ekonomik ve sosyo-politik nedenlerle zaman ve mekânda yer değiştirmesi ile eyleme dönüşen ve eylemin bitiminden sonra da etkileri devam eden bir süreçler bütünüdür” (Çakır, 2011 b:210). Göç; “insanların ikametlerini değiştirmek amacıyla bir yerden bir yere hareket etmesidir” (Bahar, 2009:260). Göç; “bireylerin coğrafi olarak bulunduğu yerden ayrılarak yerleşmek amacıyla başka bir yere gitmesidir” (Çelik, 2007:88). Göç; “genel olarak kalıcı ya da yarı kalıcı yer değiştirme hareketleridir” (Çelik, 1999: 4). Göç; “kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir kısmını geçirmek üzere köy kasaba kent gibi bir iskân ünitesinden diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafik bir yer değiştirme olayıdır” (Akkayan, 1979: 25).

Göçle ilgili tanımlar incelendiğinde değişiklik arz eden bazı hususlara rağmen ortak unsurun "yer değiştirme" eylemi olduğu görülmektedir (Gişi, 2007:3-4). Türkiye'de göç hareketleri yoğun olarak 1950'li yıllarda başlamış ve 1980'li yıllardan sonra hızla devam etmiştir (Eren vd., 2010:256). “Ülke içerisinde, nüfusun yer değiştirmesi” şeklinde tanımlanan iç göç sonucunda sadece, bölgelerin ve illerin nüfusunda artma ya da azalma meydana gelir. Mevsimlik iç göçler “kırsal kesimdeki bazı ailelerin büyük şehirlere, tarımın yoğun olarak yapıldığı yerlere, yaz turizminin geliştiği yerlere bir müddet çalışmak üzere göç etmeleri” ile gerçekleşir. Yaylaya çıkma olayı da mevsimlik göçler içerisinde yer alır. Mevsimlik göçlerle Adana, Mersin, Hatay, Aydın, Muğla, Antalya gibi merkezlerde, yaz ile kış mevsimleri arasındaki nüfus miktarlarında önemli değişimler olmaktadır (<http://www.cografyam.org>).

Çakır'a göre (2011b:214) göç'ün nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Nüfusun hızla artması,
- Tarımın büyük ölçüde makineleşmesiyle işgücünün kırsal bölgelerden kentlere kayması,
- Sanayileşmenin plansızlığı,
- Toprağın bölünmesi, verimin azalması ve yetersizliği,
- Ölçülü toprak reformunun yapılmaması,
- Hazine arazilerinin iyi değerlendirilmemesi,
- Doğal olayların sıklığı, bunlara karşı önceden önlem alma imkanının bulunmaması,
- Konut sorununa bütüncül bir yaklaşımla çözüm getirilememesi; konut kiralalarının yasal bir düzene sokulamaması,
- Kırsal alanlarda sağlık, beslenme, eğitim, ulaşım ve bu gibi imkanların yetersizliği, dengesizliği, denetimsizliği,
- İş imkanlarının sadece kent merkezlerinde kurulan fabrikalar ve devlet kurumlarının sağlanması,
- Kent plan ve programlarının çağın şartlarına uygun olmaması,

-Halkın bilgi, görgü, kültür gibi değer yargılarını yükselten kurumların kırsal bölgelerde bulunmaması ve böylece kentsel yaşamın özendirici bir nitelik ve nicelik taşıması,

-Doğu ve Güneydoğu'da çözümlenemeyen siyasal içerikli anarşik olaylar, psikolojik baskı, şiddet, yoksulluk, mesleksizlik, eğitimsizlik vb. nedenler şeklinde sıralanabilir.

Göçler meydana geliş şekli, göç edenlerin motivasyon unsurları, göç eden kişilerin özellikleri ve göç ettikleri yerler açısından farklılaşmaktadır. Bu nedenle çeşitli göç sınıflandırmaları yapılmaktadır. Bu kapsamda en yaygın haliyle aşağıdaki göç çeşitlerinden bahsetmek mümkündür:

İç Göç-Dış Göç: İç göçü; “kişilerin yaşadıkları ülke sınırları içinde kalmakla birlikte, sürekli yaşadıkları yerden ayrılarak, başka yerlere yerleşmeleri” (Demir, 2012:285) veya “bir ülke veya bölge içinde yaşayan kişi veya kişilerin belirli bir zaman dilimi içinde, çalışmak ve/veya yerleşmek amacıyla yaptıkları kalıcı yer değişiklikleri” şeklinde tanımlamak mümkündür (Öztürk ve Altuntepe, 2008:1589).

İç göçün en önemli nedeni, ekonomik zorluklardır. Ekonomik nedenlerin yanı sıra bazı nüfus hareketlerinin zorunlu olarak gerçekleştiğinin de altını çizmekte yarar vardır. Oluşan doğal afetler nedeniyle yaşama imkânı kalmamış bölgelerde veya yaşama imkânı olsa da bunun riskli olduğu yerlerde bulunan insanlar, daha güvenilir olduğunu düşündükleri yerlere taşınmaktadır. İç göçün zorunlu olarak gerçekleştiği bir başka durum da özellikle terör olayları sonrasında güvenli olmadığı düşünülen köylerde yaşayan insanların devlet tarafından kent merkezlerine yerleştirilmesidir (Demir, 2012:286-287). Dönemlere göre yoğunluğu değişse de, değişmeyen faktörlerin başında iç göçlerin yol açtığı etkiler gelmektedir. İç göçler göç alan ve göç veren yerlerin hem fiziki yapısını hem de sosyo-ekonomik yapısını derinden etkilemektedir (HKÜ, 2012:6).

Uluslararası göç de denilen dış göç; “kişilerin yaşadıkları ülkeden başka ülkelere göç etmesi” şeklinde tanımlanabilmektedir. Dış göçün de en önemli nedeni ekonomik şartlardır. Dış göç hareketleri incelendiğinde düşük gelirli bölgelerden yüksek gelirli bölgelere yoğun bir hareketlenme olduğu görülmektedir. Dış göçün bir başka nedeni de eğitimidir. Yüksek eğitim düzeyine sahip ülkelerin gelişmiş üniversitelerinde okumak isteyen yüz binlerce genç eğitimini gelişmiş ülkelerde tamamlamaya çalışmakta, bunların önemli bir kısmı da buralarda iş bularak yerleşme yoluna gitmektedir. (Demir, 2012:288-294).

Gönüllü Göç-Zorunlu Göç : Gönüllü göç; “göç eden kişinin tamamen rızası ile ve bilinçli bir şekilde yaşadığı yerden başka bir yere göç etmesi” olarak tanımlanabilmektedir. Göçlerin büyük kısmı gönüllü olmakta, kişiler göç etme eylemini bilerek, isteyerek ve sonuçlarına rıza göstererek yapmaktadırlar (Demir, 2012:285-286).

Zorunlu göç ise; “güvenlik, devletin çeşitli sosyal ekonomik kararları gibi nedenlerle, bireyin iradesi dışında, zorunlu ve elinde olmayan nedenlerle içinde bulunduğu ortamdan kopmak durumunda bırakılmasıdır” (Aytaç ve Toprak, 2011:412).

Zorunlu göçte itici faktör doğal yapıdan ziyade sosyal yapıdır. Bunun en bariz örneği ise Nazi Almanyası'ndaki Yahudi göçüdür (Gişi, 2007:3). Türkiye'de 90'lı yılların başında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan güvenlik sorunları ve kaotik ortamın etkisiyle iç göç hareketlerinde farklı bir gelişme meydana gelmiştir. Güvenlik gerekçesiyle köylerin boşaltılması, söz konusu bölgeden bir anda on binlerce insanın büyük kentlere yönelmesine yol açmıştır. Kentte yaşamaya dair hiçbir ön hazırlığı olmayan zorunlu göç mağduru bu kitlenin kent ortamında çok ciddi güçlüklerle karşılaştığı bilinmektedir (Yıldız, 2012:14).

Yasal Göç-Yasadışı Göç: Yasal göç; “yasal yolları kullanarak (yasal belge, izin vs.) bir kişinin kendi yaşadığı yerden gidip başka bir yere yerleşmesi” şeklinde tanımlanmakta ve göçlerin çoğu bu şekilde meydana gelmektedir. Çalışma amacı ile başka ülkede bulunanlar, aile birleşimi nedeniyle başka bir ülkede yasal statü alanlar gibi gruplar yasal göçmenlere örnek olarak verilebilir (Demir, 2012:286).

Yasadışı göç; ülkelerin topraklarına girişe ilişkin belirledikleri yöntem ve kurallara uyulmadan, bir başka deyişle sınırların yasa dışı yollarla geçilmesidir (<http://www.egm.gov.tr>).

Özellikle ülkemiz gibi kentleri büyük göç alan toplumlarda, hızla topraktan kopan ve kente gelen insanlar bir anlamda köyü kente taşımaktadırlar. Çünkü kentsel mekanlar, kentsel meslekler ve kurumlar yeni gelenleri sindiremeyip, bu yeni kitleyi kent dışına itmekte ve ancak birkaç kuşak sonra kente uyum sağlanmaktadır (Görmez, 1997:19).

Türkiye geleneksel bir toplum olmaktan çıkan ve hızla sanayi toplumu haline gelen bir ülkedir. Bu süreçte geleneksel toplumsal yapıda bazı değişikliklerin olması ve bu değişimin toplumun tüm katmanlarında ve dolayısıyla toplumsal yaşamı belirleyen bütün yapılarda kendini göstermesi kaçınılmazdır. Kentleşme sosyal bağların gevşemesine, kişilerin yabancılaşmasına, kuralsızlığa ve başboşluğa yol açmakta, kente hakim olan para ekonomisi ise insanları hesapçı, soğuk ve mesafeli bireyler haline getirmektedir (Yıldırım, 2004:35).

Bununla birlikte kişilerin kendilerine referans aldıkları gruplarla kendi yaşam ve kaynaklarını karşılaştırdıklarında duydukları eksiklik ve haksızlık duygusu (görelî yoksunluk), ikinci kuşak köy-kent göçmenini potansiyel şiddet ve suç aktörü olarak işaret etmektedir. Bu doğrultuda kentte yetişen gençler kendilerini anne, baba ve köydeki akrabalarından çok kentteki avantajlı kesimle kıyaslamakta ve beklentilerini yüksek tutmaktadırlar. Sonuçta beklentiler yerine gelmeyince de yaşadıkları hayal kırıklığı şiddete ve suça dönüşmektedir. Gelişen yeni teknoloji yeni kurumların, yeni kurumlar ise yeni normların oluşmasına ve eskilerin tasfiyesi zorunluluğunu doğurur. Böylece normlar ve değerler üzerinde uyumsuzluk meydana gelir ve yerleşik normlardan büyük ölçüde sapmalar başlar. Bu hal toplumun bütünleşme oranını geniş ölçüde düşürür ve toplumun ortak normları yozlaşmaya başlar. Ülkedeki kentli nüfus kentlerde bir nüfus yığılmasına dönüştükçe, kentsel sorunlar toplumsal ve siyasal rahatsızlıkların da oluşmasına neden olur (Keleş ve Hamamcı, 1993:59).

Bu bilgiler ışığında göçün olumlu ve olumsuz etkilerinin bir kısmını aşağıdaki gibi belirtebiliriz (Çakır, 2011 a:139-140).

Göçün Olumlu Etkileri: Köyünden, kasabasından koparak kente ya da en bilinen adres olarak gecekondulara, varoşlara göç eden birey ya da ailelerin sosyal statü ve rollerinin değişmesidir. Üretim biçiminin değişmesiyle aile yapısının geniş aileden çekirdek aileye dönüşmesi ve özgürleşmesidir. Sosyo-kültürel değerlerin, normların, ilişkilerin geleneksellikten modernliğe doğru giden bir eğilim göstermesidir. Olumsuz olarak nitelenen marjinal sektörün giderek enformel bir sektöre dönüşmesi, kent ekonomisi ve iş yaşamına önemli katkılar sağlamasıdır. Köylerinde, kasabalarında öğrenim imkanı bulamayan ailelerin çocuklarının eğitimi ve öğrenimi konusuna çok özen gösterdikleri, meslek sahibi olmaları için sonuna kadar okumaları gerektiğine inanmalarıdır.

Kısaca gecekonduların kültürü ve toplum yapısı içinde olsa da iş ve çalışma imkânlarının, geçim kolaylığının, özgür ve eğlenceli bir yaşam tarzının olması göçün olumlu sonuçları olarak saptanmıştır.

Göçün Olumsuz Etkileri: Öncelikle göç veren yerleşmelerde (özellikle köyler, kasabalar, kırsal alanlarda) nüfus ve işgücünün transferi; hem kırsal nüfus artış hızını hem de toplam nüfus içindeki payını azaltmıştır. Bu olumsuzluk, kırsal alanların ıssızlaşp insan kaynağı açısında boşalmasını, üretimin düşmesini, kırsal kalkınma (köy kalkınması) ve modernleşme hamleleri sonucunda yapılan alt yapı, yol-su, elektrik, okul, cami vb. yatırımların boşa gitmesini, anlam ve önemini yitirmelerini sağlamıştır. İnsan, emek, üretim ve yatırım kaybı kırsal bölgelerde göçe güdülenmeyi ve özenmeyi, toplumsal dayanışma ve güvensizliği artırmıştır. İç göçler sonucunda sanayileşmiş, turizm potansiyeli yüksek, insan yaşamını kolaylaştıran şartlara ve imkânlarla sahip büyük ölçekli kent merkezleri ve bunlara bağlı orta ölçekli kent merkezlerinde ortaya çıkan konut, gecekondular ve varoşlar en olumsuz oluşum olarak değerlendirilmektedir. Gecekondular ve varoş bölgelerinde altyapı yetersizliği, işsizlik oranının yüksek oluşu, barınma ve yoksulluk, “geçiş ve yoksulluk kültürünün” yarattığı anomik davranışlar, çocuk suçluluğundaki yükseliş, sokakta çalışan ve yaşayan çocukların yaşam kavgaları

göçün bir başka olumsuz yönünü oluşturmaktadır. Başka bir olumsuz sonuç ise, farklı kültürlerden, etnik yapılardan kentlere özellikle de gecekondu ve varoş yerleşim alanlarına göç edenlerin, kendi özüne uygun kimlik arayışları, cemaatçi örgütlenmeleri, kent kültürü ile sosyal bütünleşme yerine çatışma ve kimliğini kabul ettirme savaşımı olumsuz bir süreç olarak yorumlanmaktadır.

4. TÜRKİYE'DE HIZLI VE SAĞLIKSIZ KENTLEŞMENİN OLUMSUZ SONUCU: GECEKONDULAŞMA VE TOPLUMSAL SORUNLAR

Gecekondu olgusu 1940'lı yıllarda itibaren kırdan kente göç eden yurttaşların konut sorunlarına çözüm bulmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu yıllar kentleşme politikası açısından birkaç değişkenle açıklanabilir ancak bunlardan en önemlisi gecekondu olgusudur (Turan, 2007:390). Gecekondu olgusu, ortaya çıkmaya başladığı ilk dönemlerde salt 'konut sorunu' olarak algılanmış olsa da süreç içindeki gelişimi ve ulaştığı boyut itibarıyla daha geniş sosyo-ekonomik bir anlam ifade ettiği ve üzerinde önemle durulması gerektiği fark edilmiştir (Mutlu, 2007:4).

Sözlük anlamı "izinsiz olarak hemen bir gece de çakılıveren yapı" olan "gecekondu", gelişmekte olan tüm ülkelerin yoğun göç alan büyük kentlerinin çeperlerinde oluşan gerek yapısı gerekse de nüfus kompozisyonu ile büyük bir farklılık gösterir. Gecekondu "kendisine ait olmayan yerde imar yasalarına, sağlık ve fen kurallarına aykırı olarak alelacele yapılmış bir barınak" şeklinde tanımlanır (Yıldız,2012:32).

Türkiye'de Gecekondu Mahallerinin ortak özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz (Çakır, 2011 a:213):

1. Yasalara aykırı oluşu.
2. Sağlık ve teknik koşullardan yoksun bulunması.
3. Başkasına ait yerde yapılmış olması.
4. Arsa sahibinin izninin olmayışı.
5. Ruhsatsız yapılmış olması,
6. Alelacele yapılmış bulunması.
7. Gizli yapılmış olması.
8. Nitelik ve niceliksiz, kişinin kendisine ait bulunan yerde de yapılsa, yasalara aykırı ve ruhsatsız barınaklar oluşu.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu' dan göç olgusunun ekonomik ve sosyo-kültürel boyutu her zaman mevcuttur. Terör sebebiyle Batıdaki veya bölgedeki büyük kentlere göç eden aileler genellikle düşük ücret karşılığı inşaat, tarım işçiliği ve basit hizmet sektörlerinde çalışmaktadırlar. Kırsal kesimden gelirken hiçbir birikimi ve sosyal güvencesi olmayan bu aileler, barınma ihtiyaçlarını karşılamak için kent toplumunda bir rant haline dönüşen gecekonduya yönelmektedirler. Gecekondu kent toplumunun yaşam tarzına ve ekonomisine uyum sağlama sürecinde göçmenler için bir tampon durumundadır (Eren vd., 2010:259-260).

Ülkemize özgü oluşum süreci olmasının yanında bir çok farklı boyutu olan hızlı kentleşme, ekonomik problemler yanında, yalnızlık, uyum, anomi ve yabancılaştırma, suç, kentle bütünleşememe, yerel hizmetlerin zorlanması, çevre kirliliği gibi sosyal problemlere neden olmuştur (Yıldırım, 2004:65).

Karşılaşılan sorunların niteliği ve niceliği, bunlar ile baş etme yöntemleri aileden aileye, bireyden bireye farklılık gösterdiği gibi meydana getirdiği etkide yine farklılık arz etmektedir. Tarımsal etkinliğin hâkim olduğu kırsal alanlardan ayrılıp plansız, programsız bir şekilde kentlere gelen birey kente gelişlerinde kentin "asıl üyesi" olarak değil, kente ikinci sınıf üye olarak katılmaktadır. Birey farklı sebeplerin beklentisiyle tarımsal ve cemaatsal yapıdan ve geleneksel kültür ortamından hızla kopmaktadır. Tarımsal etkinliğin şekillendirdiği köy yaşamının karşısına hizmet sektörünün şekillendirdiği bir kent yaşam tarzı çıkmaktadır. Kırsal alanlardan kente gelenler hem iş elde etmede, hem de elde ettiği işlerin devamlılığı ve gelir temini açısından bir güvensizlik yaşamaktadır. Güvenlik

duygusu uyum için en önemli duygudur. Göç eden bireyin bu güvenliği ne zaman ve ne şekilde temin edeceği belirsizdir. Bunun için bu bireylerin istedikleri tek şey veya ihtiyaç duydukları tek şey başlarını sokacak bir konut geçimini sağlayacak iş koluna girmektir. Dolayısıyla başını sokacak bir ev ve geçimini sağlayacak bir iş ilk dönemde kente uyum sağlayacak iki önemli etkidir (Görmez, 1991:41-80).

Bugün ise gecekondulaşma, kentsel alanlarda barınacak bir yer bulmanın ötesinde bir anlam kazanmış, kentte oluşan rantlara el koyma mücadelesinin bir aracı haline gelmiştir (Öztürk ve Altuntepe, 2008:1601).

5. SUÇ VE SAPMA

Suç, insanlığın varoluşundan itibaren (Âdem ve Havva'dan itibaren) var olagelmiş bir olgudur. Topluların ve kültürlerin suç tanımı değişse bile, evrensel bir olgudur (Aktaş, 2011:192). Suç aynı zamanda tek bir nedene indirgenemeyecek kadar da karmaşık bir olgudur. Suçu sadece durumsal bir olgu olarak ele alıp, onu belirli bir nedenle bağdaştırmak muhtemelen bu sürece neden olan sayısız nedeni görmemize engel olacaktır (Gökulu, 2010:215). Suç herhangi bir ülkeye özgü olmayıp; yaşam ve uygarlığın bir kısmı olarak insanlık tarihinin her döneminde var olmuştur. Suçun işlenmediği bir dönem ve toplum yoktur. Değişen yalnızca işlenmekte olan suçun nicelik ve niteliğidir (Yücel, 2008:1-31).

“Hukuk kurallarının yasakladığı ve yapılmasına veya yapılmamasına cezai yaptırım uyguladığı eyleme” suç denir. Bir olayın suç sayılabilmesi için mağdura zarar veren fiilin başka şahıs/shahıslar tarafından yapılması gerekmektedir. T.C.K.'ya göre bir fiilin suç sayılabilmesi için; ceza kanununda yazılı bir fiil olması, bu fiilin serbest irade ile işlenmesi, fiilin hareket yani eylem halinde yapılması şartlarının gerçekleşmesi gerekir (Kaygısız, 2010:33). Dönmezer (1984:61)'e göre Suç, “topluma zarar verdiği ya da tehlikeli olduğu kanun koyucu tarafından kabul edilen ve belirtilen eylem, davranış, tavır ve harekettir”.

Suç, “kanunlarda açıkça yasaklanan ve karşılığında bir ceza öngörülen her türlü eylem olarak tanımlarken; sapmayı ise toplumsal normlar çerçevesinde öngörülen kabul edilebilirlik sınırları dışına taşan her türlü davranış” olarak tanımlayabiliriz. Suçların karşılığında mutlaka cezai bir yaptırım varken sapma davranışının karşılığında da toplumsal kınama ve tepkinin olduğunun söyleyebiliriz. Sonuçta, her iki davranışın karşılığında bir çeşit tepki ve ceza bulunmaktadır. Suç kavramı ile kanunda yazılı bir tanımdan söz ederken sapma kavramı ile toplumsal norm ve değerlerin ihlal edilmesi kastedilir (Dolu, 2011:32). Suç, kısa yoldan kazanç sağlama vasıtası olarak algılandığında ve sosyal açıdan kabul gördüğünde bazı kişilerin normdan sapanlara katılması kaçınılmaz olmakta; suçlu olanla ve olmayan arasındaki açığı gittikçe daralmaktadır. Sapma kavramı belli bir toplum ve zaman kesitinde normdan ayrılık sergileyen davranışa ilişkindir (Yücel, 2008:3-26). Her ne kadar çoğu sapma teşkil eden davranış suç olarak tanımlanmış olsa da, her suç bir sapma olmadığı gibi her sapma da bir suç değildir (Dolu, 2013:4).

6. TÜRKİYE'DE KENTLEŞME SÜRECİNDE SUÇ VE SUÇLULUK GELİŞİMİ

Suç, birçok psiko-sosyal, sosyo-kültürel ve ekonomik faktörün bir sonucu olarak ortaya çıkan bir olgudur. Benzer biçimde “kentleşme her zaman için suça neden olur” gibi bir yargıda bulunmak kentleşme süreci içerisinde ortaya çıkan belirgin değişiklikleri gözden kaçırmamıza sebep olabilir. Bu bakımdan, kentleşme sürecinin dünyada hangi politik, ekonomik söylemler ve etkiler üzerinden gerçekleştiğini algılamadan bu ilişkiyi anlamlandırmamız eksik tespitlerde bulunmamıza neden olabilir (Gökulu, 2010:210-218).

Türkiye'de kentleşme sürecinde suç ve suçluluk gelişimini anlamamızda bireyi suça iten faktörlerin önemi vardır. Bireyi suça iten faktörler genel olarak şöyle sıralanabilir: ailede işsizlik, babanın yada

anneninin alkolik olması, ekonomik güçsüzlük, sık sık çevre değiştirme, boşanmış anne baba, ailede nüfusun fazla olması, anne babanın eğitilmiş olmaması, bireyin eğitilmiş olmaması. Zorunlu göç nedeniyle gelen insanların tamamı kırsal alandan gelen insanlardan oluşmaktadır. Türkiye de kırsal alan eğitim seviyesi ve avantajları herkesin malumudur. Yukarıda sıralamadığımız bireyi suçta iten faktörlerin tamamı zorunlu göçle gelmiş insanlar için uygundur. Yapılan çok sayıda araştırmanın, sokakta çalışan çocukların önemli bir oranının geçmiş dönemde göç etmiş ailelerin çocukları olduğu yönünde bulgular saptanması çocukların sokakta bulunmaları veya sokağı mesken edinmeleri ile göç arasında bir ilişkinin var olduğunun bir kanıtı olarak görülebilir (Ceylan, 2012:7). Kentleşmenin, özellikle sağlıksız kentleşme sürecinin ortaya çıkardığı sorunları suçta neden olan yapısal faktörler olarak algılayıp bireyleri suçta teşvik eden daha küçük düzeydeki nedenleri, akıldan çıkarmamızda fayda vardır. Özellikle sağlıksız kentleşme ve bunun yarattığı toplumsal sorunlar kentlerde suçta neden olan yapısal değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu süreç içerisinde kentli ve yurttaş olabilmek, yaşanan çevredeki olaylara seyirci kalmadan etkin ve duyarlı bir rol üstlenebilmek suç önleme stratejileri açısından oldukça önemlidir. Kentleşmenin getirdiği sorunlarla baş edebilmek ve bu sürecin olumsuz yönlerinden kurtulabilmek bir anlamda 'kentlileşmek' kavramıyla da alakalı bir durumdur (Gökulu, 2010:210-218). Göç edenlerin kentte kalış süresi arttıkça uyum sürecinde artacak, kentli kültür benimsenecek, kaotik ortam da nispeten durulacaktır (Yıldız, 2012:35).

7. KENTSEL GÜVENLİK

Sanayileşme ile birlikte Avrupa ve Kuzey Amerika'daki kentlerde büyük bir gelişme görülmüştür. Fabrikalarda işçi nüfusuna olan ihtiyaç artmıştır. Bunun sonucunda kentler daha kalabalık hale gelerek yapısal şekilleri değişmiştir. Ulaşım, haberleşme, elektrik, su, kanalizasyon vb. hizmetlerde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Kentlerin kalabalıklaşması sonucunda birçok sosyal sorunlar da ortaya çıkmıştır. Bunların en başta geleni güvenlik ve suçlarda görülen artıştır. İnsanlar arasındaki ilişkiler kişisel olmayan hale gelmiştir. Toplumdaki insanların bir birini tanımaya, sosyal değerlere dayalı kontrol mekanizması, resmi toplumsal denetim almıştır. Günümüzde çağdaş modern devletlerde kamu düzenini sağlama yürütme gücü içerisinde yer alan idareye düşmektedir. İdare özellikle güvenlik açısından denetimini kolluk güçleri aracılığıyla yerine getirmektedir. Kentsel güvenlik; şehirde yaşayan bir bireyin yada grubun, kentsel yaşamına dair tüm ihtiyaçlar ve ilişkiler ağını gerçekleştirirken, güvenliğinin de sağlanabilmesidir (Kuyaksil, 2013: 44).

“Kentsel güvenlik” kavramı denildiğinde anlamamız gereken iki farklı boyut ön plana çıkmaktadır. İlk olarak, kent güvenliği kavramı, kentleşme süreci içerisinde meydana gelen güvenlik gereksinimi ve buna yönelik geliştirilen stratejileri çağırır. Bu bakımdan değerlendirdiğimizde, kent güvenliği her şeyden önce kente ait kırsaldan farklı olan bir güvenlik algısını ve buna yönelik hizmetleri içermektedir. Kentsel güvenlik açısından algılamamız gereken bir diğer unsur ise, kavramın günümüz kent yapısını ifade etmek için kullanıldığıdır (Gökulu, 2010:210).

Güvenlik hizmetlerinin bireylerin hayatını doğrudan etkilemesi ve toplum hayatının huzur ve düzen içinde sürdürülmesi açısından en önde gelen kamu hizmetlerinden biri olması nedeniyle güvenlik hizmeti sunan birimlerin alanlarındaki yeni teknolojileri ve uygulamaları yakından takip etmeleri, suçla daha etkin bir şekilde mücadele etmede önemli bir rol oynamaktadır (<http://www.pa.edu.tr>).

Güvenlik; “İnsanların duygularında, faaliyetlerinde, ilişkilerinde kuşkulu, korkulu, tehlikeli ortamın bulunmaması, emin ve rahat olması inancı” (Kılıç, 1990:34) olduğuna göre, kentleşme süreci içerisinde bu inanç doğrultusunda meydana gelen güvenlik gereksinimi ve buna yönelik geliştirilen stratejilerin en bariz örneğini Kent Güvenliği Yönetim Sistemi (KGYS) oluşturmaktadır.

Kent Güvenliği Yönetim Sistemi (KGYS) Türkiye'de son yıllarda uygulamaya konulan, zaman içerisinde çok ciddi anlamda kabul gören ve ülke geneline yaygınlaştırılması planlanan bir sistemdir. Şehirlerde suçların işlenmesinin önüne geçilmesi, meydana gelen olayların aydınlatılması, trafik hizmetlerinin düzenlenmesi ve vatandaşların kendilerini daha güvende hissetmelerinin sağlanması amacıyla geliştirilmiş bilgisayar destekli güvenlik kamera sistemidir. Kent Güvenliği Yönetim

Sistemleri bilgisayar destekli uygulamalarla çok zengin bir kullanım alanına sahiptir. Teknolojideki yeni gelişmelerin kolayca uyarlanabileceği esnek bir yapıya sahip olması da ayrı bir avantajdır (Geleri, 2013:88). Bu sistemlerin başlıca amaçları şu şekilde sıralanabilir (<http://www.ankara.gov.tr>):

- İllerin genel güvenlik ve asayiş hizmetlerine katkı sağlamak.
- Trafik akış ve yoğunluğunu izlemek.
- Güvenlik kameraları vasıtasıyla elde edilen görüntüleri değerlendirerek meydana gelebilecek olası sorunlara karşı hızlı ve etkili önlemler geliştirmek.
 - Meydana gelen olayların aydınlatılması amacıyla kayıtları geriye dönük araştırarak incelemek, delilleri temin etmek.
 - Trafik kameraları ve görüntü işleme sistemleri aracılığıyla plakaların veri tabanından sorgulanarak çalıntı araçları tespit etmek.
 - Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde polis-halk ilişkilerine zarar vermeden yasadışı olayları önlemek, toplulukların provoke edilmelerine engel olmak.

KGYS 3 ana unsurdan oluşan bir projedir. Bunlar: Görüntüleme sistemi, çağrı yönetim sistemi ve mobil uygulamalar sistemidir (<http://www.ankara.gov.tr>).

Görüntüleme sistemi, şehir genelinde konuşlandırılan kameralardan elde edilen görüntülerin izlenmesini, saklanması ve otomatik olarak üretilen alarmların kaydedilmesini sağlayan donanım ve yazılımlar ünitesidir.

Çağrı yönetim sistemi, polise yapılan çağrılara ve diğer bilgilere dayalı olarak polisin olay yerine sevk ve idaresini düzenleyen, aynı zamanda bu süreçte personel ile bu uygulamayı kullanan diğer kurum kullanıcılarının birbirleriyle iletişimini sağlayan Coğrafi Bilgi Sistemi ile desteklenmiş bilişim sistemidir.

Mobil uygulamalar sistemi ise kullanıcıların (sahada görev yapan devriye polisi gibi) KGYS'den yararlanarak karşılaştıkları olay, şahıs ve araç karşısında zaman kaybetmeden ön bilgi almalarını sağlayan, kullanıcıları konum bilgisi ile destekleyen, gerçekleştirilen işlemlerden değerlendirme niteliğinde döküm, grafik ve harita üretebilen yazılım, donanım ve hizmetler bütünüdür. Sistem çok sayıda kamera, plaka tanıma sistemi, kırmızı ışık ve hız ihlal sistemi, yüksek çözünürlüklü portatif kamera sisteminden oluşmaktadır (Geleri, 2013:88-89).

8. TERSİNE GÖÇ VE BU KAPSAMDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Ülkemizde kitleler halinde kentlere göç eden insanlar, kentte iş bulabilecek yetenek ve becerileri taşımama ve iş imkânlarının kısıtlı olması gibi sebeplerden dolayı geçimlerini sağlayabilecek düzenli gelir getiren işler bulama noktasında başarılı olamamışlardır. Maddi sıkıntılar ekseninde gelişen konut sorunu da göç edenler açısından önemli bir sorun teşkil etmiştir. Sosyolojik ve psikolojik sıkıntılar ile yeni çevreye adaptasyon sorunlarının da eklenmesiyle göç edenlerden eski yerleşim birimlerine geri dönmek isteyenlerin sayısı artmıştır (www.firat.edu.tr). Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı tarafından yapılan köy ve memleket tercihinin insanların duygusal, manevi dünyalarıyla ilişkilendirildiği “Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör nedeniyle Göç eden Ailelerin Sorunları” (1988), adlı çalışmada göç edenlerin köylerine geri dönme arzusunun temelinde ekonomik nedenler tespit edilmiştir.

Terör nedeniyle kitlesel halde kentlere göç eden insanlar, kentlerde iş kapasitesinin yetersizliğinden, kentte iş görebilecek becerilerden yoksun olmalarından, geçimlerini sağlayacak düzenli işler bulamamışlar ve yoksulluk sınırının altında bir yaşam sürmeye mahkûm olmuşlardır. Ayrıca toplumsal, kültürel ilişkiler ve yaşanan mekânlar açısından da uyum sorunları belirmiştir. Bu insanlar plansız, imarsız, alt yapısı olmayan mahallelerde, sağlıksız koşullardaki konutlarda bir yaşam sürmektedirler. Belirtilen bu sorunlarında ötesinde terk edilen bölgelerdeki tarımsal toprakların işlenilememesi ve meraların kullanılmaması gibi sorunlarda ortaya çıkmıştır. Bu günkü duruma

baktığımızda, terör olayları büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır. Göç edenlerin eski yerleşim birimlerine tekrar geriye dönme imkânı ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu geri dönüşün sağlanması, bu insanların geçim problemlerinin çözümlenmesi, köylerdeki doğal kaynakların yeniden işlenebilmesi, bölge kentlerinde yaşanan düzensiz kentleşme sorununun çözümlenmesine ve de toplumda barışın, istikrarın sağlanmasına büyük katkı sağlayacaktır. Bu sürecin sağlıklı gerçekleşebilmesi için yapılması gerekenlerin, önceliklerine göre sıraya konulması ve yerine getirilmesi için iyi tasarlanmış projelere ihtiyaç vardır. Köylerine geri dönmek isteyenlerin dönüşleri bir an önce gerçekleştirilmelidir. Göç edenlerin şehirlerde dayanma gücü çok fazla değildir. Bu insanlar geri dönmediği takdirde bölge şehirlerinden batıya doğru ikinci bir göç dalgası başlatabileceklerdir. Bu durum da zaten çözülmesi zor olan problemleri büsbütün içinden çıkılmaz hale getirecektir. Öncelikli olarak güvenlik sağlandıktan sonra, yol, su, elektrik, okul, sağlık ocağı, konut gibi alt yapı tesisleri hazırlanmalıdır. Bölgenin ekonomik olarak gelişimini sağlamak için hayvancılık ve tarım teşvik edilmeli, seracılık, arıcılık gibi köylünün geçimini sağlayabileceği alternatif geçim kaynakları çoğaltılmalıdır (<http://okul.selyam.net>).

Geriye göç sürecinin gerçekleştirilebilmesi için hem devletimize hem de göçten etkilenen vatandaşlarımıza büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu bağlamda; Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Kalkındırma İdaresi tarafından 15 Aralık 1999 tarihinde Valiliklere bir genelge gönderilmiştir. Bu genelge ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi başlatılmış olup proje kapsamında oluşturulacak merkez köylerde güvenlik, sağlık, eğitim ve diğer alt yapı imkânlarının Devlet tarafından sağlanması, geri dönüşün bu merkez köylere yapılmasının teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi kapsamında İllerde faaliyet gösteren KDRP büroları (www.illeridaresi.gov.tr) bu bağlamda faaliyetlerini sürdürmektedir.

Konu ile ilgili olarak 22. Dönem TBMM Dilekçe Komisyonu 8 Nolu Kararında Geri dönüşle ilgili sorulara verilen cevaplar şöyledir (www.tbmm.gov.tr):

Köye Dönüş Projesinde uygulama kriteri nedir? Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden terör nedeniyle batıya göçmüş o yörelerdeki insanlarımıza geri dönüşlerine yönelik hangi teşvik edici yöntemler kullanılmaktadır?

1994 yılında başlayan proje, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde devam etmiş, 2000 yılı bütçe yatırım programında _çisleri Bakanlığının sorumluluğuna 7 il alınmıştır. Daha önce, 5 il GAP İdaresi Başkanlığında, 7 il Köy Hizmetlerindeyken 2000 yılından itibaren İçişleri Bakanlığının sorumluluğuna verilmiştir. 2003 yılında, Elâzığ ilimizin ve 2004 yılı içerisinde de Ağrı ve Adıyaman illerimizin köye dönüş projesine katılmasıyla toplam 14 ilimizde Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi uygulanmaktadır geriye dönen insanların bakımsızlıktan yıkılmış, yok olmuş, tahrip edilmiş evlerinin tamiri, yaşanabilir bir hale dönüştürülebilmesi, köylerin altyapılarına ait çalışmalar ve bu insanlara geçimlerini temin edecek, hayvancılık, tarımsal kredi destekleri ve Kaymakamlıklar tarafından yaşamlarını idame ettirebilecekleri akla gelebilen her türlü yardım yapılmaya çalışılmaktadır. Ancak, bütçe içerisinde aktarılan asıl meblağ altyapı hizmetlerine harcanmaktadır.

Terör nedeniyle kaç köy boşaltıldı? Bu konuda bir istatistik var mı? Bu köylerden kaç kişi terör nedeniyle göç etti? Kaç kişi köyelerine döndü?

Türkiye genelinde boşaltılan toplam köy sayısı 930, mezra sayısı ise 2018 dir. Toplam 3 000 civarında yerleşim birimi boşaltılmıştır. Devletin elinde 353 000 insanın yerini, köyünü terk ettiği konusunda resmi bir rakam vardır. Terör nedeniyle köylerini terk eden insanların içerisinde 30 Kasım 2004 tarihi itibarıyla 128 085 kişi geri dönüş yapmıştır. 2008 yılı Mayıs ayı sonu itibarıyla 25 bin 1 haneden 151 bin 469 kişi eski yerleşim birimlerine dönüş yaptı (haber7.com).

Terör ve terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle zarar gören vatandaşların zararlarının karşılandığı “5233 Sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkında Kanun” da bu kapsamda önemlidir. Kanunda “Terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle kişilerin mal varlıklarına ulaşamamalarından kaynaklanan maddî zararlar”

karşılancak zararlar arasında gösterilmek suretiyle devletin, zorunlu nedenlerle göç eden bireylerin maddi kayıplarını karşılanmasının yolu açılmıştır.

Kentlerde yaşayan nüfusun özellikle kırsal alanlardan kente göç sebebiyle hızla arttığı ülkemizde hem kırsal alanlardaki kalkınma ve gelişmişlik sorununun aşılabilmesi, hem de kentlerdeki aşırı nüfus artışının dengelenebilmesi için kırsal kalkınma çok büyük önem taşımaktadır. Kırsal kalkınmanın da en önemli gerekliliği kırsal alanlarda yaşam kalitesinin yükselmesini sağlayacak temel fiziki altyapı hizmetlerinin sağlanmasıdır. Bu anlamda gösterilecek çaba, verilecek hizmetler ve ülkemiz koşullarında özveri ile bu alana ayrılacak mali kaynaklar kentlerde ve kırsal alanlarda yaşanan birçok sorunun çözümüne katkıda bulunacaktır.

İçişleri Bakanlığınca 2005 yılında başlatılan KÖYDES (Köy Altyapısını Destekleme Projesi)'de bu kapsamda önemli bir yere sahiptir. Temel amacı kaynak yetersizliği sebebiyle mevcut yatırım programlarında kapsama alınamayan, alınmayan köylerin ve bağlılarının içme suyu ve yol sorunlarının Vali ve Kaymakamlar önderliğinde İl Özel İdareleri ve Köylere Hizmet Götürme Birlikleri aracılığı ile mahalli imkan ve kabiliyetlerin verimli bir şekilde kullanılarak kısa sürede ve düşük maliyetle çözülmesi olan KÖYDES Projesi ile kırsal altyapının iki önemli unsuru olan yol, su ve kanalizasyon sorunlarının aşılmasına önemli katkılarda bulunulması hedeflenmektedir (www.mesudiye.gov.tr).

Göç alanına ilişkin politika ve stratejileri uygulamak, bu konularla ilgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak, yabancıların Türkiye'ye giriş ve Türkiye'de kalışları, Türkiye'den çıkışları ve sınır dışı edilmeleri, uluslararası koruma, geçici koruma ve insan ticareti mağdurlarının korunmasıyla ilgili iş ve işlemleri yürütmek üzere 11.04.2013 tarihli ve 28615 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile İçişleri Bakanlığına bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur (www.goc.gov.tr).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün göç ile ilgili görev ve yetkileri aşağıda belirtildiği gibidir:

- a) Göç alanına ilişkin, mevzuatın ve idari kapasitenin geliştirilmesi, politika ve stratejilerin belirlenmesi konularında çalışmalar yürütmek ve Bakanlar Kurulunca belirlenen politika ve stratejilerin uygulanmasını izlemek ve koordine etmek,
- b) Göç Politikaları Kurulunun sekretarya hizmetlerini yürütmek, Kurul kararlarının uygulanmasını takip etmek,
- c) Göçle ilgili iş ve işlemleri yürütmek,
- e) Düzensiz göçle mücadele edilebilmesi amacıyla kolluk birimleri ve ilgili kamu kurum ve kuruluşları arasında koordinasyonu sağlamak, tedbirler geliştirmek, alınan tedbirlerin uygulanmasını takip etmek,
- f) Kamu kurum ve kuruluşlarının göç alanına yönelik faaliyetlerinin programlanmasına ve projelendirilmesine yardımcı olmak, proje tekliflerini değerlendirmek ve onaylamak, yürütülen çalışma ve projeleri izlemek, bu çalışma ve projelerin uluslararası standartlara uygun şekilde yürütülmesine destek vermek (www.goc.gov.tr) şeklinde tanımlanmıştır.

9. SONUÇ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Kentleşme sürecinde bir sosyal yapıdan diğer bir sosyal yapıya geçiş, suç eğilimindeki farklılıkları ve aynı zamanda sosyal yapıdaki farklılıkları beraberinde getirmektedir. Kontrolsüz göç, çarpık kentleşmeyi meydana getirmektedir. Böylelikle dengesi bozulan bir toplumsal yapı meydana gelmektedir. Toplumdan kopmanın ve dışlanmanın ifadesi "suçluluk" olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada kentleşme, göç ve suç konuları birlikte değerlendirildiğinden çözüm önerileri birlikte ele alınmıştır. Bu öneriler kısaca maddeler halinde aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- 1- Sulu tarım imkânlarının geliştirilmesi, tarım üreticilerinin örgütlenme ve bilgi düzeyinin artırılması, kırsalda arıcılık/hayvancılık/madencilik/ormancılık gibi tarım dışı gelir getirici

faaliyetlerin artırılması ve tarımsal sanayi altyapısının artırılması gibi tedbirlerle kırsal alanların nüfusu tutabilme özelliği artırılarak insanların göç etme ihtiyaçları ortadan kaldırılabılır.

2- Toprak ve diğer üretim kaynaklarının dağılımındaki dengesizliğin, önlenmesine ve toprakların miras yolu ile verimli bir şekilde işletilemeyecek kadar küçülerek bölünmesine engel olacak şekilde tarım ve toprak reformu yapılmalıdır.

3- Kırsal alanlara yapılacak olan eğitim hizmetleri daha ziyade teorik olmaktan çok bu alanda yaşayan insanların işlerini geliştirmeye veya yörenin coğrafi ve fiziki imkânlarına uygun yeni iş kolları açmaya elverişli bir şekilde verilmelidir.

4- Kentlerde gecekondulaşmanın önlenmesi için siyasi iktidarlar oy kaygısından uzak şehir yasaları yapılmalı, imara dönük af yasası olmamalıdır, bu hususun siyasilerce kolaylıkla değiştirilememesi için de “Anayasa hükmü” olmalıdır.

5- İlköğretim müfredatlarında demokrasi bilincini ve kentlilik sorumluluğunu artırmaya yönelik konular işlenmelidir. Böylece Kent Konseyleri gibi demokratik yapılara halkın katılımı sağlanmış, kenti korumaya ve geliştirmeye yönelik sorumluluk bilincine sahip vatandaşlar yetişmiş olur.

6- Belediyeler ve Sivil Toplum Kuruluşları işbirliği kapsamında çevrenin etkisiyle artabilecek ve ergenlik dönemi bunalımları olarak ortaya çıkan suçları önlemek için aile danışma merkezleri ve gençlik merkezleri yaygınlaştırılmalıdır. Bu merkezlerde sosyal bütünleşme kapsamında kültür, spor, alkol ve madde bağımlılığı, cinsel yolla bulaşan hastalıklar ve suç işlemiş gençlerin topluma kazandırılması gibi sosyal yönü ağır basan projeler uygulanmaya konulmalıdır.

7- Yoksulluk, suç eğilimini hızlandırmaktadır. Devletin Anayasa'da yer alan “sosyal devlet” niteliğinin artırılması asayişe yönelik suçluluğun önlenmesinde en etkili yollardan birisidir.

8- Kentleşme sürecinin daha düzenli bir zemine oturmasını sağlamak için, geleneksel kontrol mekanizmalarının işlevini yerine getirebilecek hemşeri dernekleri vb. sivil toplum kuruluşlarının oluşumu teşvik edilmelidir. Böylece sivil toplum kuruluşları suçu önleme ve suçluları topluma tekrar kazandırma çalışmalarında daha etkin olacaktır.

9- Kentsel altyapı eksikliği güvenlik açısından bazı sorunlar oluşturmaktadır. Hem iyi aydınlatılmış, hem de kameralar ile gözetlenebilen mekânlarda suçlarda azalma olduğu Kent Güvenlik Yönetim Sisteminin uygulandığı şehirlerde görülmektedir. Bu nedenle ışıklandırma ve kameralı görüntü sistemleri sadece şehir merkezini değil, diğer kısımları da kapsayacak şekilde planlanıp, oluşturulmalıdır. Yoksa merkezden bu alt yapının olmadığı kenar mahallelere suç kayması ile karşılaşılacaktır. Güvenlik kameralarının başarılı olabilmesi, o yerin özelliğine ve amacına uygun teknik özelliklere sahip olmasına, personelin bu konuda bilgili ve tecrübeli olmasına, kişi hakları ve özel hayatı korumaya yönelik hukuki alt yapısının olmasına bağlıdır. Ayrıca Kent Güvenlik Yönetim Sistemi ile suç yerlerinin haritalanması, hangi suçların hangi bölgelerde yoğunlaştığının tespit edilerek doğru ve gerçekçi önlemler alınmasına katkı sağlayacaktır.

10- Suçla mücadele sadece polisin yerine getirdiği hizmetler ile sağlanamayacak kadar büyüktür. Dolayısıyla kentsel suç ve şiddetin önlenmesi için, kent ölçeğinde disiplinler arası ve kurumlar arası, suç önleme stratejileri geliştirilip uygulanmalıdır. Toplum destekli güvenlik anlayışının yaygınlaşp, benimsenmesi gerekir. Emniyet teşkilatı ile yerel yönetim birimleri ve diğer kurumlar bir araya gelerek; kentsel planlama yapılırken belediyenin ve diğer kurumların görevlenin yanında kentsel suçla mücadele yaklaşımı da göz önüne alınmalıdır.

11- Adliye haberleri arasında medya da sadece asayişe etki eden haberler değil, beyaz yaka suçları dediğimiz, eğitilmiş ve sosyal statüsü yüksek insanların da yargılama ve ceza haberleri sıklıkla yer almalıdır. Böylece toplumda adalet mekanizmasına olan güven duygusu geliştirilmelidir.

12- Tüm yukarıda sayılan önlemlerin yanı sıra halkın suç ve suçlulara yönelik toplumsal duyarsızlığı aşılanmalıdır. Halkın suç ve suçlulara yönelik davranışlarında sorumlu bir vatandaş bilinci ile hareket etmeleri gerekmektedir.

13- Son 30 yıllık dönemde ülkemizde köyden kente göç hareketleri incelendiğinde Büyük Şehirlerimizin özellikle Güney Doğu Anadolu Bölgemizden yoğun göç aldığını görmekteyiz. Göç eden insanların şehirde dayanma gücü çok fazla değildir. Bu nedenle büyük şehirlerimize göç eden vatandaşlarımızdan bir kısmı eski yaşadıkları yerlere dönmek istemektedirler. Bu vatandaşlarımızın dönüş yapacakları yerde köy altyapısının iyileştirilmesi ve tarım ve hayvancılığın geliştirilmesine yönelik projeler yoluyla (KÖYDES) geri dönüşün sağlanması, kentlerimizde güvenlik ve asayişin tesisine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akkayan, T. (1979). *Göç ve Değişme*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s.25.
- Aktaş, A. M. (2011). Suça Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar. *Çocuk Koruma Kanunu, Çocuk ve Suç*, Hançerli, S., Sevinç, B., Gürer, C. ve Öner, M.C.(Ed.) Sabev Yayınları, Ankara, ss.191-197.
- Altun, N. (2012). Sosyoloji. *Kentleşme*, Bahar, H. İ. (Ed.). Polis Akademisi Yayınları, Ankara, ss.263-281.
- Aytaç, Ö. ve Toprak, L. (2011). Suça Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar. *Çocuk ve Radikalleşme: Diyarbakır Örneklemesi*, Hançerli, S., Sevinç, B., Gürer, C. ve Öner, M.C. (Ed.). Sabev Yayınları, Ankara, ss.409-419.
- Bahar, H. İ. (2009). *Sosyoloji*. Usak Yayınları, Ankara, ss. 259-267.
- Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, (1998). "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları", Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay.,No:115.*
- Ceylan, Y. (2012). Zorunlu Göç ve Suç İlişkisi (Muş İli Örneği). *Akademik Bakış Dergisi*, 32:7.
- Çakır, S. (2011a). Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24:129-142.
- Çakır, S. (2011b). Türkiye'de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23:210-222.
- Çelik, F. (1999). *Ekonomik Yönleriyle İç Göç Olgusu*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s.4.
- Çelik, F. (2007). Türkiye'de İç Göçler: 1980-2000. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1): 87-109.
- Demir, O. Ö. (2012). Sosyoloji. *İç ve Dış Göç*, Bahar, H. İ. (Ed.). Polis Akademisi Yayınları, Ankara, ss.285-320.
- Dolu, O. (2011). *Suç Teorileri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, s. 32.
- Dolu, O. (2013). Suç Sosyolojisi. *Suç ve Sapma Teorileri*, Geleri, A. (Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, ss.2-23.
- Dönmezer, S. (1984). *Kriminoloji*. Filiz Kitabevi, İstanbul, ss. 61.
- Eren Veysel, Özel Mehmet ve Altınkaya Ö. Faruk, (2010). Terörün Sosyal Psikolojisi. *Türkiye'de Göç Gecekondu ve Terör Üzerine Bir Araştırma: Adana Kenti Örneği*, Sever, M., Cinoğlu, H. ve Başbüyük, O. (Ed.). Polis Akademisi Yayınları, Ankara, ss.255-275.
- Geleri, A. (2013). Suç Sosyolojisi. *Suç Önleme*, Geleri, A. (Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, ss.88-89.
- Gişi, İ. (2007). *Göksun İlçesinde Yaşanan Göç Hareketlerinin Sosyo-Ekonomik Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, ss.3-4.
- Gökçe, B. (1977). *Gecekondu Gençliği*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara,ss. 8-100.
- Gökçe, B. (1996). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*. Savaş Yayınevi, Ankara, s.131.
- Görmez, K. (1991). *Şehir ve İnsan*. M.E.B. Yayınları, Ankara, ss. 41-80.
- Görmez, K. (1997). *Kent ve Siyaset*. Gazi Kitabevi, Ankara, s. 19.
- Gökulu, G. (2010). Kent Güvenliği Kentleşme ve Suç İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1):210-222.

Güllüpnar, F. (2011). Kent Sosyolojisi. *Kent Kuramları*, Güneş, F. (Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, ss.50-83.

HKÜ, (2012). *Göç, Umut ve Gerçekler*. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi Göç, Nüfus, Eğitim ve İstihdam Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, ss. 5-24.

İsbir, E. G. (1986). *Şehirleşme ve Meseleleri*. Ocak Yayınları, Ankara, ss. 9-26.

Kaya, E., Şentürk, H., Danış, O. ve Şimşek, S. (2008). *Modern Kent Yönetimi-1*. Okutan Yayıncılık, İstanbul, ss. 9-25.

Kaygısız, M. (2010). *Suç Yeri ve Delil Güvenliği*. Adalet Yayınevi, Ankara, s.33.

Keleş, R. (1975). *Kentleşme Politikası*. İmge kitabevi, İstanbul, s.19.

Keleş, R. (1980). *Kent Bilim Terimleri Sözlüğü*. TDK yayınları, Ankara, s. 70.

Keleş, R. (1992). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. Cem Yayınevi, İstanbul, s.22.

Keleş, R. ve Hamamcı, C. (1993). *Çevrebilim*. İmge Yayınları, Ankara, s.59.

Kızılcılık, S. (2000). *Sosyoloji Yazıları 2*. Anı yayıncılık, Ankara, ss.114.

Kurtoğlu, A. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. *Kent Yaşamı*, Yıldız, E. ve Karkınar, N. (Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, ss.106-128.

Kuyaksil, A. (2013). Kent Güvenliğini Sağlamada Kentsel Güvenlik Yönetim Sisteminin Etkisi: Gaziantep İl Emniyet Müdürlüğü Örneği. *KAYSEM-8 Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar Bildiri Özetleri Kitabı*. Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Hatay, s. 44.

Mutlu, S. (2007). *Türkiye'de Yaşanan Gecekondulaşma Süreci ve Çözüm Arayışları: Ankara Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 4.

Okutan, A. (1995). *Türkiye'de Kentleşme ve Siyasal Yapı*. Ekin Matbaacılık Yayıncılık, Ankara, ss.17-19.

Öztürk, M. ve Altuntepe, N. (2008). Türkiye'de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması. *Journal of Yasar University*, 3(11):1589-1601.

Rittersberger-Tılıç, H. (2011). Kent Sosyolojisi. *Kavram Olarak Kent Sosyolojisi*, Güneş, F. (Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, ss.3-8.

Toprak, Z. (1988). *Kent Yönetimi ve Politikası*. Akevler Akdeniz Bilimsel Araştırma Merkezi Yayınları, İzmir, ss.1-6.

Torunoğlu, E. (2007). Kent ve Planlama Geçmişi Korumak Geleceği Tasarlamak. *Kentsel Dönüşüm: Pazarlamanın Dayanılmaz Hafifliği*, Mengi, A. (Ed.). İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, ss.375-388.

Turan, M. (2007). Kent ve Planlama Geçmişi Korumak Geleceği Tasarlamak. *Başkent'in Gecekonduları: Kentsel Dönüşüm Projelerinin Arka Bahçeleri*, Mengi, A. (Ed.). İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, ss.389-404.

Yıldırım, A. (2004). *Kentleşme ve Kentleşme Sürecinde Göçün Suç Olgusu Üzerindeki Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, ss.4-153.

Yıldız, Ö. (2012). *Gaziantep'te Göç*. Gaziantep Üniversitesi Yayınları, Gaziantep, s.14-35.

Yücel M.T. (2008). *Kriminoloji*. Afşar Matbaacılık, Ankara, ss.3-31.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.ankara.gov.tr/Portal.asp?ID=526>. (05.05.2013)

<http://www.cografyam.org/besericog.htm>. (02.03.2013)

<http://www.egm.gov.tr/Sayfalar/yasadisi-goc-ve-gocmek-kacakciligi.aspx>. (22.08.2013)

<http://www.firat.edu.tr/daum/docs/13/06sevim.doc>. (24.12.2013).

<http://www.genbilim.com/content/view/1650/32/>. (21.08.2012)

http://www.goc.gov.tr/default_B0.aspx?content=1001 .(25.12.2013).

<http://www.illeridaresi.gov.tr/iller/illericerik.aspx?icerik=316> .(17.12.2013)

http://www.mesudiye.gov.tr/yeni2/index.php?option=com_content&view=article&id=265&Itemid=105.
(22.12.2013)

<http://okul.selyam.net/docs/index-156273.html>. (22.12.2013)

<http://www.pa.edu.tr/?app=5A1D8A69-C3D3-4B77-9090-E9C0BAA7D5C6>. (05.06.2013)

<http://www.tbmm.gov.tr/komisyondilekce/belge/kararlar/karar8.pdf> . (17.12.2013)

http://www.turkcesozlukler.com/k-irsal_kelime_anlami. (05.03.2012)

<http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1rsal>. (05.03.2012)

KÜRESEL ÖLÇEKTE SU PİYASASINDA TEKELLEŞME

Dr. Yusuf Küçükbaşol
İlçe Jandarma Komutanlığı
Kulp/Diyarbakır

Özet

Su yaşamın devamlılığı için tüm canlıların ihtiyaç duyduğu ortak bir değerdir. Bu özelliğinden dolayı su herkes tarafından kolayca ulaşılabilen ve bedel ödenmeyen bir değer olarak kalmak zorundadır. Fakat küresel ticarete su ticari bir meta haline getirilmek istenmektedir. Canlıların ihtiyacı olan su ekonomik bir meta haline dönüştüğünde, ortak bir değer olmaktan çıkmakta alınıp satılabilen ve kâr elde edilebilen bir mal olarak kullanılmaktadır. Küreselleşme ve suyun metalaştırılması sürecinde küresel şirketler kamu yönetiminin sudan çekilmesini, suyun fiyatlandırılarak halka sunulmasını yani satılmasını istemektedirler. Küresel su politikalarının yerelde uygulamaya geçirilmesini kolaylaştıran en etkili söylem, “kıtık”, “kuraklık” ve “küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliği” üzerine kurgulanan bir su krizi söylemidir. Bu söylemi desteklemek amacıyla uluslararası kuruluşlar olan BM, DB, DTÖ ve IMF her toplantılarında yerel su piyasalarının çokuluslu küresel şirketlere açılabilmesi için koşullu yardım önerileri yapmakta ve kredileri bu doğrultuda vermektedirler.

Canlılar için vazgeçilmez bir değer olan suyun yeni kaynak arayışları çerçevesinde bir meta olarak ele alınması ve devletin piyasadan çekilmeye zorlanarak suların küresel pazara sunulmasının sakıncaları ve sakıncalar sonucunda, suları küresel pazara açılmış olan ülkelerin ve ülkemizin karşılaştıkları sorunlar, örnek ülke deneyimleri bağlamında değerlendirilmiş ve suyun bir hak olmasından dolayı kamu elinde bulunması zorunluluğu önem kazanmıştır.

Anahtar kelimeler: Su, Su hakkı, Su piyasası, Küresel su politikaları, Küresel Su Şirketleri.

MONOPOLIZATION OF WATER MARKET IN GLOBAL SCALE

Abstract

Water is a common value that all living things are needed to sustain their life. In this respect water can be accessed by everyone and must be a value without paid any price. But water is required to become a commodity in global trade. When water which is the needs of living, turns into an economic commodity, is now used as a commodity that can be bought and sold on to go from being a right. Global companies in the process of globalization and commodification of water, want to withdraw public administration in water market and sell water to the public. We say the most effective to facilitate the global water policy is transferred to the local application, “famine”, “drought” and “global warming due to climate change” is discourse founded on a water crisis. The UN, WB, WTO and IMF which are the international organizations, supporting this claim, make conditional grant proposals to open water market to the multinational companies and give loans in this respect.

In this study, water which is indispensable value for living, considered as a source in the framework of new sources of the states, the states are forced to retreat in market and submission to the global market for bringing water into merchandise will be included, other countries and our country waters due to the problems faced by, pushed off to the global market will be referred to the necessity to exist in public hands because of the right of the human being.

Key words: Water, Need of water, Water market, Global water politics, Global Water Companies.

احتكار سوق المياه على النطاق العالمي

ملخص

الماء هو القيمة المشتركة التي تحتاجها كل الأحياء للمحافظة على استمرارية الحياة. وبسبب هذه الخاصية فإنه من الضروري أن تبقى هذه القيمة مجانية وسهولة الوصول إليها من قبل كل الأطراف. ولكن هناك سعي في أن تكون المياه سلعة في التجارة العالمية. عندما يتبدل الماء إلى سلعة اقتصادية و الذي هو متطلب الأحياء فهو يخرج من كونه قيمة مشتركة حيث يستخدم على أنه سلعة تباع و تشتري و تحقق الربح. في مرحلة العولمة و تحول الماء إلى سلعة فإن الشركات تسعى إلى اخراج المياه من الإدارة العامة و تسعيرها و عرضها على الجمهور أي إمكانية البيع. فإن أكثر المقولات المؤثرة في عملية تسهيل الانتقال و التنفيذ المحلي لسياسات

المياه العالمية هي " المجاعة " " الجفاف " " ظاهرة الاحتباس الحراري نتيجة تغير المناخ " والذي يبنى عليها خطاب أزمة المياه. ويهدف دعم هذه المقولات تقوم الأمم المتحدة و البنك الدولي و منظمة التجارة العالمي و صندوق النقد الدولي بكل اجتماع من أجل فتح أسواق المياه المحلية للشركات العالمية المتعددة الجنسيات من خلال تقديم وتوفير القروض و القيام باقتراحات المساعدة المشروطة في هذا الاتجاه.

ان الماء الذي هو قيمة لا يمكن الاستغناء عنها من أجل كل الاحياء و في اطار البحث عن المصادر وبحيث أصبح الماء وكأنه سلعة واضطرار الدولة الى الانسحاب من السوق ونتيجة لعدم وجود عقبة في عرض وتقديم المياه على السوق العالمية, والمشاكل التي تواجه الدول ودولتنا التي فتحت المياه الى السوق العالمية, حيث تم تقييمها في سياق أمثلة الدول التي لها تجارب واكتسبت أهمية في ضرورة وجود الماء في يد القطاع العام وعلى أنه حق.

الكلمات المفتاحية: الماء, حق الماء, سوق الماء, سياسات الماء العالمية, شركات الماء العالمية.

1. GİRİŞ

Su, insan yaşamının vazgeçilmez unsuru olarak toplumsal bir değerdir. Bu özelliğinden dolayı su herkes tarafından kolayca ulaşılabilen ve bedel ödenmeyen bir değer olarak kalmak zorundadır. Fakat kapitalizmin bir gereği olarak suyun piyasada ekonomik bir değer olarak yerini alması iddia edilmekte, suyun ticari bir meta haline getirilmesi, alınıp satılabilen ve kâr elde edilebilen bir mal olarak kullanıma sunulması gerekmektedir. Bunun için ise suyun serbestçe alınıp satılabilmesi, dünya genelinde ithalat - ihracat konusu yapılabilmesi ve bunun önündeki her türlü ulusal engelin kaldırılması için uluslararası ticareti düzenleyen GATT (Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması) ve DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) anlaşmalarına hükümler konulmuştur. Su hizmetlerinin metalaştırılarak uluslararası alana açılabilmesi için de GATS (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması) 'na çeşitli hükümler konulmuştur. Küresel ticarete suyun metalaştırılabilmesi, çokuluslu küresel şirketlerin herhangi bir engelle karşılaşmadan suya serbestçe yatırım yapabilmesine ve işletebilmesine bağlıdır. Bu kapsamda sermayenin sınırlar arasında serbestçe dolaşabilmesi ve yatırımcıların haklarının uluslararası anlaşmalarla garanti altına alınması gerekmektedir. Su alanında küresel şirketlerin rahatça hareket edebilmesi ve suyun ticarete konu olabilmesi için kamunun bu alandan çekilmesi ve meydanı onlara bırakması gerekmektedir.

Dünyanın pek çok yerinde suyun mülkiyeti ve kontrolü kamu yönetimin elindedir. Kamu yönetimleri sosyal devlet olmanın bir gereği olarak insan hakkı olan suyu düşük maliyetle, sübvans ederek ve ödeme gücüne bakılmaksızın halka ulaştırmaktadır. Küreselleşme ve suyun metalaştırılması sürecinde küresel şirketler kamu yönetiminin sudan çekilmesini, suyun fiyatlandırılarak halka sunulmasını yani satılmasını istemektedirler. Diğer bir deyişle arz-yönlü değil, talep-yönlü bir politika uygulanmasını istemektedirler.

Küresel su politikalarının yerelde uygulamaya geçirilmesini kolaylaştıran en etkili söylem, "kıtık", "kuraklık" ve "küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliği" üzerine kurgulanan bir su krizi söylemidir (Kilim ve Şener, 2008:1). Bu söylemi desteklemek amacıyla uluslararası kuruluşlar olan BM, DB, DTÖ ve IMF her toplantılarında su piyasasının çokuluslu küresel şirketlere açılabilmesi için koşullu yardım önerileri yapmakta ve verdikleri kredileri bu doğrultuda vermektedirler. Toplumun gözünde BM, DTÖ, IMF ve DB insani, toplumların çıkarını düşünen kurumlar olarak gösterilmesine rağmen gerçekte sermaye birikiminin sürdürülmesini sağlayan kuruluşlardır. 1996 yılında DB ve BM tarafından kurulan Dünya Su Forumlarında suyun bir hak olmadığı, ihtiyaç olduğu dile getirilerek hak'tan ihtiyaca geçiş öngörülmekte, hak olmamasından dolayı devletin bu sektörden çekilerek meydanı özel sektöre bırakması gerektiği dillendirilmektedir. Su hakkı, devleti halkının ödeyebileceği, güvenli içme suyuna erişimini sağlamakla yükümlü kılmaktadır. Devlet suya erişim için gerekli ekonomik, sosyal ve siyasal şartları yaratacak politikalar ve stratejiler geliştirmelidir. Fakat bu hak olmaktan çıkıp ihtiyaç olduğu takdirde Dünya Su Konseyi sermayedarlarının önü açılacaktır.

Çalışmamızda dünyada mevcut olan su varlığı ve kullanım alanlarından bahsedilecek, su piyasasının tarihsel gelişimi üzerinde durulacak, küreselleşme ve su piyasalarında tekelleşme çalışmalarında suyun ticari mal haline getirilmesine yönelik yeni kaynak arayışları çerçevesinde DB ve BM'in çabaları ile suyun da bir kaynak olarak ele alınmasını ve devletin piyasadan çekilmeye zorlanarak küresel pazara sunulması çalışmalarına yer verilecektir. Küresel şirketlerin ulusal piyasalara girme yöntemleri açıklanarak, küresel su tekellerinden birisi olan Vivendi Universal şirketinden bahsedilecektir. Son olarak ise suları küresel pazara açılmış olan ülkelerin ve ülkemizin karşılaştıkları sorunlara ve suyun bir hak olmasından dolayı kamu elinde bulunması zorunluluğuna değinilerek çalışma tamamlanmıştır.

2. DÜNYA'DAKİ SU VARLIĞI VE KULLANIM ALANLARI

Su bilindiği üzere canlı yaşamının devamı için vazgeçilmez unsurların başında gelmektedir. Dünyanın dörtte üçünün suyla kaplı olmasından dolayı "mavi gezegen" olarak adlandırılmasına rağmen ancak dünya yüzeyindeki suyun % 97,5'i tuzludur, % 2,5 oranındaki tatlı suyun % 70 gibi önemli bir oranı Antarktika ve Grönland'da buz kütlesi halindedir, kalan kısmın büyük bölümü ise derin yeraltı küresinde bulunmaktadır(Yıldız, 2007:15). Geçtiğimiz 50 yılda, su kaynaklarının miktarı aynı kalmasına rağmen, su çekimi üç katına çıkmıştır(WWAP, 2012). Bu artışın nedeni, sosyoekonomik kalkınmaya bağlı yaşam tarzındaki değişiklikler olmakla birlikte, sanayileşme su kullanımını tüm insanlık tarihi boyunca daha önce hiç görülmemiş bir seviyeye çıkarmıştır. Bu artışla birlikte su kullanımındaki alışkanlıklar, olması gerekenin aksine bir şekilde, verimli yönde gelişmemiştir.

2012 yılında 7,1 milyar olan Dünya nüfusunun 2030 yılında 8,3 milyar olması beklenmektedir. Nüfus artışı ile birlikte kentleşmenin de artması ve nüfusun yaklaşık %60'ının kentlerde yaşaması öngörülmektedir. Bu durum su kaynaklarının miktarı ve kalitesi üzerindeki baskıları daha da arttıracaktır(UNDESA, 2009).

Dünya su kaynaklarının yaklaşık %70'i tarım amaçlı kullanılmaktadır. Bunu %19 ve %11 ile sanayi ve evsel kullanım izlemektedir(FAO Aquastat, 2013). Dünya üzerinde 1.2 milyar insan güvenilir içme suyundan yoksun yaşarken, 2.4 milyar insan da sağlık koşullarına uygun suya erişememektedir. Bu insanlar çoğunlukla gelişmemiş üçüncü dünya insanlarıdır (Kartal, 2006:2). Gelişmiş ülkelerde ortalama kişi başı günlük su tüketimi 500-800 m³ olmaktadır ve bu miktar gelişmekte olan ülkelerdeki su tüketiminin yaklaşık on katıdır. Su kıtlığı çekilen bölgelerde bu oran kişi başı günlük 20-60 m³'e kadar düşmektedir(Muluk, Ç.B. vd, 2013:6).

Bu oranlar bize sanayileşmiş ülkelerin gelişmekte olan ve gelişmemiş olan ülkelere oranla daha fazla su tükettiğini ortaya çıkarmaktadır. Su, canlı yaşamı için en temel ihtiyaçlardan biridir. Ancak su kaynaklarının artan nüfusla birlikte tükenmeye başlaması ve temiz suya erişimde yaşanan sorunlar, 'su yoksulluğu' olarak tarif edilen bir olguyu ortaya çıkarmış, öte yandan neoliberal politikaların bir yansıması olarak su, bir 'meta' olarak görülmeye başlanmıştır. Yani artık satılabilir bir mal haline gelmiştir. Öyle ki uluslararası arenada su meselesi, enerjinin paylaşımı kadar önemli bir soruna dönüşmüştür.

3. SUYUN PİYASALAŞTIRILMASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

1945 ile 1970 yılları arasında devletin piyasaya müdahale etmesi talep yaratmaya yönelik Keynesyen politikalar güdülmekteydi. Ulusal ekonomilerde düzenlemeci ve müdahaleci politikalar sürdürülürken, uluslararası piyasalarda ise uluslararası ekonomik ilişkileri düzenleme çabaları artarak devam etmiştir. 1970'li yılların sonlarına değin iktisadi kalkınmanın temel lokomotifleri, sanayileşmiş ülkelerde toplam talebin genişletilmesi, sanayileşmemiş ülkelerdeyse ithal ikameci stratejilerdi (Yıkılmaz, 2003:50).

1973 petrol krizi ile birlikte enflasyonda küresel ölçekte bir artış olmuş, 1974 yılının sonlarında ise kriz gelişmiş ülkeleri de etkisi altına almıştır. Bu krizde kâr oranlarının düşüşü ile birlikte aşırı bir birikim süreci de yaşanmış ve kapitalizmin bu aşırı birikimi, üretken sermaye olarak değerlendirebilecekleri yeni alanlara ihtiyaç doğurmuştur. Bu alanların başında bugüne kadar kamu hizmeti olarak tanımlana gelmiş eğitim, sağlık, su hizmetleri, posta hizmetleri ve ulaşım gibi alanlar

bulunmaktadır (Yılmaz Gaye, 2008a:2). Böylelikle kamunun tekelinde bulunan hizmetler özelleştirme, kamu-özel ortaklığı vb. yollarla sosyal devletin sınırları daraltılmış ve yeniden çizilmiştir. 1970 krizi ile birlikte üretim yapısında ve teknolojiye değişikliğe gidilmiş, bunlara bağlı olarak sermayenin uluslararasılaştırılmasının önündeki engellerin kaldırılması, özelleştirme, sosyal devletin sınırlandırılması, işgücünün esnekleştirilmesi ve sendikaların güçlerinin azaltılması gibi düzenlemeler yeni dönemin temel taşlarını oluşturmuştur. Böylece küreselleşme süreci hızlanmıştır.

Küreselleşmenin hızlanmasıyla devletin tekelinden alınarak uluslararası sermayedarların kullanımına açılan alanların altyapılarının hazırlanması amacıyla küresel ölçekli oluşumlar ve konferanslar gündeme gelmiştir. Su konusunda uluslararası oluşumlardan ilki Uluslararası Su Kaynakları Birliği (IWRA)'dır. Bunu 1992 yılında Dublin'de düzenlenen Su ve Çevre Konferansı ile Rio'da düzenlenen Kalkınma ve Çevre Konferansı takip etmiştir. 1995 yılında merkez ve çevre ülkelerince imzalanan Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) ile kamu hizmetlerinin ticarete açılması gerektiği belirtilmektedir. Dünyaya yön veren öncü kuruluşlar olan DB ve BM tarafından 1996 yılında kurulan Dünya Su Konseyi (DSK) ve 1997 yılında kurulan Dünya Su Forumu (DSF) ile dünyadaki suların piyasalaştırılması çalışmaları hız kazanmıştır. Özellikle ulusal piyasaların kontrolü DSF'lerinde alınan kararlar doğrultusunda ele geçirilmiş ve piyasalara yeniden şekil verilerek, devletin bu alandan çekilerek özel sektöre devretmesi sağlanmıştır.

3.1. Uluslararası Su Kaynakları Birliği'nin Suyun Piyasalaştırılmasındaki İşlevi

Su sorununun küresel ölçekte ilk kez ne zaman ele alındığı sorusu sorulduğunda ilk karşılaşılan yapı 1972 yılında kurulan Uluslararası Su Kaynakları Birliği (IWRA) adındaki sivil oluşumdur. IWRA'nın ilk kurulduğu tarih, özellikle 1970'li yılların başında kendini ortaya koyan ve kâr oranları düşüş eğiliminden kaynaklanan krizi çağrıştırmaktadır. Buna karşın, kapitalizmde krizlerin belli süreçleri hızlandırıcı etkisi göz ardı edilemeyecek bir durum olsa da, suyun metalaşmasının aslında krizleri de içeren sermaye birikim sürecinin bir gereği olduğu bilinmektedir (Yılmaz Gaye, 2008b:1). Böylelikle su konusunda ilk defa uluslararası ölçekte bir yönetim kurulu oluşmuştur.

IWRA tamamen şirketlerden kurulu ve ilk aşamasında 110 ülkeden 1400 üye şirketi bulunan ve her ne kadar adı “uluslararası” olarak geçmekteyse de merkezi ABD'de kurulan bir kuruluştur. Yılmaz'ında belirttiği gibi IWRA kuruluşundan kısa bir süre sonra Birleşmiş Milletler (BM)'de danışman bir statü elde etmiştir. (Toplumun gözünde BM, DTÖ, IMF ve DB gibi kurumların aksine insani, toplumların çıkarlarını savunan bir kurum olarak bilinmesine rağmen gerçekte BM, sermaye birikiminin sürdürülmesinde çok önemli bir işleve sahiptir. Her zaman da öyle olmuştur.) (Yılmaz Gaye, 2008a:2). 1996'ya gelindiğinde ise dünyada ilk defa Dünya Su Konseyi oluşturulmuş ve su konusu uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Dünya Su Konseyinin 1997 toplantısı ile Dünya Su Kongresine de ev sahipliği yapmıştır. IWRA, Dünya Su Konseyi (DSK)'nin 9 kurucu kurumundan biridir.

3.2. GATT (Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması) ve GATS (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması)

GATT (Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması) batılı ülkeler tarafından 30 Ekim 1947 tarihinde imzalanmış ve Dünya Ticaret Örgütü'nün kuruluşuna (1995) kadarki dönemde dünya ticaretine yön veren ilke ve kurallar bu anlaşmada yer almıştır. GATT bünyesinde birçok anlaşma konferans ve raundlar yapılmıştır. Uruguay raundu dahil, sekiz raund görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde özellikle gümrük tarifelerinin indirilmesi konusunda önemli başarılar elde edilmiştir (Yılmaz, 2003:209).

GATS (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması), GATT Anlaşmasının Eylül 1986 tarihinden 15 Aralık 1993 tarihine kadar 7 yılı aşan bir sürede tamamlanan Uruguay Raundu sonunda, 15 Nisan 1994 tarihinde Fas-Marakeş'te imzalanan ve 01.01.1995 tarihinde yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün kuruluş anlaşması ile birlikte imzalanan 28 adet ek anlaşmadan ve 25 adet karardan biridir. Anlaşmada

yer almayan tüm hüküm, yaptırım ve kurullar için DTÖ hüküm, yaptırım (ambargo uygulama) ve kurulları (Uluslararası Tahkim gibi) geçerlidir. Uluslararası ticarete ilişkin olarak imzalanan kapsamlı ve çok taraflı anlaşma GATS Anlaşmasıdır. GATS hükümlerine göre hizmet ticareti 11 dala ayrılmıştır. Bu hizmet dalları arasında yer alan su yatırım ve ticareti de, “su iletim sistemleri, enerji ve atık su işleme” başlığı altında düzenlenmiştir. Bu başlığın içeriğinde, devletin su alanını özel kesime devretmesi öngörülmektedir (Ulusoy, 2007:139). Anlaşma incelendiğinde şu özellikleri dikkat çekmektedir (Yılmaz S., 2005:50-51).

- Uluslararası ticarete “**En Çok Kayırılan Ülke**” prensibi ile ekonomik siyasal ve kültürel olarak yakın görülen ve ayrıcalık tanınan ülkelere tanınmış olan hakların, anlaşmaya taraf olan tüm ülkelere de tanınarak veya o ülkelere ayrıcalıkların kaldırılarak küresel ticarete haksız rekabet önlenmeye çalışılmıştır.
- Hükümetlerin aldıkları kararlar ise “**Şeffaflık**” prensibi gereği hem ulusal hem de uluslararası şirketlere duyurulması zorunlu hale getirilmiştir.
- “**Ekonomik Bütünleşme**” ilkesince ülkelerin hizmet ticaretlerini uluslararası piyasaya açması teşvik edilmektedir.
- Ulusal ve uluslararası sermayenin pazara girişine ve faaliyetlerine “**Pazara Giriş**” ve “**Milli Muamele**” prensibince eşit muamele hakkı tanınmıştır.
- “**Anlaşmadan Çıkma**” prensibince GATS Anlaşmasının yürütülmesinden sorumlu konseye bilgi vermek ve yapılmış olan iş taahhüdünden üç yıl geçmiş olmak ve yatırım yapmış olan hizmet şirketlerinin gelecekteki kârlarını da tazminat yoluyla ödeyerek anlaşmadan çıkılabilmekte veya taahhütten vazgeçilebilmektedir.
- Ülkelerin verdikleri taahhütlerden geri dönmeleri “**Stand Still**” prensibi ile yasaklanmış ve ağır yaptırımlar getirilen “Anlaşmadan Çıkma” hükümleri ile anlaşma güvence altına alınmıştır.
- Anlaşmanın genişletilmesi ve derinleştirilerek müzakerelerin sürekli olarak yapılması ve yeniden yapılandırmaya açık bir anlaşma olması “**Built-In**” prensibi ile sağlanmıştır.

Görüldüğü üzere GATS Anlaşması ile uluslararası sermayenin önündeki engeller kaldırılmakta ve gelişmekte olan ülkelerin piyasaları küresel güçlerin sömürü alanına dönüşmektedir.

İlk defa 1995 yılında suyun ticarileşmesi -aynen bu kelimeyle-, GATS Anlaşmasının da önemli maddelerinden bir tanesi olarak anlaşmada geçmektedir. GATS Anlaşmasında özelleştirmenin kelimesi geçmemekte bunun yerine, açıkça ticarileşme sözcüğü kullanılmaktadır. Anlaşmada açıkça şu da söylenmektedir: “Bu anlaşma hiçbir zaman ulus devletleri kamu hizmetlerinin özelleştirmeye zorlama hedefi gütmemektedir”, “Ama” diye devam etmekte ve, “Kamu hizmetleri piyasa ölçeğinde ticarileştirilmek, rekabete açık hale *getirilmek zorundadır*” denilmektedir (Yılmaz Gaye, 2008b:2).

1990'ların ortalarından itibaren dünyada kapitalizmin uluslar arasılaşmasına (küreselleşme) karşı oluşan muhalefetin gündemine, ilk kez 2000 yılında GATS-Hizmet Ticareti Genel Anlaşmasının ikinci tur müzakereleriyle birlikte giren “su için mücadele” başlığı, ilk birkaç yıl boyunca pek fazla dikkat çekmemiştir. Bunun nedenlerinin başında GATS Anlaşmasının bütününde olduğu gibi, Kanalizasyon, Su ve Temizlik Hizmetleri başlığında düzenlenen maddede özelleştirmeden hiç söz edilmeyişi, asıl vurgunun “ticarileştirme” kavramına yapılması ve bunun yarattığı yanılsamanın yada o dönemde su konusunun yeterince anlaşılammış olması gelmektedir (Yılmaz Selim, 2008:2).

3.3. Dünya Su Konseyi ve Dünya Su Forumu'nun Suyun Piyasalaştırılmasındaki İşlevi

Su konusunda bir Dünya Su Konseyi (DSK) kurma düşüncesi ilk kez 1992 tarihinde Dublin'de yapılan BM Uluslararası Kalkınma ve Çevre Konferansı ile Rio'da yapılan Yeryüzü Zirvesinde dile getirilmiştir (Yılmaz Gaye, 2008b:2).

Başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası kuruluşların öncülük ettiği küresel aktörler “su piyasası”nı düzenlemek üzere harekete geçmişlerdir. 1994 yılında BM tarafından toplanan 8. Dünya Su Kongresi'nde kuruluş kararı alınan Dünya Su Konseyi (DSK) bu sürecin en önemli aktörüdür (Kilim ve Şener, 2008:3). Dünyanın önde gelen su kuruluşlarının uzmanlarından oluşan heyetin çalışmaları sonucunda 1996 yılında Fransa'nın Marsilya kentinde Dünya Su Günü olan 22 Mart'ta Dünya Su Konseyi'nin kuruluşu ilan edilmiştir (Dünya Su Konseyi, 2008:1). Kuruluş tarihi 1996 olan DSK'nin misyonu ise oldukça eskilere dayanmaktadır. İlk hükümetler arası su konferansı 1977 yılında, BM bünyesinde yapılmıştır. 1980 yılı ise, BM'in bu kez takip eden 10 yıl boyunca “Uluslararası İçme Suyu Arzı ve Hijyen Koşullarının İyileştirilmesi” hedefine odaklanma yönünde karar aldığı yıldır. Aynı tarihlerde henüz ortak kullanıma konu olan su kaynakları için BM karar metninde kullanılan ve doğrudan kapitalist piyasa ekonomisini çağrıştıran “arz” sözcüğü, suyun metalaştırılma sürecinin ilk işaretleri arasında sayılabilir (Yılmaz Gaye, 2008a:2).

Dünya Su Konseyi'nin başkanı Loic Fauchon aynı zamanda su şirketi “Groupe des Eaux de Marseille”in başkanıdır. “Groupe des Eaux de Marseille” ise Dünyanın en büyük su şirketlerinden “Compagnie Generale des Eaux” ve “Lyonnaise des Eaux” tarafından kurulmuştur (Akdoğan, 2006:41). Dünya Su Konseyi şirketlerden oluşmakta ve içerisinde başka şirketler de bulunmasına rağmen inşaat, enerji ve su şirketleri önde gelmektedir (Yılmaz Gaye, 2008b:2).

Su konusunda Dünya'da sözü geçen ve su sorunlarının çözümü için emek ve para harcadığını iddia eden Dünya Su Konseyi kendisini “Dünya Su Güvenliği İçin Çok Yönlü Uluslararası Bir Ortaklık” olarak tanımlamaktadır. Dünya Su Konseyi 300 üyeden oluşan uluslararası bir kuruluştur (Kilim ve Şener, 2008:3). Programlarında “su sanayi” olarak bilinen çokuluslu şirketler ve Dünya Bankası'nın görüşleri etkilidir. Dünya Su Konseyi'ne göre Güney ülkelerindeki yüksek nüfus artışı su kaynakları üzerine aşırı baskı yapmaktadır. Su yapay olarak düşük fiyatta olduğundan su tüketiminde israfla karşılaşmaktadır. Devletler ve yerel yönetimler popülizm ve yolsuzluk nedeniyle bu işi becerememektedirler ve sonuç olarak da güvenli su üretimi ve dağıtımı için bu görev özelleştirilmeli ve özel sektöre verilmelidir.

Bugüne kadar yapılan Dünya Su Forumlarında suyun bir hak olmadığı, ihtiyaç olduğu dile getirilerek hak'tan ihtiyaca geçiş öngörülmekte, hak olmamasından dolayı devletin bu sektörden çekilerek meydana özel sektöre bırakması gerektiği dillendirilmektedir. Su hakkı devleti, halkın ödeyebileceği, güvenli içme suyuna erişimini sağlamakla yükümlü kılmaktadır. Devlet suya erişim için gerekli ekonomik, sosyal ve siyasal şartları yaratacak politikalar ve stratejiler geliştirmelidir (Kartal, 2006:4). Fakat bu hak olmaktan çıkıp ihtiyaç olduğu takdirde Dünya Su Konseyi'nin sermayedarlarının önü açılacaktır.

Dünya Su Konseyi (DSK) ile Dünya Su Forumu (DSF) ikincisi, birinciden doğmuş olan iki yapıdır. Dünya Su Konseyi tarafından kurulan ve Mart 1997'de Marakeş-Fas'ta yapılan Birinci Dünya Su Forumu, DSK' ne 21. yüzyılda Su, Yaşam ve Çevre için uzun vadeli bir vizyon geliştirme görevini vermiştir. Birinci Dünya Su Forumu aynı zamanda suyu ticari değere sahip bir emtia olarak değerlendirmeye karşı uyarıda bulunmuş ve birtakım öncelikler belirlemiştir. Bu öncelikler şunlardır: Su ve hıfzısıhha, paylaşılan su yönetimi, ekosistem korunması, cinsiyet eşitliği ve suyun verimli kullanımınıdır. DSF'nun ikinci toplantısı 2000 yılı Mart ayında Lahey-Hollanda'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda gelecek için önemli sorunlar belirlenmiştir. Bunlar temel su ihtiyaçlarının karşılanması, yiyecek kaynaklarının korunması, ekosistemlerin korunması, su kaynaklarının bölüşülmesi, risklerin yönetimi, suya değer verilmesi ve suyun akıllıca idaresiydi. Bakanlar bu sorunları çözmek için yapılan çalışmaları düzenli olarak incelemeyi ve Birleşmiş Milletlere (BM) tatlı su kaynaklarının periyodik olarak yeniden değerlendirilmesi için destekte bulunmayı kabul etmişlerdi (Dünya Su Forumu Bülteni, 2009:2).

DSF, 2001 yılında IMF'nin eski direktörlerinden Michel Camdessus başkanlığında çok sayıda üst düzey uzmanı toplayarak bir panel oluşturmuştur. **Camdessus Paneli**'nin amacı “Su ve sağlıklı suya ulaşım için belirlenen iki Milenyum Kalkınma Hedefi'nin gerçekleşmesi için gerekli olan uygun finans

kaynaklarının bulunması” olarak tespit edilmişti. Panel'in sonuç raporu 2003 yılında Japonya'da düzenlenen 3. Dünya Su Forumu'nda açıklandı. Açıklanan maddeler şunlardı (Küresel Finans..., 2010:1):

- Su altyapısına yönelik fonların en az iki katına çıkartılması,
- Hükümetlerin suya öncelik vererek, bu alana yönelik siyasi müdahalelerin engellenmesi,
- Su sektörünün fiyat düzenlenmesi ile, sabit bir gelir kaynağı sunması,
- Su ve sağlıklı suya erişimi sağlama sorumluluğu verilen yerel organlara gerekli güç, insan kaynağı ve finansman fırsatlarının sağlanması,
- Ulusal ve uluslararası piyasalardan sağlanan finansman imkanlarına ulaşımın artırılması.

Yukarıda maddeleri sayılan, IMF'nin eski başkanı Camdessus'un Dünya Su Konseyi'nin isteği üzerine bir grup uzmanla hazırladığı ve Kyoto'da açıkladığı Panelin “Suyun Herkes İçin Finansmanı” adlı raporu dünya su krizinin çözülmesinde özel su şirketlerinin önemini vurgulamaktadır. Aynı raporda devletler ise özel sektörün alt yapı hizmetlerini sunmaya yönelik teşvik edici tedbirler almaya davet edilmektedir (Akdoğan, 2006:41).

Camdessus Paneli'nde yer alan hedeflerin gerçekleştirilmesi için yeni grup oluşturuldu. Bu grup Meksika eski Finans Bakanı ve bugün OECD Başkanlığı görevini sürdüren Angel Gurría başkanlığında 2005 yılında bir araya geldiler. Bu grup tarafından hazırlanan öneriler ise 2006 yılında Meksika'da düzenlenen 4. Dünya Su Forumu'nda açıklandı. Bu önerilerin başında şu noktalar geliyordu (Küresel Finans..., 2010:2):

- Ulusal ve yerel yönetimlerin “Su Hizmeti Hareket Planlarını” detaylı bir şekilde sunmaları (kırsal ve kentsel alanlarda su dağıtım hedefleri ve bunları gerçekleştirmek için gerekli olan kurumsal ve finansal araçlar),
- Fakirlere yönelik yardımlar ve ücretlendirme uygulamaları,
- Tarımsal su finansmanı reformuna yönelik öneriler.

Öte yandan, 2006 yılında Meksika'da yapılan DSF toplantısından itibaren bir şeyler değişmeye başlamış; DSF'nun “toplumcu” maskesi düşerken gerçek yüzü daha bir görünür hale gelmiştir. Yüz bini aşkın insanın katıldığı yığinsal ve militan protestolara sahne olan DSF'nun sitesinde tabii ki farklı bir hikâye ile yer almıştır (Yılmaz Gaye, 2008a:2).

İstanbul'da 2009 yılında düzenlenen 5. Dünya Su Forumu'nda katılımcı 52 ülke aşağıdaki mutabakata imza atmıştır. Mutabakatta (Küresel Finans..., 2010:2):

- Yerel su kaynakları üzerindeki baskıların, suda yaşayan canlıların biyolojik çeşitliliği ile sistemdeki farklılık ve zorlukların bir listesini oluşturmak,
- Sivil toplumlar dahil olmak üzere tüm paylaşımcılar ile yerel/bölgesel düzeydeki diyalogu geliştirerek temel birimler arasında yerel öncelikleri ve su sektöründeki faaliyet planını oluşturacak ortak bir görüş meydana getirmek,
- Yerel su kaynaklarını ve sistemlerini tehdit eden gelişmelere uyarlanması için yerel ve bölgesel idare politikalarının güçlendirilmesi,
- Bölgesel düzeyde daha iyi bir su yönetimi için su idaresinin oluşturulması,
- Küçük başlangıç yatırımları ile öncelikleri belirleyerek yerel su kaynakları ve sistemlerinin esnekliğini artıran ilk somut değişiklikleri yapmak üzere belirli uygulamalara olanak tanıyan ve masrafları engelleyecek erken hareket sistemini oluşturmak,
- Şehirlerin tüm bu faaliyetlerde yaşadıkları zorlukları ve gerçekleştirdikleri işlemleri içeren raporları hazırlamaları ve bu raporları 2012'de düzenlenecek Dünya Su Forumu'nda diğer katılımcılar ile paylaşmaları konuları yer almıştır.

6. Su Forumu ise 12-17 Mart 2012 arasında Fransa'nın Marsilya şehrinde toplanmıştır. Foruma beş kıtadan 350 yerel ve bölgesel yetkili katılmış ve “su ve sağlık hizmetleri konusundaki uluslararası hareketliliği artırmak ve İstanbul Su Mutabakatı'nda kararlaştırılan sorumlulukları yerine getirme konusunda uzlaşma”larını yinelemişlerdir. Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Dünya Su Konseyi ile ortaklaşa 3. Uluslararası Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı düzenlemişler ve 2009 yılında İstanbul Su Forumu'ndan bu yana gerçekleştirilen ilerlemeler katılımcılar tarafından sunularak, su, kentleşme, işbirliği, dayanışma ve bölgesel yönetim konularında müzakerede bulunmuşlar, İstanbul Su Mutabakatı'nın siyasi boyutunu güçlendirerek, desantralize işbirliğine dair özel projeler geliştirip, dayanışmaya dayalı yenilikçi para sağlamayı güçlendirmek ve su ve sağlık hizmetlerine evrensel erişimi sağlamayı güvence altına almaya karar vermişlerdir(www.uclg-mewa.org).

4. TEKELLEŞME SÜRECİNDE DÜNYA BANKASI (DB) ve BİRLEŞMİŞ MİLLETLER (BM)'İN ROLÜ

Dünya Bankası özel sektörce üstlenilecek alt yapı projelerini gayet cömert bir biçimde desteklemektedir. Bu desteklemeler çoğunlukla, amacını “Yoksullukla mücadelenin ve halkların yaşam seviyelerinin geliştirilmesinin bir aracı olarak, gelişmekte olan ülkelerdeki sürdürülebilir özel sektör yatırımlarını desteklemek” olarak açıklayan IFC (Uluslararası Finans Kurumu) tarafından gerçekleştirilmektedir. IFC'nin bahsettiği “sürdürülebilirlik” kavramı “su projeleri”nin suyun ticarileştirilmesi için itici gücünü oluşturmaktadır. Çünkü bu projelerde sıkı mali disiplinler ve borç ödemeye endekli bütçeler nedeniyle çöken hizmetlerin ayağa kaldırılması için kamusal kaynakların seferber edilmesi, boruların ve arıtma tesislerinin ıslahı için bütçe ayrılması bulunmakta, fakat kamusal su hizmetlerinin her yere ve herkese ulaştırılması bulunmamaktadır.

Su krizlerini çözmek amaçlı olduğu iddia edilen bu yöntemle göre “su hizmetlerinin işletme, bakım, hizmet ve gerekiyorsa altyapı yatırım maliyetinin tamamı müşterilerden harç olarak toplanmalı”dır. Hizmeti alan halkı, hizmetin maliyetini ödemesi gereken müşteri olarak gören bu çözüm suyun ticarileştirilmesi ve özel sektöre kârlı bir yatırım alanı olması için atılan ilk adımdır. Dünya Bankası'ndan alınan borçlarla yapılan, arıtma tesisi, baraj, kanal yatırımları için borçlandırılan yerel yönetimler, borç yükünün altından kalkamayınca sundukları hizmetlerini ve su kaynaklarını tamamen özel sektöre devretmeleri için zorlanmaktadırlar. Bu tür hizmetleri tamamen yabancı yatırımcıların ele geçirmelerine karşı oluşan muhalefeti gizlemek için yerel şirketler de kullanılmaktadır. Önce yerel şirketlere devredilen hizmetler ve su kaynakları daha sonra finansman sorunları gerekçe gösterilerek çok uluslu tekellerin eline geçmekte ve kamu hizmetleri böylelikle tamamen kâr uğruna elden çıkmaktadır.

Ülkemizde hizmetlerin özel sektör katılımına açılmasının ve olumsuz sonuçların yaşanmasının örneği “Antalya Su ve Atıksu Projesi”dir. Bu proje kapsamında 1994 yılında “Antalya Su ve Atıksu İdaresi Genel Müdürlüğü (ASAT) kurulmuş, Dünya Bankası ile ikraz anlaşması imzalanmış, projenin danışmanlık hizmetlerini yürütmek ve denetlemek amacıyla ALDAŞ A.Ş. kurulmuş, ihaleyi 10 yıllık süreliğine kazanan Fransız *Lyonnaise des Eaux (LdE)*- ENKA ortaklığı ANTSU A.Ş.'i kurmuştur. 1998 yılında ENKA'nın ortaklıktan ayrılmasıyla ANTSU tamamen yabancı yatırımcının eline geçmiş ve sürekli su fiyatları artış göstermiştir.

4.1. Su Politikaları Belirleme Toplantılarının Tarafları

Küresel ölçekte su ile ilgili politikaların belirlenmesi sürecine, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO), DB ve bölgesel bankalar katılmakta, Suez, Vivendi ve RWE gibi dünyanın su tekeli elinde bulunduran şirketler ise sponsor, yönetici olarak karar mekanizmasına eklenmekte, ülkelerin su işlerinden sorumlu olan bakanlık ve kurum temsilcileri ve sivil toplum örgütleri de dahil olmaktadır.

Politika üretme tekeli, düşük gelir düzeyli toplumsal kesimlerin temsilcilerinin dışlandığı; çokuluslu sermaye kesiminin ağırlıklı ve açık iktidar sahibi yapıldığı bir sisteme verilmiştir. Politika, dünya geneli için üretilecekse, devleti ya da bürokrasiyi temsil eden taraf genellikle Birleşmiş Milletler olmaktadır. Şirketler, o sektörün küresel/ulusötesi dev şirketleri; sivil toplum örgütleri de yine dünya genelinde iş gören organizasyonlar olarak belirmektedir (Yıldız, 2007:95).

1996 yılında DB ve BM tarafından kurulan Dünya Su Komisyonu'nun 2000 yılında İkinci Dünya Su Forumunda yayınlanan bildirisine göre, “su yönetimi insanlığın karşılaştığı en ciddi sorundur ve çözümü suyun diğer mallar gibi işlem görmesi yani su yönetiminin serbest piyasa rekabetine açılmasıdır”. Dünya Su Komisyonu, Dünya Su Konseyi'nin bir oluşumudur ve su piyasasına hakim olan üç büyük çok uluslu şirket (Suez, Vivendi ve RWE) ile sıkı bağları vardır (Kartal, 2006:5).

DB ve IMF tarafından yönlendirilen ve desteklenen çokuluslu şirketler dünyanın pek çok ülkesinde su yönetimini ele geçirmişlerdir. 2001 yılında su hizmetleri endüstrisi şirketlere 1 trilyon dolara yakın kâr getirmiş ve bu sektör ilaç/eczacılık sektörünü aşarak petrol endüstrisinin yarısı bir getirile ikinci sıraya oturmuştur (Devrim Dergisi, Nisan 2006). Sonuçta küresel finans kuruluşlarıyla çok-uluslu su şirketleri birlikte çalışmaktadırlar. DB aracılığıyla hükümetler ulusal piyasalara giren büyük şirketlere kâr garantisi vermektedir (örneğin Şili DB'nin koyduğu bir koşul olarak Suez Lyonnaise des Eaux şirketine %33 kâr payı garantilemiştir). DB, BM, su şirketleri ve hükümetler arasındaki iş birliği bu şirketlerin hükümet politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda etkilemelerine neden olmaktadır (Kartal, 2006:7).

Dünyada su dağıtım hizmetleri konusunda uzmanlaşmış en büyük tekeller genelde Avrupalıdır. Vivendi Universal, Saur, RWE-Thames Water, Anglian Water, Severn Trent, Biwater, AGBAR-Aqua de Barcelona, Dragados and Urbaser, Canal de Isabel, Ipe Aquas de Portugal, ACEA, International Water, Azurix ve Suez Lyonnaise adlı şirketler dikkat çekmektedir (Hall, 2002:2). Sayıları çok da olsa aslında sektöre hâkim 6-7 şirkettir ve dünya su politikasını ve pazarlarını bu şirketler yönetmektedir. Ciroları bakımından petrol şirketlerini geçmiş olan bu küresel şirketler, rakip şirketlerle bile tröst veya kartel anlaşmaları yaparak kazançlarını yıldan yıla katlamaktadırlar (Yalçınkaya, 2006:67)

4.2. Dünya Bankası Kredileri ile Yönlendirilen Özelleştirmeler

Günümüzde Dünya Bankası'nın su stratejisi 1993 yılında yayımlanmış bulunduğu “Su Kaynakları Yönetimi” ve Üçüncü Dünya Su Forumu çerçevesinde hazırlanan Camdessus Raporu'nun tavsiyelerini temel almaktadır (Çınar, 2006:63).

Dünya Bankası 1980'lerde az gelişmiş ülkelerin kamu kurumlarında reformlar için yapısal uyum kredileri oluşturduğunu açıklamıştır. 1990'larda Dünya Bankası tarafından verilen yapısal uyum kredileri hızlı bir şekilde artmıştır. 1980'li yıllar boyunca 64 ülkeye 191 adet olmak üzere toplam 27,1 milyar dolar kredi veren Dünya Bankası, 1990'lı yıllar boyunca 98 ülkeye 346 adet kredi vermiştir. Bu kredilerin toplam tutarı bu dönemde 71,7 milyar dolar olmuştur. 1999'a kadar verilen yapısal uyum kredilerinin %70'i özelleştirme şartına bağlanmıştır. 1996-1999 yılları arasında Dünya Bankasınca onaylanan 193 adet yapısal düzenleme kredisinin % 58'ine karşılık gelen 112 adedi su alanında özelleştirme şartı ile verilmiştir. (Yıldız, 2007:97).

Su haklarının erozyonu artık küresel bir olaydır. 1990'ların başından beri, Dünya Bankası tarafından yönlendirilen özelleştirme programları birçok ülkede uygulanmaya başlanmış ve 2000'li yılların başlarında Uluslararası Finans Kuruluşları tarafından ödenen 40 IMF kredisi içinde 12 tanesi, su temininin kısmi veya tamamen özelleştirilmesi koşulunu dayatmakta ve “tüm maliyetlerin karşılanması” için politika geliştirilmesi ve sübvansiyonların kaldırılması hususunda ısrar etmektedir (Ulusoy, 2007:130).

Dünya Bankası'nın yürüttüğü bu politikalar ve yapılan özelleştirmeler sonucunda 2000'li yıllarda dünya çapında korkunç sonuçları olmuştur. Kalite düşüşü, fiyat artışı ve yolsuzluk gibi sorunlar çoğalmış, on binlerce çalışan işsiz kalmış, su fiyatları üç katına kadar çıkmıştır. Şili'de, Güney Afrika'da ve Yeni Zelanda'da insanlar sokaklara dökülerek uygulamaları protesto etmişlerdir (Shiva, 2003:109-111).

Çokuluslu su şirketlerinin hiçbirinin, suya yönelik gerçekleştirecekleri su yatırımının geri ödeme planı akışından emin olmadan su yatırımı yapmayacağı sıklıkla dile getirilmektedir (Çınar, 2006:72). Dünya Ticaret Örgütü kapsamındaki GATS anlaşması "su iletim sistemleri ve atık su işleme"yi özel sektöre devredilmesi gereken hizmetler kapsamına almış ve bu anlaşmaya imza atan her hükümetin eli kolu bağlanmış durumdadır. Ayrıca yerel anlaşmalarla da su şirketlerinin çıkarları güvence altına alınmıştır. Eğer tüm bu bağlayıcı anlaşmalara rağmen bir hükümet, artan su faturalarına, çevre kirliliğine, söz verilen yatırımların yapılmamasına ve özelleştirme sonrası artan yolsuzluklara karşı halkın tepkilerine kulak vermeye kalkarsa başı ICSID (Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözümü İçin Uluslararası Merkez-Tahkim) ile derde girmektedir.

Suyun özelleştirilmesine karşı sembolleşen bir direnişe sahne olan Bolivya suyu yeniden kamulaştırınca Bechtel soluğu ICSID'de almıştır. Yine Arjantin'de ABD'nin Enron şirketi altyapı yatırımlarını yapmayıp halka kirli su içirdikten sonra para cezasına çarptırılınca, ülkeden çekilmiş ve Arjantin hükümetini "ücretlendirmeye karıştığı" gerekçesi ile ICSID'e şikâyet etmiştir (Akdoğan, 2006:212-217). Pakistan'da baraj inşa eden çokuluslu tekeller hükümetin müdahalelerini gerekçe göstererek uluslararası tahkim de denilen bu kurumda dava açmışlardır.

5. KÜRESEL ŞİRKETLERİN ULUSAL PİYASALARA GİRME YÖNTEMLERİ

Hizmet sözleşmesi kamu kuruluşları yada belediyeler tarafından görülen görev ve hizmetlerin özel sektörle yapılan sözleşme kapsamında yürütülmesini kapsamakta ve yaygın bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Kuralları DB ve IMF gibi uluslararası kuruluşlar tarafından standartlaştırılan ve özel sektöre açılan su, enerji vb. piyasalar küresel güçlerin güdümündeki şirketler tarafından rahatlıkla istismar edilmekte ve kâr kaygısı ön planda tutulduğu için toplumun ihtiyaçları göz ardı edilebilmektedir.

Yönetim sözleşmesi ile yapılacak hizmetin yürütülmesi ve hizmetin sürekli çalışır vaziyette bulundurulması gibi işlevler ve bu işlevlerin belirli şartlarla yönetilmesi görevi özel bir şirkete verilir ve dolayısıyla mülkiyet kamuda kalmak koşuluyla özelleşmiş olur. Yönetim sözleşmesinde işletme ile kurallar ve işletme tarifeleri kamu tarafından belirlendiği için risk de kamunun sorumluluğundadır. Buna benzer fakat daha yaygın olan kâr ortaklığına dayalı yönetim sözleşmesinde kâr taraflar arasında paylaşılırken tüm zararlar kamuda kalmaktadır.

Kiralama (leasing) sözleşmeleri kapsamında, kamu mülkiyetindeki bulunan kuruluşun işletmesini ve bakımını yapan aynı zamanda sağlanan hizmetin faturasını tahsil eden özel şirket elde edilen gelirden sözleşmede belirtilen payı almaktadır. Yönetim sözleşmelerinden farklı olarak, özel şirket kuruluşun tamamını kiralaması için tüketicilerden kaynaklanan mali risk şirketin sorumluluğundadır. Bu sözleşmelerde çoğunlukla ticari riskler ve düzenleme riskleri, fiyat artırımlarının garanti edilmesi yoluyla azaltılmaktadır.

Ülkemizde kiralama yönteminin uygulanarak hizmetlerin özel sektör katılımına açılmasının ve olumsuz sonuçların yaşanmasının örneği "Antalya Su ve Atıksu Projesi"dir. Antalya Belediyesi 1993 yılında anakent statüsüne kavuştuktan sonra 1994 yılında 2560 sayılı "İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" kapsamında müstakil bütçesi

bulunan ve kamu tüzel kişiliğine sahip olan “Antalya Su ve Atıksu İdaresi Genel Müdürlüğü (ASAT)”nü kurmuştur (Şimşek, 2006:34).

ASAT 1995 yılında DB Grubu içinde yer alan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) ile ikraz anlaşması imzalamış, bu anlaşma kapsamında projenin danışmanlık hizmetlerini yürütmek ve denetlemek amacıyla ALDAŞ A.Ş. kurulmuş, ihaleyi 10 yıllık süreliğine kazanan Fransız *Lyonnaise des Eaux* (LdE)- ENKA ortaklığı ANTSU A.Ş.'i kurmuştur. 1998 yılında ENKA'nın koşulsuz olarak ortaklıktan ayrılmasıyla ANTSU tamamen yabancı sermayeli olmuştur. Antalya Su ve Atıksu Projesi, DB'nın belirlediği koşul ve zorunluluklar altında, Fransız firması ANTSU'nun kâr ettirilmesine yönelik işlemiş; sürekli su fiyatı artışı talebi ile karşı karşıya kalınmıştır (Kayır; Akıllı, 2006:361).

DB'nın ekonomik analiz yöntemi olarak “İç Kârlılık Oranı” temel alınmakta ve proje değerlendirme kriteri olmaktadır. Bu oran DB'nın belirlediği orandan düşük ise projeye devam etmeme ya da kredi vermeme söz konusu olmaktadır.

Sözleşme ile ANTSU'ya, fatura edilen ve nihai tüketici tarafından bedeli ödenen metre küp başına sabit bir ücret ödenmesi, bu ücretin yılda dört defa enflasyona göre düzeltilmesi ve bu aşamada, şebeke kayıplarında azalma, ölçüm yaygınlığının artması gibi yatırımlarla sağlanacak pozitif etkilerin operatör tarafından hesaba katılacağı öngörülmüştür. ANTSU'nun Antalya'daki faaliyetleri 2002 yılına kadar sürebilmiştir. Bu tarihte Antalya Su ve Atıksu Projesi için iç kârlılık oranları DB'nın belirlediği oranların altında kaldığından şirketten yapılan açıklamada, ANTSU'nun, ASAT'ın sözleşmeden doğan yükümlülüklerini yerine getirmemesinden kaynaklanan ve artık üstesinden gelinebilir bir hal alan mali zorluklar sebebiyle faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldığı ve tüm sorumlulukların ASAT'a devredilmesine karar verildiği, sözleşme uyarınca ücretlerin yeniden değerlendirilmesi konusunun ASAT tarafından reddedildiği, beklendikleri artışları alamadıkları ve anlaşma yollarının tükenmiş olması sebebiyle uyuşmazlığın çözülmesi amacıyla tahkime başvurulduğu belirtilmiştir (Şimşek, 2006:36).

ASAT-ANTSU sözleşmesi 1996 yılından başlayarak 10 yıllık bir süre için yapılmış olmasına karşın, daha beş yıl dolmadan Fransız firmasının işleri bırakması sonucu, su hizmetlerine ilişkin öngörülen teknik ve yönetsel yükümlülükler yerine getirilemediği gibi, yerel düzeyde kaynak israfı söz konusu olmuştur. Su fiyatlarının aşırı artışına neden olması dolayısıyla da halkın tepkisiyle karşılaşmıştır. 2000 yılında 29,5 kuruş olan metreküp su fiyatı 2004 yılında 1,35 TL'ye yükselerek su fiyatları artış oranı % 357'lere varmıştır. Ayrıca kurulması koşul olarak öne sürülen ALDAŞ ise sözleşme bitim tarihi olan 2007 yılına kadar işlevsiz ve atıl durumda kalmıştır (Kayır; Akıllı, 2006:356-362).

Uygulamada oluşturulan yapının temel sorunu yetki ve sorumluluk sınırlarında belirsizliğe yol açması ve tarafların Proje'den beklentileri ile üstlendikleri risklerin sözleşmeye tam anlamıyla yansıtılmamasıdır. Sözleşmenin düzenlenişine ilişkin bu aksaklıklar da kamu kesiminin şebekeyi genişletme önceliği ile operatör'ün kârlılık amacının çatışması sonucunu doğurmuştur (Şimşek, 2006:36).

Yap-İşlet-Devret (YİD), hizmetin sunumu için yüksek bir ilk yatırım ve ileri teknoloji gerektiren durumlarda, daha çok projenin tasarımı ve inşaat kısmı için daha uygun bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Bunun sonucunda, özel şirket bütün yatırımları kendisi üstlenmekte ve anlaşmada belirtilen süre sonuna kadar yatırımları işletmekte ve süre sonunda tüm yatırımı idareye devretmektedir (bu modelin bir türevi olan **Yap-İşlet (Yİ)** modelinde ise özel mülkiyet korunmaktadır). Bu tür modeller ülkemizde özellikle köprü, tünel, baraj, sulama, içme ve kullanma suyu, arıtma tesisi, kanalizasyon, haberleşme, elektrik üretim, iletim, dağıtım ve ticareti, maden ve işletmeleri, fabrika ve benzeri tesisler, çevre kirliliğini önleyici yatırımlar, otoyol, trafiği yoğun karayolu, demiryolu, gar kompleksi, lojistik merkezi, yeraltı ve yerüstü otoparkı ve sivil kullanıma

yönelik deniz ve hava alanları ve yük ve/veya yolcu ve yat limanları ile kompleksleri, sınır kapıları, milli park (özel kanunu olan hariç), tabiat parkı, tabiatı koruma alanı ve yaban hayatı koruma ve geliştirme sahalarında planlarda öngörülen yapı ve tesisleri, toptancı halleri ve benzeri yatırım ve hizmetlerin yaptırılması ve işletilmesinde kullanılmaktadır (3996 sayılı kanun md.2). YİD/Yİ projelerinde, al-ya da-öde (*take-or-pay*) prosedürü uygulanmakta, buna göre idare belli miktar kadar alım garantisi vermekte böylece özel şirketin belli sabit maliyetlerini karşılama sözü vermektedir. Eğer taahhüt edilen kadar alım yapılmazsa bile idare belirtilen miktarı ödemek zorunda kalmaktadır. Kamu kesiminin alım ve ödeme garantisi vermesi, inşaat riskleri ile ticari risklerin azaltılması sayesinde yatırımı cazip hale getirirse de amaçlanan verimlilik düzeylerine ulaşmayı zorlaştırmaktadır (Şimşek, 2006:29).

3996 sayılı “Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap İşlet Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun”un 3. maddesinde YİD modeli; “İleri teknoloji ve yüksek maddi kaynak ihtiyacı duyulan projelerin gerçekleştirilmesinde kullanılmak üzere geliştirilen özel bir finansman modeli olup, yatırım bedelinin (elde edilecek kâr dâhil) sermaye şirketine veya yabancı şirkete, şirketin işletme süresi içerisinde ürettiği mal veya hizmetin idare veya hizmetten yararlananlarca satın alınması suretiyle ödenmesi” şeklinde tanımlanmıştır.

YİD modelinin Türkiye'deki ilk örneği “İzmit Şehri Kentsel Su Temini Projesi”dir. 3996 sayılı kanunla ve Yüksek Planlama Kurulu tarafından verilen 24 Şubat 1995 tarih ve 95/T-17 sayılı karara istinaden proje YİD modeli kapsamına alınmıştır. Bunun sonucunda 17 Ocak 1995 tarihinde İzmit-Su Anonim Şirketi (İSAŞ) adlı şirket kurulmuştur. İSAŞ'ın üç ortağı bulunmaktadır. Bunlar GAMA (Gama İnşaat Anonim Şirketi, Gama Endüstri Tesisleri İmalat ve Montaj Anonim Şirketi, Gama Pazarlama Anonim Şirketi) %53.5, GÜRİŞ (Gürüş İnşaat ve Mühendislik Anonim Şirketi) %11.5 ve Thames Water PLC %35 hisseye sahiptir. Daha sonra GAMA'nın % 30 hissesi, İzmit Büyükşehir Belediyesi (İBB) %15, Mitsui&Co.Ltd. %7.5 ve Sumitomo %7.5 hisse oranlarıyla satın alınmıştır (Topçu, 2006:306).

Pazarlık usulü görevlendirmenin yapıldığı olay, yeterli talep ve fayda-maliyet analizleri yapılmamış olması, rekabetçi bir ihalenin düzenlenmemesi, buna karşılık kamu kesiminin alım ve ödeme garantisi vermesi nedeniyle ciddi olumsuz sonuçlar doğurmuştur (Şimşek, 2006:29).

Proje kapsamında bulunan ham ve arıtılmış su iletim hatları, arıtma tesisi, pompa istasyonları ve ana depolar gibi tesislerin inşaatlarına DSİ tarafından 1996 yılına kadar başlanılamamış, sadece ihalesi yapılan Yuvacık Barajı inşaatı sürdürülebilmiştir. YİD kapsamına alınmasından sonra, proje kapsamında Yuvacık Barajı inşaatı 1998 yılında tamamlanmıştır. 18 Ocak 1999 tarihinden itibaren proje raporunda belirtilen standartlarda arıtılmış su, İzmit Su ve Atıksu İdaresi (İZSU) depolarına verilmeye başlanmıştır. Bu şekilde proje çerçevesinde tesisler 18 Ocak 1999 tarihinde ticari işletmeye alınmıştır. 15 yıllık işletme süresi 18 Ocak 2014 tarihinde sona ermiştir (Topçu, 2006:307).

11.04.2002 tarihli Sayıştay Raporu'nda, konu ile ilgili aşağıdaki değerlendirmeye yer verilmiştir:

“YİD modelinin en önemli riski, model kapsamında verilen satın alma garantilerinin kamu kesimini, projelerin YİD modeli ile gerçekleştirilmesi suretiyle elde edilen avantajı aşacak bir ödeme yükümlülüğü altına sokması tehlikesidir. Bu risk İzmit Su Projesi'nde gerçekleşmiştir. Şöyle ki; İzmit Büyükşehir Belediyesi'nin, üretilen suyun maliyetinin yüksek olması, bazı endüstriyel kuruluşlar ve çevre belediyelerle su satış bağlantılarını zamanında yapmaması, mali durumunun iyi olmaması gibi nedenlerle, İSAŞ'dan yıllık 142 milyon m³ suyu satın alma taahhüdünü yerine getirememesi sonucunda Hazine vermiş olduğu garanti çerçevesinde iki yıl içinde 387 milyon ABD Doları tutarında su bedelini İSAŞ'a ödemek zorunda kalmıştır” (11.04.2002 tarihli Sayıştay Raporu, s:37).

İmtiyaz sözleşmesi, imtiyazı alan özel şirkete sermaye yatırımları ile işletme ve bakım sorumluluğunun devredildiği, mülkiyetin ise kamu kesiminde kaldığı, ancak sözleşme süresince özel şirketin varlıklar üzerinde işletme haklarına sahip olduğu uzun vadeli bir uygulama türüdür. Önemli ölçüde benzerlik gösteren YİD modeli ve imtiyaz sözleşmeleri diğer yöntemlerden, mülkiyetin el değiştirmesi söz konusu olmadan finansman sağlayan araçlar olmaları itibarıyla ayrılmaktadır (Şimşek, 2006:29).

Son olarak **kısmi elden çıkarma** (*partial divestiture*) seçeneğinde tüzel kişilik haline getirilmiş işletmenin hisselerinin bir bölümü satılmakta yahut özel firmayla ortak girişim kurulması yoluna gidilmektedir. **Tam elden çıkarma** (*full divestiture*) ise altyapı varlıklarının mülkiyetinin işletme, bakım, gelir toplama ve yatırım sorumluluklarıyla beraber özel firmaya devredilmesini kapsamaktadır.

6. KÜRESEL SU TEKELİ: FRANSIZ GENERALE DES EAUX'A BAĞLI VİVENDİ UNIVERSAL

2007 yılına kadar yapılan özelleştirmelere bakıldığında dünya su piyasasının % 70'ini elinde bulunduran en büyük iki Fransız çokuluslu Suez ve Vivendi bu piyasaya hakim durumdadır. Bu şirketlerden Vivendi'nin 2001 yılı satışları diğer büyük şirketlerle karşılaştırıldığında durum daha net olarak görülecektir (Ulusoy, 2007:148).

Su Çokulusluları: Grupların ve Su Birimlerinin Satışları, 2001

Ana Şirket	Satışlar (milyon Euro)	Su Birimleri	Su Satışları (milyon Euro)	Dünyadaki Müşteriler (milyon)
Vivendi Universal	51125	Vivendi Water	13640	110
Suez	42359	Ondeo	10088	115
RWE	52788	Thames	2746	37
Bouygues	20473	SAUR	2494	36
AWG	1813	Anglian	936	5
Noun	4530	Cascal	181	6.7
Bechtel	13400	IWL	100	10

Kaynak: Su Pazarı, 2007:148)

Dünya Su Konseyi'nin başkanı Loic Fauchon aynı zamanda su şirketi “Groupe des Eaux de Marseille”in başkanıdır. “Groupe des Eaux de Marseille” ise dünyanın en büyük su şirketlerinden “Compagnie Generale des Eaux” ve “Lyonnaise des Eaux” tarafından kurulmuştur (Akdoğan, 2006:41). En büyük iki su tekeli olan Vivendi ve Suez birbirleri karşısında rekabet etmek yerine su imtiyazının kârlarını paylaşabilmek için birçok şehir ve bölgede ortak yavru şirketler kurmaları üzerine, dünya su tekeli elinde bulunduran çokuluslular arasındaki söz konusu işbirliği nedeniyle Vivendi ve Suez Fransa'daki Anti-Rekabetçi davranışları için uyarılmışlardır. Zira 11 Temmuz 2002'de Fransız Rekabet Konseyi (Conseil la Concurrence) Suez ve Vivendi'nin özel suyun % 85'ini kontrol ettikleri Fransa'da Pazar hakimiyetlerini kötüye kullandıklarına karar vermiştir.

Marseilles ve Lille gibi şehirler dahil Fransa'da 12 ortak şirket sayılmıştır. Konsey ayrıca Haziran 1997'den itibaren 40'tan fazla anlaşmanın gruplar tarafından rekabetçi olmayan bir şekilde yapıldığını belirtmiştir. Vivendi 37 olayda, Suez 33 olayda isteyerek teklif vermede başarısız olmuştur. Diğer taraftan, şirketler arasında ortaklık kurma sadece Fransa ile sınırlı kalmamış, diğer çokuluslulardan ve aynı zamanda Suez ve Vivendi'nin en yakın rakipleri olan Thames, SAUR ve Anglian bile kendilerine pazarda yer edinmek için Vivendi ve Suez ile ortaklık yapmaya zorlanmışlardır.

Örneğin RWE/Thames, üç büyük su işinde (Berliner Wasserbetriebe, Budapest Sewerage ve Adelaide, Avustralya'da United Water ve bunun Yeni Zelanda (Papakura) ve Endonezya (Sidoarjo) yan çalışmaları), Vivendi ile ortak olmuştur. SAUR, Vivendi ile hem İngiltere'de hem de Çek Cumhuriyeti'nde ortaktır. Anglian ise Aguas Arjantinas'ta Suez ve Vivendi'nin birlikte ortağı, Çek Cumhuriyeti'nde ise ayrı ayrı ortağıdır (Ulusoy, 2007:149).

6.1. Vivendi'nin Latin Amerika'daki Etkinliği

Latin Amerika'da su, dünyanın geri kalanında olduğu gibi Vivendi ve Suez'in hakimiyeti altındadır. Vivendi'nin su işi, ana şirket Vivendi Universal (VU)'in % 40'ına sahip olduğu ve borsada işlem gören bir şirket olan Vivendi Environnement (VE)'in bir parçasıdır. Kredi rating notu en alt düzeye indirilen VU'nun finansal sorunlarından etkilenmektedir.

Vivendi Latin Amerika'da Suez'e göre daha az başarılıdır. Aguas Arjantinas'da küçük ortaktır; Sanepar'da lider çokuluslu, en büyük Brezilya su özelleştirmecisidir. Vivendi tarafından kontrol edilen İspanyol şirketi FCC ile ortak olduğu Proactiva aracılığıyla da başka daha küçük sözleşmeleri vardır.

Ancak Vivendi bölgede Arjantin, Tucuman'da ve Porto Rico'da iki büyük sözleşme kaybetmiştir. Brezilya'da Parana eyaletinde 7 milyon kişiye hizmet veren, büyük Brezilya'lı su ortağı Sanepar ile bir dizi sorun yaşamaktadır. Sanepar hakkında kirli su verme, lisansı olmadan su çıkarma nedeniyle birçok dava açılmış; bazı durumlarda tarifelerindeki artışlar iptal edilmiş ve finansal düzensizlikler ve yolsuzluklar nedeniyle hakkında soruşturma açılmıştır. Ayrıca özelleştirmeden itibaren, Brezilya'da kanalizasyon yatırım programının uygulanabilirliğini de etkileyen finansal sorunlar yüzünden Sanepar'ın kredi notu da indirilmiştir (Topçu, 2003:2).

6.2. Vivendi'nin Afrika'daki Etkinliği

Vivendi'nin Afrika'da Gambia'daki ilk sözleşmesi 1995 yılında şirketin ihracı ile sona ermiştir. Şirket daha sonra 1996'da 15 milyon Fransız Frankı değerinde (3 milyon dolar), üç yıllık bir içme suyu sağlama projesi (Djibouti için) kazanmıştır; ne şirket nede başkası şu an bu sözleşmeden bahsetmemektedir; bu yüzden sona ermiş yada yenilenmemiş olabilir.

Vivendi 1997'de Gabon'da SAUR ve Elyo (Suez'in yavru şirketi)'nun tekliflerini yenerek, kamuya ait su ve elektrik şirketinde % 51 hisse ve 20 yıllık bir imtiyaz kazanarak büyük bir sözleşme imzalamıştır. 1999'a kadar Vivendi söz konusu Gabon şirketinde kâr elde ettiğini açıklamıştır. Ocak 2001'de, Vivendi iki sözleşme kazandığını ilan etmiştir: Nijer'de 10 yıllık bir kiralama sözleşmesi ve Bukina Faso'da Dünya Bankası kredileri ile desteklenen 5 yıllık destek ve hizmet sözleşmesi. Genel olarak Vivendi sözleşmeler ilişkin yarışta aktif olmuştur (Ulusoy, 2007:173).

Şirket Kenya hükümetine potansiyel olarak kârlı bir öneri sunmuştur. Güney Afrika'da Nisan 2002'de bir sponsor gibi hareket ederek, Durban Metro'yu ele geçirmeye çalışmıştır. Mayıs 1999'da Vivendi yoksul kent grupları için su hizmetinin geliştirilmesini amaçlayan üç yıllık bir "ortaklık" sözleşmesi almıştır. Diğer ortaklar DB, Londra kökenli Water Aid adlı sivil toplum örgütü, Durban Metropolitan Konseyi, Maritzburg Konseyi, Umgeni Water ve Mvula Trust'ın yanı sıra Durban Metro'dur. Şirket aynı zamanda diğer işletmeleri aracılığıyla Afrika'da faaliyet göstermektedir. Kenya'da ulusal bir şirket ile ortak olarak mobil telefon şirketi olan Kencell'e sahip olmuştur (Topçu, 2003:7).

6.3. Vivendi'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA)'daki Etkinliği

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde çokuluslu şirketler tarafından üstlenilen ve devam eden önemli sözleşmeler bulunmaktadır. Söz konusu sözleşmelerin birçoğu Umman ve Katar'da desalinasyon ve su

sözleşmeleri alanında faaliyet gösteren AES ve CMS Energy gibi enerji şirketleri ile yapılmıştır. Su hizmetleri sağlama sözleşmelerinde ise en büyük iki su şirketi olan Suez ve Vivendi hakim durumdadır. Ürdün, West Bank ve Gaza, Suez ve Vivendi ile 4 yıllık işletme sözleşmeleri imzalamışlardır. Bu sözleşmeler ağırlıklı olarak, rehabilitasyon için (ve Gaza örneğinde sözleşme ücreti ödemek için) mali kaynak sağlayan DB tarafından desteklenmektedir (Ulusoy, 2007:178).

Bunlar özelleştirme ve daha uzun süreli imtiyaz sözleşmeleri için bir başlangıç olarak görülmektedir. Sadece Fas'ta hükümet üç adet uzun süreli sözleşme ile özelleştirme yönünde büyük değişiklikleri başlatmıştır. Bu resme Suez ve Vivendi hakimdir. Sahara-altı Afrika'da büyük aktörlerden olan SAUR ve Thames Water ise MENA'da çok küçük bir varlığa sahiptir (Topçu, 2003:9).

6.4. Vivendi'nin Merkezi ve Doğu Avrupa'daki Etkinliği

Ocak 2001'de Vivendi Water 1,2 milyon yerleşimcisi ile Prag (Çek Cumhuriyeti)'da su hizmetlerinin işletmesine ilişkin 13 yıllık bir sözleşme kazanmıştır. Vivendi aynı zamanda Prag'ın su şirketi PVK'da 174 milyon Euro karşılığı % 66 hisse almıştır. Anglian Water, Vivendi konsorsiyumunun bir parçasıdır ve sözleşmenin “teknik kısmında” yardımcı olacaktır. Sözleşmeden elde edilecek yıllık gelirin 110 milyon Euro olduğu tahmin edilmektedir. Onaylanan yatırım programı içinde “kaçaklarda hızlı bir azalma”, “atıksu bertarafının iyileştirilmesi”, “acil bir personel eğitim programı” ve “modern” müşteri hizmetlerini başlatma yer almaktadır. Haziran 1999 tarihinde Avrupa Yatırım Bankası, söz konusu yatırımların finansmanı için 50 milyon Euro değerinde 15 yıllık bir kredi verdiğini açıklamıştır (Ulusoy, 2007:178).

7. SUYUN KÜRESELLEŞMESİNDE KARŞILAŞILAN ÇELİŞKİLER

Küresel su ticareti, hem su kaynaklarının kirlenmesini hızlandırmakta, hem de su kullanımını artırarak, su varlığı üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Bu durum, küreselleşmeye karşı çevresel muhalefetin en güçlü dayanak noktalarından biri haline gelmiş bulunmaktadır.

Küresel ölçekte yatırım ve ticaretin, sınırları hızla aşarak serbestleştirilmesi, kirletici sanayilerin, doğal kaynakları ve çevreyi koruyucu kuralları yeterince güçlü olmayan az gelişmiş ülkelere transfer edilerek, yoğunlaşmasını artırmıştır. Eski ve çevreci olmayan sanayi yatırımları, daha çok çevresel kuralların bulunmadığı üçüncü dünya ülkelerine göç etmektedirler. Bu durum, söz konusu bölgelerde su kaynaklarının hızla tükenmesine neden olmaktadır.

Su kullanımı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte su kullanımı, ticaret hacminin artmasına bağlı olarak artmaktadır. Bir ekonomide gayrisafı yurt içi hâsıla başına düşen su miktarı olarak ölçülen “su kullanma yoğunluğu”, ticaret hacminin artmasına bağlı olarak artmaktadır. Böylece kıt olan kaynakların üzerindeki baskılar da artmaktadır. Burada birkaç çelişkili sürecin bir arada yaşandığı görülmektedir (Yıldız, 2007:101).

- Çokuluslu Şirketler suyu da ticarileştirmek ve küresel ticaret metası haline getirmek için, en başta suda özel mülkiyet ve fiyatlandırma sistemine geçilmesi konusunda baskı yapmaktadırlar. Buna karşın, çeşitli devletler ve farklı yatırımcılar, suyun maliyetindeki yükselmenin kendi rekabet güçlerini olumsuz etkileyeceği endişesi ile bu talebe direnç göstermektedir. Bu durum, suda ‘talep yönetimi’ne geçişi ve suyun küresel liberalizasyonuna engel olmaktadır.
- Çevresel kaygılar ve suyun korunması ilkesi, küresel ticaretin serbestleşmesi süreciyle çelişmektedir.

Küreselleşme kapsamında ticaret hızla gelişmekte ve buna karşın çevresel kısıtlamalar serbest ticaretin engelleri olarak görülmektedir. Çevre - kalkınma ilişkisinde olduğu gibi, çevre – serbest ticaret ilişkisinde de ciddi bir gerilim belirmektedir. Son dönemde, küresel şirketler küresel yatırım ve

ticareti sınırlandırmayacak nitelikte çevresel uluslararası standartlar geliştirilmesini istemeye başlamış görünmektedirler. Ancak bu istekler etkili bir sonuca varılabilmiş değildir.

Uluslararası ticaretin önündeki engeller karşılıklı yapılan çok taraflı anlaşmalarla kaldırılırken, çevresel önlemler hep gözardı edilerek uluslararası hale getirilememiştir. Çevresel önlemler ve su kaynaklarını koruma düzenlemeleri genelde ulusaldır. Bu genel yapı içinde su, genel olarak ekonomik mal olarak görüldüğü için küresel ticaret konusu olarak kabul edilmektedir. Ancak su aynı zamanda çevresel bir unsurdur ve uluslararası standartların olmadığı böyle bir ortamda ulusal düzenlemelere bağlanmış durumdadır.

Su kaynaklarının bu durumu, bir başka gerilim hattı yaratmaktadır. Bir yandan ulusal düzenlemeler, ticaret baskısı karşısında etkilerini yitirmekte, bir yandan da su devletler ile küresel şirketler arasında dava konusu olmaktadır. Bunun çarpıcı örneklerinden biri, 1998 yılında Kanada Hükümeti'nin NOVA adlı şirkete Büyük Göller'den yılda 600 milyon litreye kadar su alma ve bunu Asya ülkelerine satma imtiyazı vermesi, ancak bir süre sonra bu imtiyazı iptal etmesi üzerine ortaya çıkmıştır. GATT ve NAFTA içinde yer alan Kanada, şirketin kendisini uluslararası ticaret anlaşmalarını ihlal ettiği gerekçesi ile dava etmesiyle yüz yüze kalmıştır (Yıldız, 2007:102).

Günümüzde küresel boyut kazanan ticaret ve işbirliği anlaşmaları, suyun korunmasına ilişkin konularda geliştirilmiş ve yürürlüğe sokulmuş olan ulusal düzenlemeleri ciddi biçimde tehdit etmektedir. Ancak bu düzenlemelerin yerine genel uluslararası ilkeler üzerinde de anlaşmaya varılabilmiş değildir. Günümüzde küresel politika, bu belirsizlik ve boşlukları aşmaya çaba göstermektedir. Bu boşluklar, su sektörünün liberalizasyonunun hızlandırılması ve su şirketlerinin büyük bir hızla süren küreselleşmelerinin desteklenmesi ile aşılmaya çalışılmaktadır. Küresel politika, küresel yatırımcı haklarının korunmasını amaç edinmiş ve küresel ticareti sınırlandırmaya yönelik çevresel engeller ile ulusal düzenlemelerin hızla tasfiye edilmesi amacına kilitlenmiştir.

8. SONUÇ

Dünyadaki su piyasasında, küresel politika ve uygulamalarla özellikle az gelişmiş ve ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerin piyasalarına doğrudan müdahale edilmekte ve yapılan uluslararası anlaşmalarla güvence altına alınan kararlar emredici nitelik taşımaktadır. Su toplumsal, ekonomik ve stratejik bir değer olmakla birlikte, insanlık için vazgeçilmez bir unsurdur. Böyle bir değer her hangi bir sorgulamaya imkan vermeden uluslararası su şirketlerinin çıkarlarına terk edilmesi hem toplumlar hem de ülkeler açısından çok sakıncalıdır.

Bu uygulamaların olumsuz sonuçlarını tüm dünya yaşamış ve bu uygulamalar Arjantin, Bolivya, Gana, Filipinler, Güney Afrika ve Nikaragua gibi ülkelerde bilinçlenen halkın tepkisiyle karşılaşmıştır. Ulusal piyasaların ele geçirilme örnekleri ülkemizde de mevcuttur. Dünyanın en büyük su şirketleri 10 yıllığına Antalya Su ve Kanalizasyon işletmeciliğini ele geçirmişler; İzmit'te Yuvacık Barajı işletme sözleşmesi ile 16 yıllığına işletme hakkını almışlar ve verilen garanti çerçevesinde hazine milyonlarca dolar zarara uğratılmıştır. Tüm bu küresel su aktörlerinin en büyük destekçisi DB ve verdiği krediler olmuştur.

Tüm bu gelişmeler karşısında hem yerel yönetimler hem de merkezi yönetim zayıflatılmış ve piyasanın kontrolü ele geçirilmiştir. Kamu kurum ve kuruluşlarındaki bu zafiyetin sürmesi, küresel ölçekli politikaların uygulanmasını kolaylaştırmakta ve bu kurumların tasfiye edilmesine sebep olmaktadır. Bu sebeple küresel ölçekte uygulamaya konulan politikalara karşı bilinçlenmemiz ve karşı durmamız gerekmektedir. Özellikle DB'dan yatırımların finansmanı için alınan kredilerde uyanık olunmalı ve şartlı kredi alınmamalıdır. BM'in politikalarına karşı dikkatli olunmalı ulusal çıkarlarımız ön planda tutulmalıdır. Günümüzde küresel savaşlar yaşanmakta ve bu savaşlar ekonomik ve ticari

alandanda yoğunlaşmaktadırdır. Ülkelerin gelişebilmesi, üretimlerinin ve ticaret hacimlerinin artırmasına bağlıdır. Bunun yolu ise, ucuz hammadde ve yatırımdan geçmektedir. Su da gelişmiş ülkeler için, gelişmekte olan ülkelerde bulunan ucuz hammaddedir. Ulusal kaynaklarımızı öncelikle ulusal ve toplumsal çıkarlarımız için kullanmak zorunda olduğumuz bilinmelidir.

Suyun canlılar için bir yaşam kaynağı olduğu bilinciyle hareket edilmeli, stratejik bir değer olduğu unutulmamalıdır. Kamu mülkiyeti ve kamu yönetiminde kalması ve herkes tarafından kolay ve ücretsiz ulaşımının sağlanması, küresel ticarete konu yapılmaması ve ülkeler arasında savaş konusu değil barış aracı olarak kullanılması sağlanmalıdır. Ulusal ölçekte küresel politikalar doğrultusunda yürütülen ve özgün koşullarımızın, ulusal ve toplumsal çıkarlarımızın dikkate alınmadığı uygulamaların ve kurumsal yapıda değişiklik çabalarının olumsuz sonuçlar doğuracağı görülmelidir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, A.Argun, (2006), “Latin Amerika'da Su Özelleştirmeleri”, **Su Yönetimi**, Tayfun ÇINAR, Hülya K. Özdiñç (ed.). Memleket Yayınları, Ankara, s.179-224.

Akdoğan, A.Argun, (2006), “4. Dünya Su Forumu ve İstanbul'da Düzenlenecek 5. Forum Üzerine”, *Memleket Mevzuat*, Mart 2006, Sayı: 9, s. 39-42.

Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Orta Doğu ve Batı Asya Bölge Teşkilatı (United Cities and Local Governments Middle East and West Asia Section. UCLG-MEVA) (<http://www.uclg-mewa.org/6-dunya-su-forumu>), (Erişim Tarihi 12.03.2015)

Çınar, Tayfun ,(2006), “Türkiye'de İçmesuyu ve Kanalizasyon Hizmetleri”, **Su Yönetimi**, Tayfun Çınar, Hülya K. Özdiñç(ed.), Memleket Yayınları, Ankara, Temmuz 2006, s.227-252.

Dünya Su Forumu Bülteni, (2009), <http://www.iisd.ca/yimb/water/worldwater5/html/yimbvol82num23t.html>, (Erişim Tarihi 26.02.2015)

Dünya Su Konseyi, (2009), http://www.worldwaterforum5.org/fileadmin/WWF5/Media_corner/f_y_turkceCONV1_.pdf, (Erişim Tarihi 26.02.2015)

Hall, David, (2002), “The Water Multinationals-2002”, Financial and Other Problems, August 2002.

Kartal, Filiz, (2006), “Suyun Metalaşması, Suyu Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet” <http://www.tumbelsen.org.tr/pages/su/SuPolitikalari.doc>, (Erişim Tarihi 24.03.2015)

Kayır, Gülser Öztunalı, Hüsnüye Akıllı, (2006), “Antalya Su Hizmetlerinde Özelleştirme”, **Su Yönetimi**, Tayfun Çınar, Hülya K. Özdiñç(ed.), Memleket Yayınları, Ankara, s.317-377.

Kilim, Esra Ergüzeloğlu, Mustafa Şener, (2008), “Su Politikadır: Küresel Su Politikalarının Yerel Ölçekte Yansımaları”, http://www.yayed.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=784&tipi=9&sube=0 (Erişim Tarihi 25.03.2015)

Küresel finans krizinde “Su Finansmanı”, (2009), <http://www.euractiv.com.tr/cevre/link-dossier/kuresel-finans-krizinde-su-finansmani-000071> (Erişim Tarihi 28.03.2015)

Muluk, Ç.B., Kurt, B., Turak, A., Türker, A., Çalışkan M.A., Balkız, Ö., Gümrükçü, S., Sarıgül, G., Zeydanlı, U.,(2013), **Türkiye'de Suyun Durumu ve Su Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar: Çevresel Perspektif**. İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği - Doğa Koruma Merkezi.

Shiva, Vandana (2003), *Su Savaşları*, (Çev: Ali Kerem), İstanbul: Aram Yayıncılık.

Sıra Suyu Geliyor, (2006), <http://sendika7.org/2006/04/sira-suya-geliyor-devrim-dergisi/>,(Erişim tarihi 24.03.2015)

Şimşek, Bedia Sanem, (2006), “Su Sektöründe Reform Hareketleri-Yeni Politika Arayışları ve Rekabet Olanakları”, <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=tezdetay&Id=79>, (Erişim tarihi 11.02.2015)

Topçu, Ferhunde Hayırsever, (2003), “Suda Neler Oluyor? Çokuluslu Şirketler ve Özelleştirmeler-2002”, Emek Araştırma Dergisi, 2003/1/(9) http://www.yayed.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=504&tipi=7&sube=0 (Erişim Tarihi 18.01.2015)

Topçu, Ferhunde Hayırsever, (2006), “Suda Dış Kredi:İzmit Örneği”, **Su Yönetimi**, Tayfun Çınar, Hülya K. Özdiñç(ed.), Memleket Yayınları, Ankara, s.287-316.

Ulusoy, Kudret, (2007), **Küresel Ticaretin Son Hedefi Su Pazarı**, Omay Ofset Basım, Ankara,

UNDESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division). (2009), *World Population Prospects: The 2008 Revision, Highlights*, Working Paper No. ESA/P/WP.210. New York, UN.

WWAP (World Water Assessment Programme). 2012. *The United Nations World Water Development Report 4: Managing Water under Uncertainty and Risk*. Paris, UNESCO.

Yalçınkaya, Ozan, (2006), “Liberal Su Pazarları ve Çokuluslu Şirketler”, Karizma Dergisi-Beyaz Petrol: Su Özel Sayısı, Yıl. 7, Sayı: 27, Temmuz-Ağustos-Eylül 2006, İstanbul Entegre Matbaacılık.

Yıldız Dursun(ed.), (2007), **Su Raporu Ulusal Su Politikası İhtiyacımız**, Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), Ertem Matbaa, Ankara,

Yıkılmaz, Necla, (2003), **Yeni Dünya Düzeni ve Çevre**, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yay.

Yılmaz, Gaye, (2008a), “Antikapitalist mücadele örgütlenmeden su sorunu çözülmeyecek” http://www.supolitik.org/EmekDunyasinet_roportaj.htm, (Erişim tarihi 24.03.2015)

Yılmaz, Gaye, (2008b), “Su Sorununa Eleştirel Bir Yaklaşım: Üretim Bir Faktörü Olarak Su” **Toplum ve Hekim Dergisi**, TTB (Türk Tabipleri Birliği), Ocak-Şubat 2008, http://www.supolitik.org/elestirel_bir_yaklasim.htm, (Erişim tarihi 24.03.2015)

Yılmaz, Selim, (2005), “Meta Fetişizminde Yeni Açılımlar Su”, Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni, s.50-55. [http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/c528e25e1fdeaf9_ek.pdf?dergi=HABER BÜLTENİ](http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/c528e25e1fdeaf9_ek.pdf?dergi=HABER%20BÜLTENİ), (Erişim Tarihi 05.03.2015)

Yılmaz, Selim ,(2008), “Toplumsal Mücadelelerde Yeni Bir Açılım: Su Mücadeleleri”, http://www.supolitik.org/Su_mucadeleleri.htm, (Erişim tarihi 05.03.2015)

YİD Modeli ile Yapılan “İzmit Şehri Kentsel ve Endüstriyel Su Temini Projesi” Hakkında Sayıştay Raporu, 2002, Sayıştay Genel Kurulu'nun 11.04.2002 tarihli ve 5022/1 Sayılı Kararı, s:1-40, <http://www.sayistay.gov.tr/rapor/diger/2002/izmitsu/izmitsu.pdf>, (Erişim Tarihi 06.12.2014)

www.uclg-mewa.org (United Cities and Local Governments Middle East and West Asia Section), Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Orta Doğu ve Batı Asya Bölge Teşkilatı. (Erişim tarihi 05.05.2015)

3996 Sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap İşlet Devret Modeli Çerçevesinde Yapıtırılması Hakkında Kanun, RG: 8.6.1994/ 21959

PAMUĞUN DÜNYASI, KÜRESEL AKTÖRLER VE POLİTİKALAR

Dr. Nihat KÜÇÜK

Harran Üniversitesi

ÖZET

Pamuk, yaklaşık 80 ülkedeki 45 milyon hane halkı tarafından ticari ölçekte üretilmekte ve tahminen 250 milyon kişiye yıllık gelir sağlamaktadır. Dünyadaki nüfus artışı ve hayat standardının genel seviyesinin yükselmesiyle birlikte giyim, ev tekstili ve endüstriyel tekstil üretiminde kullanılan liflerin toplam tüketimi de artmaktadır. Küresel tekstil lifi pazarında sentetik liflerin payı artarken pamuğun payı 1960'lardan itibaren azalmaya başlamıştır. Buna rağmen, dünyada en çok kullanılan doğal tekstil lifi halen pamuktur. Pamuk, tekstil üretim zincirinde sağladığı katma değer ve istihdam hacmi ile ülkelerin rekabet gücünü önemli ölçüde artırmakta ve potansiyel ekonomik faktörleri ortaya çıkarabilmektedir. Bu yönüyle ekonomik büyümenin motoru olarak fonksiyon icra edebilen pamuk, daima küresel aktörlerin yakın ilgisine mazhar olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Pamuk Piyasası, Tekstil Elyafı, Küresel Aktörler, Uluslararası Pamuk Fiyatları, Pamuk Politikası

THE WORLD OF COTTON, GLOBAL ACTORS AND POLICIES

ABSTRACT

Cotton is on a commercial scale produced approximately by 45 million households in 80 countries and provides annual revenue to an estimated 250 million people around the world. The total demand for fibers that are used in the production of apparel, the home and industrial textiles is also increasing with rises in world population growth and the general level of living standards. The share of synthetic fibers in the global textile fiber market has increased, while the cotton production began to decline since the 1960s. However the cotton is still the most widely used natural textile fiber in the world. The cotton is appreciated in terms of its added value provided by the textile production chain, the increased competitiveness through its volume of employment and the revealed potential economic factors. With this aspect in mind, the cotton which can serve as the engine of economic growth is always honored the close attention of global actors.

Keywords: Global Cotton Market, Textile Fiber, Global Actors, International Cotton Prices, Cotton Policy.

عالم القطن, السياسات و الجهات الفاعلة العالمية

الدكتور Nihat KÜÇÜK

جامعة Harran

المخلص

القطن يؤمن عائدات سنوية لما يقارب 250 مليون شخص تقريبا وينتج وفق المعايير التجارية من قبل 45 مليون أسرة في حوالي 80 بلد. مع ارتفاع المستوى العام للحياة و ارتفاع عدد سكان العالم يزداد الانتاج العام للألياف المستخدمة في انتاج المنسوجات و المنسوجات الصناعية. مع زيادة حصة الألياف الصناعية في السوق فان حصة القطن بدأت بالتراجع اعتبارا من 1960. على الرغم من هذا فان القطن والى الآن هو المنسوج الطبيعي الأكثر استخداما في العالم. القطن من خلال القيمة المضافة وحجم الاستخدام في ما توفره في سلسلة انتاج المنسوجات تعمل في زيادة القدرات الهامة للقوة التنافسية و العوامل الاقتصادية المحتملة للدولة. في هذا الجانب وكونها المحرك الذي يؤدي الى زيادة الاقتصاد فان القطن القادر على تنفيذ الوظائف, يكون على اهتمام وثيق للقطاع العالمي دائما.

الكلمات المفتاحية: سوق القطن العالمي, الألياف النسيجية, الجهات الفاعلة العالمية, أسعار القطن عالميا, سياسات القطن.

1. GİRİŞ

Yaklaşık 5000 yıldan beri önemini muhafaza eden ve küresel ekonominin temel emtiasından biri olan pamuk, aynı zamanda dünyadaki başlıca doğal elyaf olarak tekstile, giysiye ve daha pek çok ürüne dönüştürülmek suretiyle insanların zaruri ihtiyaçlarını karşılayan yenilenebilir bir hammadde kaynağıdır. Küresel tekstil elyafı üretim zincirinde kullanılan pamuğun tüketimi yılda ortalama 24.6 milyon tona ulaşmakta, küresel tekstil değer zincirinden yılda ortalama 400 milyar USD gelir elde edilmektedir. Tekstil elyafı piyasasındaki payının azalmasına karşılık pamuk, tekstilde kullanılan başlıca doğal elyaf olmayı sürdürmekte ve küresel pamuk üretim hacmi düşük oranda da olsa yükselen bir trend göstermeye devam etmektedir. Üretim hacmindeki bu artış, pamuk tarımına uygulanan teknolojideki gelişmeler kadar, pamuğun sentetik liflerle harmanlanmasına dair talebin devam etmesine de dayanmaktadır. 2013/14 dönemi itibariyle dünyanın en büyük pamuk elyafı üreticisi 7 milyon ton ile Çin'dir. Çin'i sırasıyla Hindistan, ABD, Pakistan, Brezilya, Özbekistan ve Türkiye izlemektedir. Pamuğun üretimi, tüketimi ve uluslararası ticaretiyle ilgili faaliyetlerde bulunan bütün ülkeler arasında en önemli gücü temsil eden küresel aktörler Çin ve ABD'dir. Küresel pamuk piyasasına yön vermeye başlayan Çin, 2010-2013 dönemi üç yıllık ortalamalarına göre, küresel pamuk üretiminin % 28'ini, küresel pamuk tüketiminin % 35'ini ve küresel pamuk ithalatının % 43'ünü karşılamıştır. Dünya pamuk tüketiminde Çin'i sırasıyla Hindistan, Pakistan ve Türkiye izlemektedir. Dünya pamuk ekim alanlarına dair 1920/21 döneminden beri elde edilebilen veriler, pamuğun dünyada en fazla 37 milyon hektar alanda ekilebildiğini göstermektedir. Küresel pamuk ekim alanlarının sadece %13'ünün gelişmiş ülkelerde yer aldığı göz önüne alındığında, pamuğun aslında gelişmekte olan ülkelerin temel ürünü olduğu söylenebilmektedir. Çin'in üretimi teşvik eden olağanüstü desteklemeleri, stok politikası ve Çin ile birlikte Hindistan'ın kullandığı aktarma genli tohum kullanımına dayanan büyük miktarlardaki pamuk arzı, pamuk fiyatlarının uluslararası piyasalarda diğer emtia fiyatlarıyla birlikte hareket etmesine engel teşkil etmektedir. Bu faktörlerin yanı sıra ABD ve AB gibi gelişmiş ülkeler tarafından kendi ulusal pamuk sektörlerine sağlanan muazzam destekler, uluslararası pamuk fiyatları üzerinde baskı oluşturmakta ve küresel ölçekte rekabet edebilme potansiyeline sahip gelişmekte olan ülke üreticilerinin yaşama gücüne zarar vermektedir. Pamuğun ülkemiz açısından sahip olduğu stratejik önemi dikkate alındığında, küresel ölçekte etkinlik sağlayabilecek ulusal pamuk politikaları oluşturulması bir zaruret haline gelmektedir. Belirlenecek politikalara dayanak teşkil edecek kararların alınması aşamasında, politika yapıcılarının, dünya pamuk sektörü ve küresel arka planındaki faktörlere ilişkin güncel verilerle desteklenmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

2. DÜNYADA PAMUĞUN GENEL GÖRÜNÜMÜ VE KÜRESEL ARKA PLANI

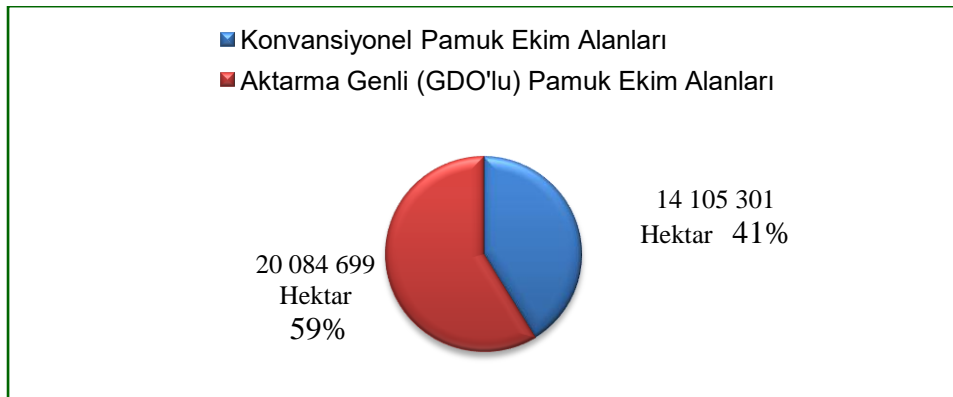
Pamuk bitkisinin bilinen pek çok çeşidine karşılık bunlardan sadece dördü kültür türüdür ve dünya pamuk ekim alanlarında bu türlerin sadece ikisi yaygın olarak yetiştirilmektedir. *Gossypium hirsutum* (Upland pamuğu) ve *Gossypium barbadense* (Pima veya Mısır pamuğu) birlikte küresel ölçekte üretilen pamuğun yaklaşık % 99'unu teşkil etmektedir (Wilkins ve Arpat, 2005:295; Hu ve ark., 2013:571). Upland pamuğu, küresel üretimin % 97'sini temsil eden en yaygın kültür türüdür. Kurak ve yarı kurak iklim şartlarına intibak sağlayan pamuk bitkisi, daha çok 37° Kuzey ve 32° Güney boylamındaki ülkelerde ekilmekte, pamuğun % 90'ı kuzey yarı kürede, % 10'u güney yarı kürede yetiştirilmektedir (Chaudhry, 2010:219-236). Pamuk üretimi, dünyadaki sulanabilir alanların yaklaşık % 10'unu teşkil eden ortalama 34 milyon hektar alanda gerçekleştirilmektedir (Garcia ve De Alencar Naas, 2014:85-91). Daha çok sulamayla elde edilen yeterli miktarda nemli toprak ile birlikte kuru ve sıcak hava periyotlarına sahip ABD, Hindistan, Çin, Türkiye ve Avustralya gibi ülkeler, pamuk bitkisinin ihtiyaç duyduğu doğal çevre koşullarının bulunduğu sınırlı sayıdaki özel pamuk üretim bölgeleridir (Khadi ve ark., 2010:1-14).

Dünya elyaf tüketiminin yaklaşık % 35'ini karşılayan pamuk, dünyadaki en önemli tekstil liflerinden biridir. Yeryüzünde yaklaşık 80 ülkede pamuk yetiştirilmekte, ancak dünya pamuk üretiminin üçte ikisini sadece Çin, Hindistan ve ABD birlikte sağlamaktadırlar. Dünya pamuk üretimi sıralamasında Çin ve Hindistan'ın ardından üçüncü sırada yer alan ABD, tek başına dünya pamuk ihracatının yaklaşık üçte birini karşılamakta ve ihracatta lider ülke konumunda bulunmaktadır (USDA, 2014). Büyüyen dünya nüfusunun artan gıda ve doğal elyaf talebini karşılamak için, zirai üretim verimliliğinde önemli ölçüde artış sağlanması da zorunlu hale gelmektedir (Tilman ve ark., 2011: 20260-20264; Gustafson, 2014:146-163). Bununla birlikte, küresel iklim değişikliği, sıcaklık ve yağış miktarlarının bölgesel etkileriyle birlikte zaman içerisinde dünya genelindeki ortalama sıcaklıklarının artması gibi faktörler, özellikle zirai üretim faaliyetlerinin bu değişikliğe adaptasyonu noktasında ciddi riskler barındırmaktadır (Malcolm ve ark., 2012:1).

Dünya genelinde pamuk üreticilerinin karşılaştığı kârlılığın düşmesi, enerji kullanımı, sera gazı emisyonu, çoraklık, tuzluluk oranı, su kullanımı ve suyun kalitesi, yer altı sularıyla etkileşim, pestisit kullanımı ve aktarma genli tohum kullanımı gibi pek çok ortak tehdit bulunmaktadır (Roth, 2010:3). Bu tehditlerle yüzleşen çiftçiler, üretim tercihlerinde pamuk fiyatlarıyla birlikte pamukla rekabet halindeki mısır, buğday, soya fasulyesi ve pirinç gibi ürünlerin pamuk fiyatına olan nispi fiyatlarını da dikkate almaktadırlar (Pandolph, 2014b:6-10). 20. Yüzyılın başlarına kadar diğer bütün zirai ürünler gibi pamuk da organik olarak yetiştirilmekteyken, görünüm itibarıyla kusursuz ürünlere olan talep ve daha yüksek verim arzusu, sentetik zirai ilaçların ve kimyevi gübrenin kullanımında artışa yol açmış, akabinde de aktarma genli pamuk üretilmeye başlamıştır (Rieple ve Singh, 2010: 2292–2302).

Aktarma genli pamuk ilk olarak 1996 yılında ABD'de ekilmiş, akabinde Çin, Hindistan, Meksika, Arjantin, Avustralya ve Güney Afrika genetiği değiştirilmiş pamuk üretimini benimsemişlerdir (Baffes, 2004:7). 2011 Yılı'nın sonları itibarıyla 29 ülke, 160 milyon hektarın üzerindeki ekim alanlarında ticari ölçekte genetiği değiştirilmiş zirai ürün istihsal etmiştir. 2011 Yılında ekimi gerçekleştirilen aktarma genli ürünlerin başında % 47'lik pay ile soya fasulyesi gelirken, mısır % 32 ile ikinci sırada, pamuk ise genetiği değiştirilmiş tohumların kullanıldığı ekim alanları itibarıyla %15'lik bir pay ile üçüncü sırada yer almıştır (James, 2011:1-36). Aktarma genli veya biyoteknolojik pamuk olarak da ifade edilen ürünlerin ticareti ise, ilk kez 1997 yılında ABD, Avustralya ve Meksika tarafından gerçekleştirilmiştir. 2012 Yılı itibarıyla ticari ölçekte aktarma genli pamuk üreten 12 ülke; Arjantin, Avustralya, Brezilya, Burkina Faso, Çin, Kolombiya, Hindistan, Meksika, Myanmar, Pakistan, Güney Afrika ve ABD'dir (Gruere, 2012:6-7). Daha çok aktarma genli pamuk türlerinin adaptasyonu sonucunda yükselen verimle birlikte son yıllarda Hindistan'ın üretiminde ve ihracatında önemli artışlar meydana gelmektedir (USDA, 2013).

Şekil.1. Aktarma Genli ve Konvansiyonel Küresel Pamuk Ekim Alanları (2012)

Kaynak: Brookes ve Barfoot, 2014:22 verileri kullanılarak elde edilmiştir.

2012 Yılı sonu itibariyle dünya pamuk ekim alanlarının % 59'unda aktarma genli, % 41'inde ise konvansiyonel pamuk tohumu kullanılmıştır. Genetiği değiştirilmiş pamuk sektöründe yüksek verim ve düşük maliyet kombinasyonu sonucunda tatminkâr gelirler elde edilebilmektedir. 2012 Yılı sonu itibariyle aktarma genli pamuk üretimini benimseyen ülkelerin üretici gelirlerinde yaklaşık 5.5 milyar USD artış sağlandığı görülmüştür. 1996 ve 2012 yılları arasında aktarma genli pamuk üretiminden elde edilen ilave gelirlerin toplamı yaklaşık 37.7 milyar USD olarak hesaplanmaktadır. 2012 Yılında elde edilen ilave gelirlerin toplamı, söz konusu ülkelerdeki toplam pamuk üretim değerinin yaklaşık % 13.5'ine tekabül etmektedir (Brookes ve Barfoot, 2014:1-89).

Kimyevi gübre ve ilaçların kullanılmasıyla zirai istihsalde meydana gelen gelişmelerden yaklaşık 60 yıl sonra, 1985 yılında pestisitlerin üretimi ve kullanımına ilişkin uluslararası düzenlemeler yürürlüğe girmiş (Rieple ve Singh, 2010:2292–2302), akabinde düşük pamuk fiyatlarının yol açtığı sosyo ekonomik problemler ve aşırı zirai ilaç kullanımı gibi hususlara karşı bir tepki olarak gönüllü girişimciler tarafından organik pamuk inisiyatifi başlatılmıştır (Ferrigno, 2010:67-70). Organik ürünlerin üretimi, ticareti ve kullanımında gelişmeler yaşanmış ancak bu kısa ömürlü trend, 1994 yılında organik pamuk sektöründeki kriz ve özellikle ABD'nin organik pamuk ürünleri satışlarında meydana gelen yaklaşık % 50 nispetindeki düşüşle birlikte sona ermiştir (Rieple ve Singh, 2010:2292–2302).

Yükselen petrol fiyatları, dünya petrol piyasasındaki küresel istikrarsızlık ve sera gazı emisyonu gibi faktörlerin tümü etanol, metanol ve biyo-dizel endüstrisinin hızlı bir şekilde büyümesine zemin hazırlamaktadır (Mutuc ve ark., 2011:40-49). Çoğunlukla mısır ve pamuk tohumu gibi diğer yağlı tohumların işlenmesiyle elde edilen etanol, yaygın bir şekilde biyo-yakıt olarak kullanılmaya başlanmıştır. Doğrudan bio-yakıt üretiminde kullanılan ürünlerin fiyatlarındaki artışın, bu ürünlerin arz ve talep koşullarını da önemli ölçüde etkilemesi beklenmektedir. Pamuk ekim alanlarıyla birlikte pamuk tohumu talebinin de bu durumdan ciddi bir biçimde etkilenebileceği değerlendirilmektedir (Welch ve ark., 2008:99-108).

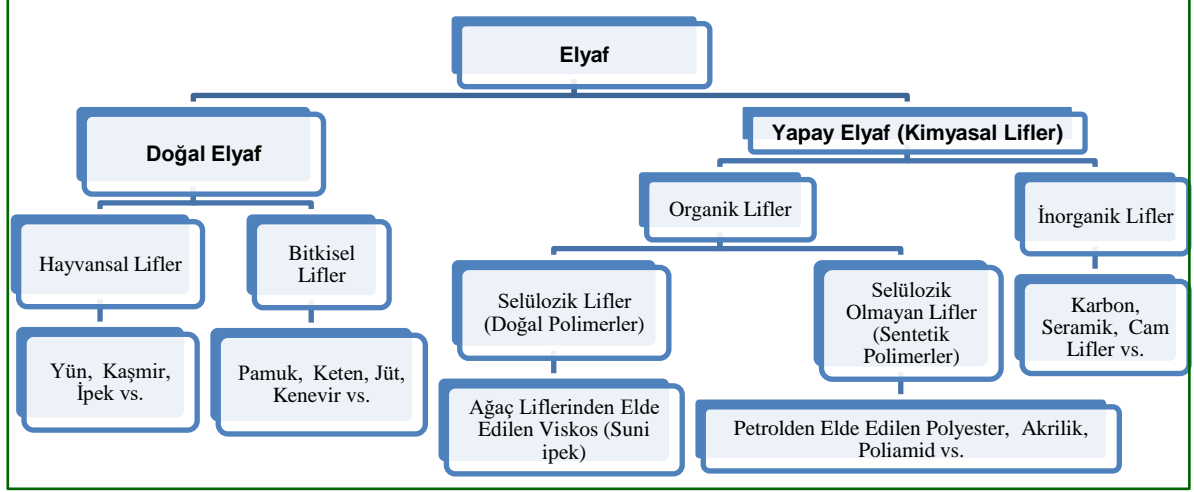
Küresel pamuk pazarının yapısı, başta petrol türevi polyester olmak üzere kimyasal liflerin hızlı biçimde gelişmesinden önemli ölçüde etkilenmiştir (Baffes, 2004:66). Yapay tekstil elyafı üretim hacmindeki artış daha çok, 2013 yılı itibariyle toplam üretimin üçte ikisini gerçekleştiren Çin'de meydana gelmektedir (Platzer, 2014:1-26). Çin, pamuk dışındaki liflerin ağırlıklı olarak kullanıldığı tekstil ürünleri elde etmek amacıyla, iplik üretiminde giderek daha yüksek bir oranda pamuk lifiyle diğer lifleri harmanlamaktadır. Pamuk ipliği üretimindeki küresel artışa karşılık, sadece pamuk ipliğinden imal edilmiş dokuma miktarı 2011-2012 yılları arasında 16 milyon ton olarak gerçekleşmiştir (Plastina, 2013a:6-10). Doğal elyaf, ısıyı kontrol edebilen, ultraviyole ışınlarını engelleyen, küfe karşı dirençli, kolay kuruyabilen, kolay alev almayan, nemi muhafaza edebilen, doğal antibakteriyel ve antialerjik özelliklere sahip, hava geçirgenliği olan oldukça kullanışlı ve önemli materyallerdir. Bu nedenle 21. yüzyılda yenilenebilir, sürdürülebilir ve geri dönüştürülebilir doğal lif kaynaklarına ilişkin yükselmekte olan bir farkındalık ortaya çıkmıştır (Kozłowski ve ark., 2012:200-222). Hâlbuki kimyasal lifler, pamuğun yerine kullanılabilmesine karşılık tam bir ikame sağlayamamakta, pamukla harmanlandığında birçok kimyasal lifin niteliği geliştirilmeye çalışılmaktadır (Zhao ve Tisdell, 2009:1-34).

3. KÜRESEL ELYAF PAZARININ YAPISI VE PAMUĞUN KONUMU

Yapay liflerin ticari olarak geniş ölçekte üretilmesi 20. yüzyılın başlarında suni ipek (viskos) ile başlamıştır (Baffes, 2004:1). 1960'larda polyesterin ve diğer selülozik olmayan liflerin ticarileşmesiyle, küresel elyaf piyasasında hızlı bir yapısal değişim başlamıştır (OECD-FAO, 2013:217-225). Muhtelif bitkilerden ve hayvanlardan sağlanan doğal liflerin eğrilmesiyle elde edilen iplikler, tekstil ve giysi üretiminde girdi olarak binlerce yıldır kullanılmaktayken 19. yüz yılın ortalarında iplik eğirme teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte doğal ve sentetik polimer liflerden de

iplik üretilmeye başlamıştır (Needles, 1986:1). Pamuğun kimyasal liflerle başlayan rekabeti, daimi bir meydan okuma olarak değerlendirilmektedir. Diğer doğal lifler ve kimyasal lifler dâhil olmak üzere, pamuk ile rekabet halindeki liflerin başında polyester gelmektedir (Gruere ve Plastina, 2010:-22).

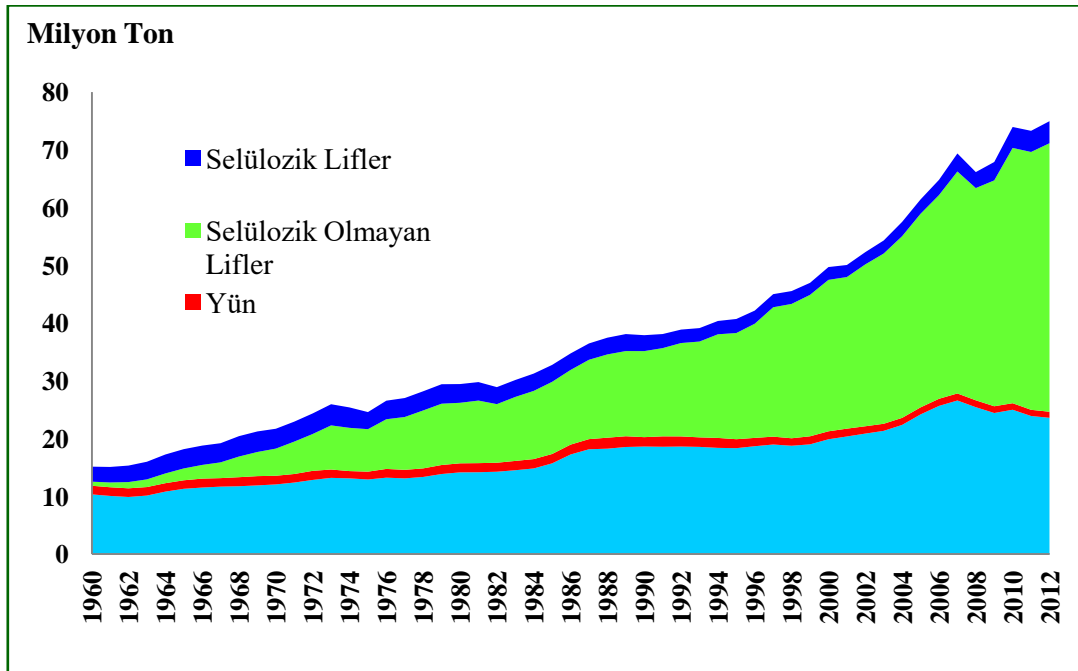
Şekil.2 Doğal ve Yapay Elyafın Sınıflandırılması

Kaynak: Baffes ve Gohou, (2005:20), “The Classification of Fibers”

Elyaf, doğal ve yapay elyaf olmak üzere başlıca iki gruba ayrılmaktadır. Doğal elyaf, pamuk, keten, jüt gibi bitkisel lifler ile yün, ipek gibi hayvansal liflerden oluşmaktadır. Keza yapay elyaf da organik ve inorganik lifler olmak üzere iki alt gruba ayrılmakta, inorganik lifler grubunda seramik, cam ve karbon gibi genellikle hazır giyim ürünlerinde kullanılmayan materyaller bulunmaktadır. Genellikle giysi üretilen örme ve dokuma kumaşlarda hem tek başlarına ve hem de doğal liflerin tamamlayıcısı olarak kullanılan organik lifler ise doğal ve sentetik polimerler olmak üzere yine iki alt gruba ayrılmaktadır. Selülozik lifler olarak da isimlendirilen doğal polimerlerin en yaygın olanı, odun lapasından elde edilen viskos veya diğer adıyla suni ipektir. Petrol türevi olan sentetik polimerlerin en çok bilinen lif türleri ise polyester, naylon olarak da bilinen poliamid ve akriliktir (Baffes, 2004:39).

Şekil.3. Lif Türlerine Göre Dünya Tekstil Lifi Tüketimi (1960 – 2012)

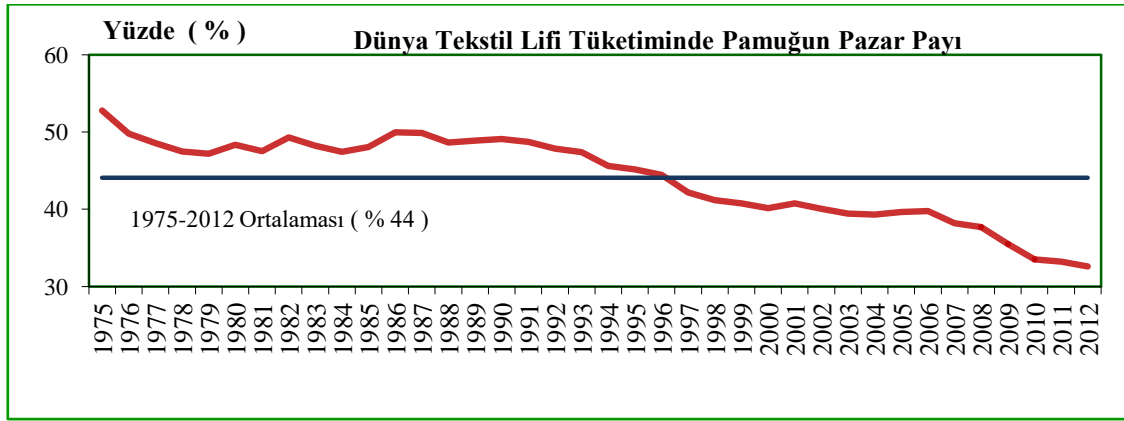

Kaynak: Plastina (2013b:30), “The World Cotton Market: Structure and Outlook”, International Cotton Advisory Committee.

1960 ve 2002 yılları arasında kimyasal elyaf tüketimi yıllık % 4.7 oranında büyürken pamuk tüketimi % 1.8 nispetinde artış gösterebilmiştir. Dünyadaki nüfus artışıyla birlikte dikkate alındığında, ortalama kişi başı pamuk tüketimi 1960-1965 arasında 3.27 kg, 1996-2001 arasında 3.16 kg olarak, aynı periyotlarda kişi başı kimyasal elyaf tüketimi ise sırasıyla 1.75 kg ve 4.52 kg olarak hesaplanmıştır (Baffes ve Gohou, 2005:16). Sadece tekstilde kullanılan elyafın toplam dünya tüketimi 2012 yılında 75 milyon ton olarak gerçekleşirken, aynı dönemde 23.6 milyon ton pamuk tüketilmiştir (Şekil.3).

Tekstilde kullanılmayan lifler de dahil toplam dünya elyaf tüketimi 2011 yılında 85 milyon tonu aşmıştır (Gholamzad ve ark., 2014:1). 2012 yılı dünya lif tüketimi ise 31 milyon tonu doğal lifler ve 52 milyon tonu kimyevi lifler olmak üzere 83 milyon ton civarında hesaplanmıştır. Doğal elyafın %77'sini pamuk temsil ederken, kimyevi elyaf ağırlıklı olarak polyesterden oluşmaktadır. 2012 yılında keten, kenevir ve rami gibi ağaç ve bitki kabuklarından sağlanan elyafın tüketimi toplam 4 milyon ton, ipek, yün, abaka, agave, hindistan cevizi lifi ve kapok gibi diğer doğal liflerin tüketimi ise 2.5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir (ICAC, 2013).

Şekil.4. Dünya Tekstil Lifi Tüketiminde Pamuğun Pazar Payı (1975 - 2012)

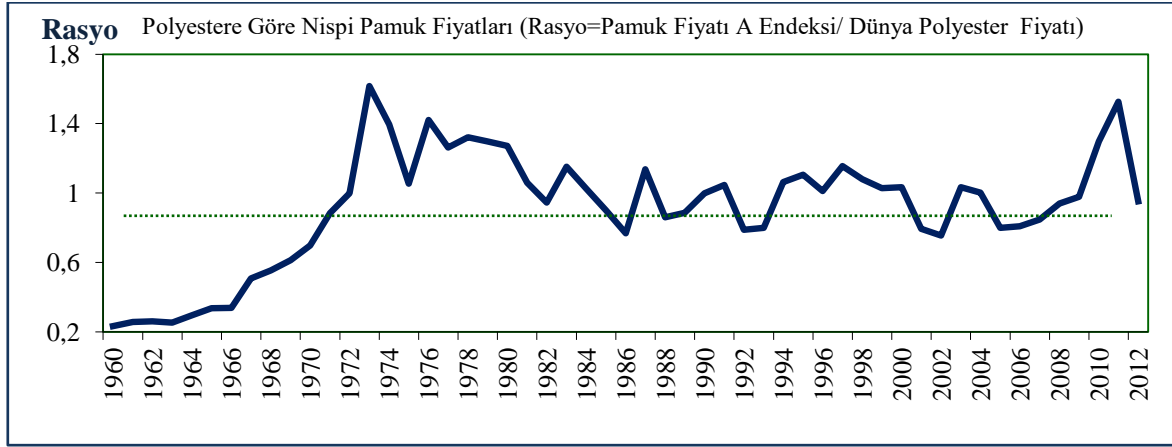

Kaynak: Plastina (2013b:31). “The World Cotton Market: Structure and Outlook”, ICAC.

Küresel tekstil elyafı kullanımında pamuğun payı, 1950'lerde % 70'ten daha fazla, 1970'lerin sonunda ise % 50'den daha az düşüş göstermiş, 1980'lerde ise % 49 civarında nispeten istikrarlı bir seyir izlemiştir (Guere ve Plastina, 2010:1-22). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Uluslararası Pamuk İstişare Kurulu (ICAC) verilerine göre; 2000 yılında sentetik liflerin, dünya tekstil elyafı tüketimi içerisindeki payı % 47, pamuğun payı % 38 olarak gerçekleşmiştir (MacDonald, 2006:20-25). Yine FAO ve ICAC verilerine göre, sentetik elyafın dünya tekstil elyafı tüketimindeki payı 2007 yılında % 55.5 iken, bu oran 2010 yılında % 60.1'e yükselmiştir. Buna karşılık anılan dönemler (2007-2010) itibariyle pamuğun payı, % 36.3'ten % 32.9'a gerilemiştir (Shui ve Plastina, 2013:1-27). Pamuğun tekstil elyafı tüketimindeki payı 2012 yılı itibariyle % 32.6 seviyelerine gerilemiştir (Şekil.4).

Son iki asırda giyim sektörünün başlıca hammaddesi olarak önemli bir rol oynayan pamuğun toplam elyaf tüketimi içerisindeki payı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kimyevi elyafın ortaya çıkmasıyla birlikte azalmaya başlamış, bu azalışın hızı 1970'lerden itibaren daha fazla hissedilmiştir (Baffes ve Gohou, 2005:14).1970'lerin başında polyester lifler ve polyester iplikler, küresel tekstil girdi pazarına hâkim olmaya başlamış, 1980'li yılların ortalarından itibaren polyester elyaf üretiminin yıllık ortalama büyüme oranı % 7.2 olarak gerçekleşmiştir. Polyester elyaf üretimi 2004 yılında yaklaşık % 9.7 oranında artarak, toplam kimyevi elyaf pazarının % 64.6'sına tekabül eden 24.5 milyon tona ulaşmıştır (Aizenshtein, 2006:264-271).

Şekil.5. Polyestere Göre Nispi Pamuk Fiyatları (1960-2012)

Kaynak: Plastina (2013b:32). “The World Cotton Market: Structure and Outlook”, ICAC.

Teknolojik gelişmelerle birlikte azalan maliyetlere bağlı olarak sentetik elyaf fiyatları hızla düşmüş ve 1970'lerden itibaren pamuk ile sentetik elyaf birbirine yakın fiyat seviyelerinden işlem görmeye başlamışlardır. 1960 yılında 12 USD/kg olan polyester fiyatları, 1972 yılında 2.5 USD/kg seviyelerine gerilemiştir (Baffes ve Gohou, 2005:12). 1980 ve 1990'lı yılların büyük bir bölümünde pamuk fiyatları polyester fiyatlarından daha yüksek bir seyir izlemiş, buna bağlı olarak pamuğun lif pazarındaki payı daha hızlı düşmeye başlamıştır. 2001 ve 2006 yılları arasında pamuk fiyatları düşme eğilimi gösterirken polyester fiyatları yükselmeye başlamış, bu dönemde pamuğun pazar payındaki azalışın hızında düşüş gözlenmiştir (Gruere ve Plastina, 2010:1-22). Pamuk Fiyatı / Polyester Fiyatı rasyosu, 2010 yılı için 1.30, 2011 yılı için 1.52 ve 2012 yılı için 0.95 olarak hesaplanmaktadır (Şekil.5).

ICAC verilerine göre, 2010/11 döneminde uluslararası pamuk fiyatlarının zirve noktasına ulaşmasından sonra birçok iplik üreticisi girdi olarak daha az pamuk, daha çok polyester kullanmaya başlamıştır. 2013 Yılı'nın başında polyester ve pamuk fiyatları arasındaki fark açılmış, polyester fiyatları 2013/14 döneminde 74-76 sent/lb² seviyelerinde seyrederken, aynı dönemde uluslararası pamuk fiyatları artarak 99 sent/lb seviyelerine yükselmiştir. Pamuk fiyatlarının nispi yüksekliği küresel ölçekte pamuk tüketimini az da olsa olumsuz etkilemiş, 2013/14 döneminde pamuk tüketimi 23.3 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2014 Temmuz ayında Cotlook A Endeksi 80 sent/lb seviyelerine gerilerken, polyester fiyatları yaklaşık 73 sent/lb seviyelerine yükselmiştir. Bunun yanı sıra aynı dönemde ABD vadeli işlem borsalarında pamuk fiyatları Çin'deki polyester fiyatlarının yaklaşık 5 sent altına düşmüştür (ICAC, 2014a:2-3). 2000 ve 2012 yılları arasında genel olarak pamuk ve polyester fiyatları birlikte düşüş göstermesine rağmen, pamuk fiyatlarındaki azalışın şiddeti daha yüksek olmuştur. Bu durumun yakın gelecekte polyester karşısında pamuğa daha avantajlı bir rekabetçi konum sağlayacağı değerlendirilmektedir (Johnson ve ark., 2014:1-16).

4. DÜNYA PAMUK ARZI, KULLANIMI VE EKİM ALANLARI

Uluslararası Pamuk İstişare Kurulu (ICAC)'nın veri toplamaya başladığı 1920/21 döneminden beri dünya pamuk ekim alanları sadece bir kez 30 milyon hektarın altına (1986/87 sezonu 29.5 milyon hektar) düşmüş, diğer dönemler boyunca aşağı ve yukarıya doğru belirgin bir trend göstermeksizin 30 ile 36.1 milyon hektar aralığında seyretmiştir (Chaudhry, 2010:219-236; Gruere ve Plastina, 2010:1-22). Enerji fiyatlarıyla birlikte yükselen gıda ve biyo-yakıt talebine karşılık, pamuk fiyatlarının, pamukla rekabet halindeki mısır ve buğday gibi alternatif ürünlerin fiyatlarına oranı, uzun dönemde

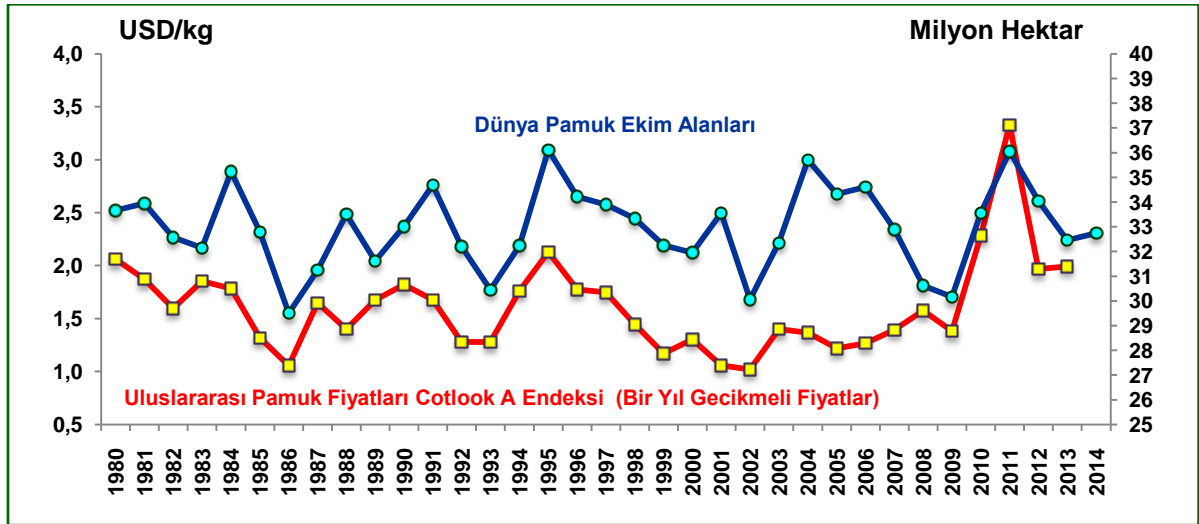
² Lb (Libre), 1 Libre = 1 Pound = 0,45359237 Kilogram

düşüş göstermektedir. Bu faktörlere bağlı olarak yakın gelecekte dünya pamuk ekim alanlarının önemli seviyede bir artış göstermeyeceği öngörülmektedir (Gruere ve Plastina, 2010:1-22).

Sahip olduğu özellikler nedeniyle pamuk ile başka bir emtia arasında çıktı (ürün) yönüyle tam bir ikame imkânı mevcut olmadığı için, pamuk açısından ikame ancak girdi yönüyle söz konusu olmaktadır. Bu yönüyle pamuk ekim alanlarında diğer zirai ürünlerin yetiştirilmesine ilişkin ikame imkânı da en azından kısa dönemde sınırlı kalmaktadır. Toprağın işlenmesi, hasat makineleri ve diğer ekipman açısından bakıldığında, pek çok girdinin pamuk ziraatine has olduğu değerlendirilmekte, bu nedenle pamuk ekim alanlarının buğday ve mısır gibi alternatif ürünlere tahsisi, örneğin buğday ile mısır ekim alanlarının kendi aralarındaki dönüşüme nazaran daha uzun bir süreyi gerektirmektedir (Baffes, 2011:1-28).

2012/13 sezonu itibariyle en fazla pamuk ekim alanlarına sahip olan ülke 11.8 milyon hektar ile Hindistan'dır. Hindistan'ın ardından sırasıyla 4.98 milyon hektarla Çin, 3.80 milyon hektarla ABD, 2.96 milyon hektarla Pakistan, 1.29 milyon hektarla Özbekistan ve 1.06 milyon hektarla Brezilya gelmektedir. Türkiye, Burkina Faso ve Türkmenistan'ın ardından 488 bin hektar ile dokuzuncu sırada yer almaktadır (ICAC, 2014b:1-10).

Şekil.6. Dünya Pamuk Ekim Alanları ve Gecikmeli Pamuk Fiyatları (A Endeksi)

Kaynak: World Bank Commodity Price Data <http://siteresources.worldbank.org>, ICAC Cotton This Month January 2014 (ICAC, 2014b), ICAC Cotton This Month June 2014 (ICAC, 2014c), ICAC Cotton:Review of the World Situation July-August 2014 (ICAC, 2014a) ve Özüdoğru (2014) "Durum ve Tahmin Pamuk 2013/2014" verilerinden elde edilmiştir.

1980 ve 2013 yılları arasında dünya pamuk ekim alanları ile bir yıl gecikmeli uluslararası pamuk fiyatları arasındaki ilişkiyi gösteren Şekil.6'da; dünya pamuk ekim alanlarının, genel olarak uluslararası pamuk fiyatlarının bir yıl gecikmeli değerlerinden bariz bir şekilde etkilendiği ve 2003-2004 aralığı dışında pamuk fiyatlarına paralel bir seyir izlediği gözlenmektedir.

Cotlook A Endeksi ile temsil edilen uluslararası pamuk fiyatlarının 2010/11 dönemindeki ani yükselişi, dünya pamuk ekim alanlarının 2011/12 döneminde (33.4 milyondan) 36.1 milyon hektara çıkmasına yol açmıştır. Cotlook A Endeksi 2010/11 sezon ortalaması olan 164 sent/lb'den 2012/13 sezonunda 88 sent/lb'ye düşerken, azalan fiyatların bir sonucu olarak 2013/14 sezonunda dünya pamuk ekim alanları 32.4 milyona gerilemiştir (Pandolph, 2014b:6-10).

	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14
Ekim Alanı (Bin Hektar)	32893	30623	30164	33560	36042	34053	32464
Kütlü Pamuk Üretimi	73487	66093	61313	68710	78724	76540	73053
Kütlü Pamuk Verimi (kg/ha)	2234	2158	2033	2047	2184	2248	2250
Lif Pamuk Verimi (kg/ha)	793	767	738	756	771	784	805
ARZ (Lif Pamuk)							
Üretim	26073	23503	22334	25409	28041	26684	26133
İthalat	8536	6647	7928	7725	9759	9867	8981
Dönem Başı Stok (1 Ağustos)	12806	12257	11755	8569	9465	14618	17753
Toplam Arz	47415	42407	42017	41703	47265	51169	52867
KULLANIM (Lif Pamuk)							
Tüketim	26687	23862	25529	24502	22796	23291	23289
İhracat	8465	6609	7798	7686	9870	10078	8981
Toplam Kullanım	35152	30471	33327	32188	32666	33369	32270
Dönem Sonu Stok (31 Temmuz)	12258	11942	8569	9465	14618	17800	20598
Stok/Kullanım Oranı (%)	46	50	34	39	64	76	88
Cotlook A Endeksi (USD/kg)	1.40	1.57	1.38	2.28	3.33	1.97	1.99
Cotlook A Endeksi (cents/lb)	74.21	61.14	78.01	165.1	99.82	87.96	90.65

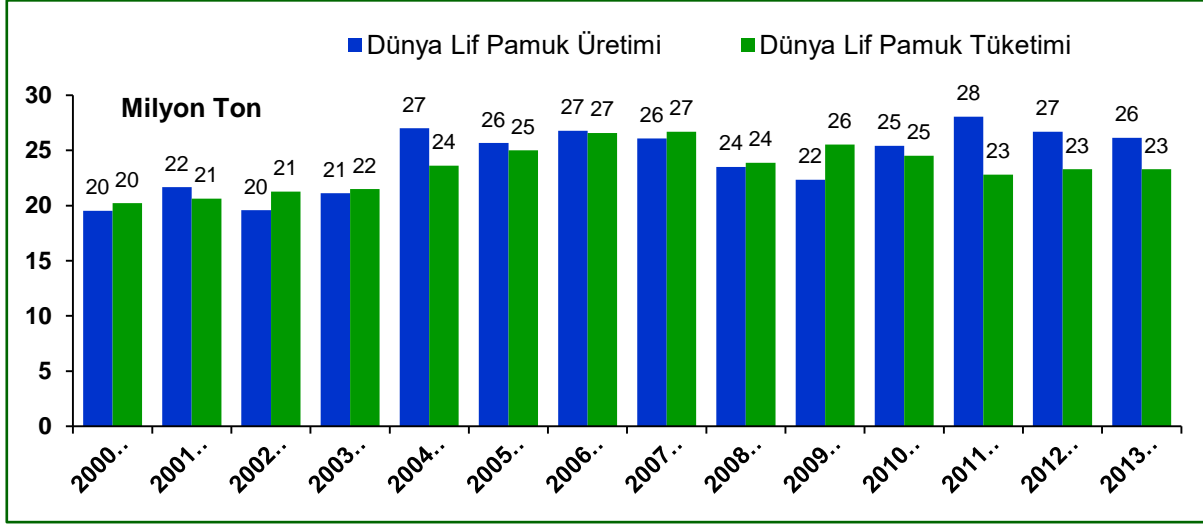
Tablo.1. Küresel Pamuk Arzı ve Kullanımı (Bin Ton)

Kaynak: World Bank Commodity Price Data <http://siteresources.worldbank.org>, ICAC Cotton This Month January 2014 (ICAC, 2014b), ICAC Cotton This Month June 2014 (ICAC, 2014c), ICAC Cotton:Review of the World Situation July-August 2014 (ICAC, 2014a), FAOSTAT, National Cotton Council of America <http://www.cotton.org/econ/prices/monthly.cfm> ve Özüdoğru (2014) “Durum ve Tahmin Pamuk 2013/2014” verilerinden hareketle hazırlanmıştır.

2007/08 ve 2013/14 dönemleri arasında; küresel pamuk arzı ortalaması 46.4 milyon ton, küresel pamuk kullanımı ortalaması 32.8 milyon ton, pamuk ekim alanları ortalaması 32.8 milyon hektar, kütlü pamuk üretimi ortalaması 71.1 milyon ton, lif pamuk üretimi ortalaması 25.5 milyon ton, kütlü pamuk verimi ortalaması 2165 kg/ha, lif pamuk verimi ortalaması 773.4 kg/ha ve stok kullanım (dönem sonu stok/tüketim) oranları ortalaması % 58.7 olarak hesaplanmıştır (Tablo.1).

1980'lerin başında 400 kg/ha olan dünya lif pamuk verimi ortalaması 1990'larda hektar başına 600 kg'a yükselmiş ve son on yılda ortalama 750-800 kg/ha olarak gerçekleşmiştir. Ancak dünya ortalama lif pamuk verimindeki yükseliş, 2004/05 döneminde görülen hızlı artıştan itibaren göreceli olarak yavaşlamaya başlamıştır. Lif pamuk verimindeki bu artışın pamuk tarımına uygulanan teknolojilerle birlikte biyo-teknolojinin artan oranda benimsenmesine ve Xinjiang (Sincan Uygur Özerk Bölgesi), orta Brezilya ve Türkiye'nin güney doğusu gibi yüksek verimli pamuk üretim bölgelerindeki gelişmelere bağlı olduğu değerlendirilmektedir (Gruere ve Plastina, 2010:1-22).

Şekil.7. Dünya Lif Pamuk Üretimi ve Tüketimi (2000/01-2013/14)

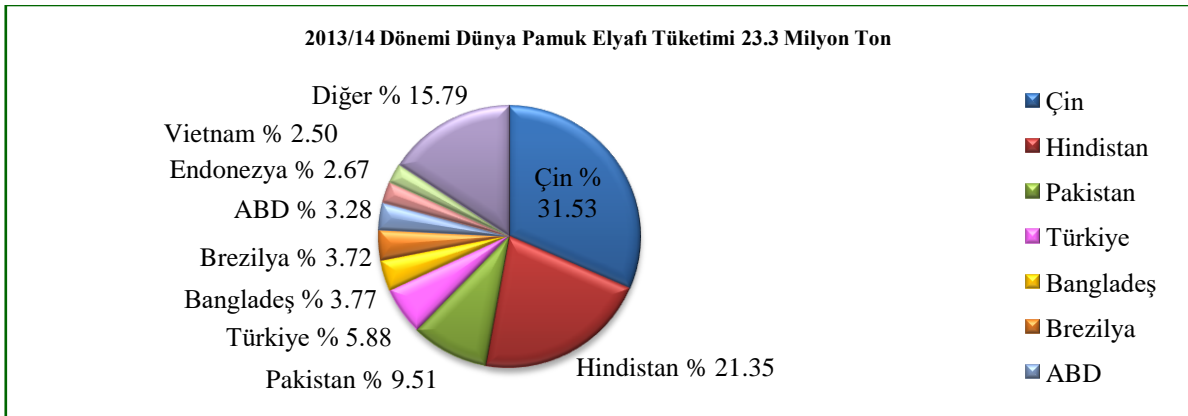

Kaynak: ICAC Cotton This Month June 2014 (ICAC, 2014c), ICAC Cotton: Review of the World Situation July-August 2014 (ICAC, 2014a) ve Özüdoğru (2014) “Durum ve Tahmin Pamuk 2013/2014” verilerinden hareketle elde edilmiştir.

Pamuk elyafını ve çekirdeğini mekanik olarak ayrıştırarak pamuk lifi üretiminde işletme giderlerini azaltan çırçır makinesinin 1793 yılındaki icadı ve tekstil ürünleri imalatında toplam maliyetlerin düşmesine yol açan sanayi devriminden sonra pamuk tüketimi önemli ölçüde artmaya başlamıştır (Baffes, 2004:1). 1950/51 döneminde 6.5 milyon ton olan dünya lif pamuk üretimi, 2007/08 döneminde 26 milyon ton seviyelerine yükselmiştir. Aynı periyotta dünya pamuk ekim alanlarında önemli bir değişiklik olmadığı halde üretim miktarındaki % 400 nispetindeki artış, yükselen ortalama verim oranına atfedilmektedir (Chaudhry, 2010:5).

2000/01 döneminde pamuk elyafı üretimi 19.5 milyon ton, tüketimi ise 20.2 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde 2002/03, 2003/04, 2007/08, 2008/09 ve 2009/10 dönemlerinde de dünya pamuk elyafı tüketimi üretimden fazla olmuştur. 2011 Yılındaki ani ve hızlı fiyat artışının akabinde ekim alanlarındaki yükselişe bağlı olarak 2011/12 döneminde pamuk elyafı üretimi 28 milyon tona yükselmiş, buna mukabil tüketim 22.8 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2012/13 ve 2013/14 dönemlerinde ise dünya pamuk elyafı üretimi sırasıyla 26.7 milyon ton ve 26.1 milyon ton olarak gerçekleşirken, tüketim 23.3 milyon ton'da kalmıştır (Şekil.7 ve Şekil. 6).

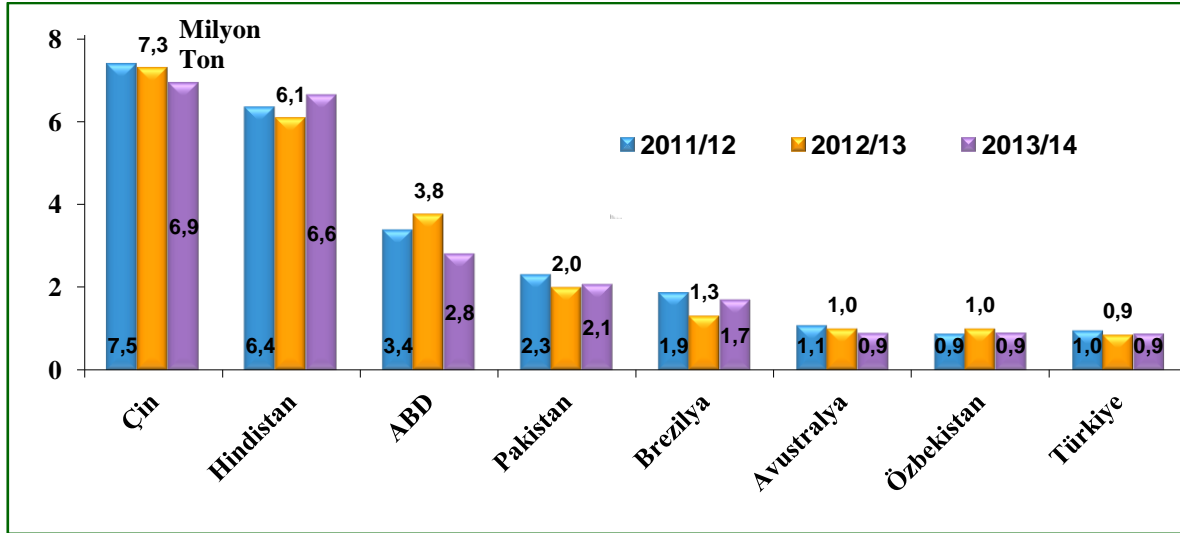
Şekil.8. Ülkelere Göre Pamuk Elyafı Tüketimi (2013/14 Dönemi)

Kaynak: Cotton:Review of the World Situation July-August 2014 (ICAC, 2014a) verilerinden hareketle elde edilmiştir.

ICAC verilerine göre, 2013/14 döneminde 23.3 milyon ton olarak hesaplanan dünya pamuk elyafı tüketiminde; Çin 7.5 milyon tonla ilk sırayı alırken, Hindistan 5.1 milyon tonla ikinci, Pakistan 2.3 milyon tonla üçüncü, Türkiye 1.4 milyon tonla dördüncü ve Bangladeş 0.9 milyon tonla beşinci sırada yer almaktadır (Şekil.8).

Şekil.9. Ülkelere Göre Pamuk Elyafı Üretimi (2011/12, 2012/13 ve 2013/14 Dönemleri)

Kaynak: Cotton: Review of the World Situation July-August 2014 (ICAC, 2014a), This Month ICAC, January 2014 (ICAC, 2014b) ve “Production and Trade Policies Affecting The Cotton Industry” ICAC, (2014d) verilerinden hareketle elde edilmiştir.

Dünyanın en büyük sekiz pamuk üreticisi ülke sırasıyla Çin, Hindistan, ABD, Pakistan, Brezilya, Avustralya, Özbekistan ve Türkiye'dir. 2013/14 dönemi itibariyle 26.1 milyon ton olarak gerçekleşen pamuk elyafı üretiminin % 51.7'sini sadece Çin ve Hindistan birlikte karşılamışlardır. Aynı dönemde pamuk elyafı üretiminde ABD'nin payı % 10.7, Pakistan'ın payı % 10, Brezilya'nın payı % 8.1, Avustralya, Özbekistan ve Türkiye'nin payları ayrı ayrı yaklaşık % 3.4 olarak hesaplanmıştır. Küresel pamuk elyafı üretimi sıralamasında ilk sekiz sırayı alan ülkelerin toplam üretimi, 2013/14 dönemi itibariyle dünya pamuk elyafı üretiminin yaklaşık % 87.3'ünü temsil etmektedir (Şekil.9).

Fiyat rekabetinin şiddetini kaybetmesi, gelişmiş ülkelerin bir kaçında ortaya çıkan ekonomik faaliyetlerin yavaşlaması ve euro bölgesindeki iktisadi durgunluk gibi faktörler nedeniyle 2011 yılında 23.9 milyon ton olan pamuklu tekstil talebi, 2012 yılında 23.5 milyon tona gerilemiştir. 2012 yılı pamuk elyafı talebi, 2007 yılı seviyesinden (3.1 milyon ton) daha aşağıda gerçekleşmiştir. 2012 yılı pamuk ürünleri talebindeki düşüş, 2007 yılı pamuk tüketiminin % 12'sine tekabül etmektedir (Plastina, 2013a:6-10).

Tüketicilerin pamuklu tekstil ve giyim talebi, küresel ekonomideki gelişmelerden etkilenmektedir. Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin verilerine göre, 2014 yılı küresel ekonomik büyümenin, önceki iki yılda gerçekleşen yaklaşık % 3'lük büyüme oranını aşarak % 3.7 seviyelerine çıkması beklenmektedir. Bu gelişmenin pamuklu tekstil ve giyim tüketiminin dünyanın kalan kısmına nazaran daha yüksek olduğu yüksek gelir seviyesine sahip ülkelerde pamuklu tekstil ve giyim ürünleri talebini artırması öngörülmektedir (Johnson ve ark, 2014). Bununla birlikte küresel pamuk arzındaki uzun dönemli artış trendinin devam edip etmeyeceği kesin olarak bilinmemekte, küresel pamuk arzında gelecekte ortaya çıkacak hareketlerin, değişen ekonomik ve çevresel faktörler tarafından belirleneceği değerlendirilmektedir (Zhao ve Tisdell, 2009:1-34).

5. ULUSLARARASI PAMUK FİYATLARI, KÜRESEL KRİTERLER VE MALİYETLER

Uluslararası pamuk elyafı fiyatlarının en önemli göstergesi “Cotlook A” endeksidir (Pandolph, 2014a:4-6). Cotlook A Endeksi, şirket merkezi Liverpool olan “Cotton Outlook Ltd” tarafından 1960 yılından beri oluşturulmaktadır. A Endeksi, Kuzey Avrupa limanlarına sevk edilen Avustralya, Brezilya, Çin, Frankofon Afrika, Yunanistan, Hindistan, Meksika, Pakistan, Paraguay, İspanya, Suriye, Tanzanya, Türkiye, Özbekistan ve ABD kaynaklı en düşük 5 kotasyona tabi, orta elyaf uzunluğuna sahip 16 tür pamuğun ihraç fiyatlarının ortalaması olarak hesaplanmaktadır. Cotlook B Endeksi ise yine aynı şirket tarafından Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan Pakistan, Türkiye, ABD ve Özbekistan menşeli, en düşük 3 kotasyona tabi, daha düşük kalitede 8 tür pamuğun ihraç fiyatlarının ortalaması olarak belirlenmektedir. Kotasyonlar, Kuzey Avrupa'daki pamuk tüccarlarıyla yapılan yüz yüze görüşmeler neticesinde toplanan fiyat teklifleriyle oluşturulmaktadır (Baffes, 2004:54).

Pamuk, vadeli işlem borsalarında da alınıp satılan ilk ürünlerden biri olmuştur. 20. Yüzyıl başlarında aktif faaliyetlerde bulunan vadeli işlem borsasının sayısı 10 olmasına karşılık, faaliyetlerini küresel etkinlikte sürdürebilen başlıca vadeli işlem borsası New York Board of Trade (NYBT) olmuştur (Baffes, 2004:56). Küresel fiyat oluşum merkezi olarak fonksiyon icra eden Intercontinental Exchange (ICE) veya resmi adıyla New York Vadeli İşlem Borsası'nda alınıp satılan pamuk elyafı kontratı, 2011 yılında 5.3 milyon adet olarak hesaplanmıştır. Parasal değer olarak 362 milyar USD olduğu hesaplanan söz konusu işlem hacmi, miktar olarak da 119 milyon ton pamuğu temsil etmektedir. 2007-2011 dönemi dünya pamuk elyafı üretimi ortalamasının % 14'ünü karşılayan ABD, Çin ve Hindistan'dan sonra dünyanın üçüncü büyük pamuk üreticidir. Çin, Hindistan, ABD ve Pakistan dünya pamuk üretiminin yaklaşık dörtte üçünü sağlamaktadırlar. ABD'nin pamuk üretim ve ihracatının küresel tekstil pazarındaki ağırlığından dolayı, Intercontinental Exchange (ICE) vadeli pamuk işlemleri, küresel bir kriter olarak kabul edilmektedir (Janzen ve ark., 2013:1-38).

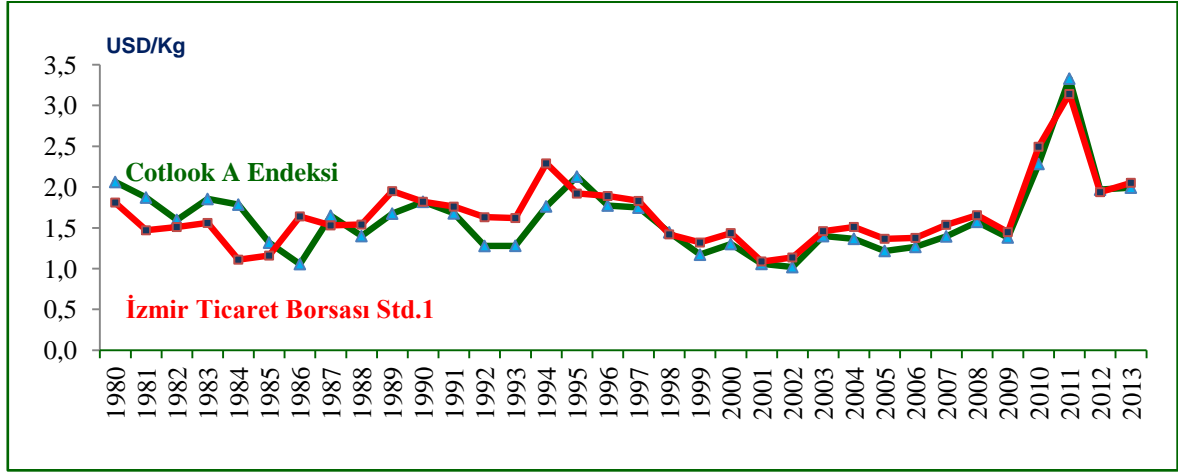
Cotlook A Endeksi ile vadeli işlem piyasalarında oluşan pamuk elyafı fiyatları birlikte hareket etmektedirler ve her iki fiyat arasındaki korelasyon 2008/09 dönemi için % 92 olarak bulunmuştur. Vadeli işlem borsalarındaki fiyatlarla spot piyasa fiyatları arasındaki yakın ilişki, fiyat oluşumlarında spekülasyonun oynadığı rolün sorgulanmasına zemin hazırlamaktadır (Gruere ve Plastina, 2010:1-22). Uluslararası Pamuk İstişare Kurulu'unun 2008 yılında yaptığı bir araştırmaya göre pamuk fiyatları, 2006 Ocak ayından beri vadeli işlem piyasalarındaki spekülasyon işlemlerinden önemli ölçüde etkilenmektedir (Plastina, 2008:8-12; Plastina, 2010b:15-22). Ekonometrik analizler neticesinde elde edilen bulgular ise, pamuğa ilişkin düzenleyici politikaların dışında pamuğun gelecekteki fiyatını etkileyen en önemli faktörlerin, geleceğe dair arz ve talep tahminleriyle birlikte geçmişteki fiyat hareketleri olduğunu göstermektedir (Apperson, 2014).

Uluslararası zirai ürün piyasaları, ulusal piyasalara nazaran daha oynak olma eğilimi göstermektedir (Tangermann, 2014:1-51). Bununla birlikte uluslararası pamuk fiyatları daha ziyade arz ve talep şoklarına bağlı olarak oynaklık göstermekte (Janzen ve ark., 2012:1-31), pamuğun küresel elyaf pazarındaki payını büyük ölçüde kaybetmesi de pamuk fiyatlarındaki aşırı oynaklığın nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir (OECD-FAO, 2013:218-229).

Cotlook A Endeksi, 1973/74 ve 2009/10 periyodunda 42 cent/lb (0.93 USD/kg) ile 94 cent/lb (2.07 USD/kg) arasında dalgalanmış ve ortalama fiyat 69 cent/lb (1.5 USD/kg) olarak gerçekleşmiştir. Cotlook A Endeksi, bu zaman aralığının sadece % 35'ine tekabül eden 13 sezonda 75 cent/lb'nin (1.65 USD/kg) üzerine çıkabilmiştir (Gruere ve Plastina, 2010:1-22). Dünya pamuk fiyatları 2008 ve 2011 yıllarında temel faktörlere etki eden iki farklı tipte şokun yol açtığı yükselişlere maruz kalmıştır. Pamuk dışındaki diğer emtia fiyatlarının yükseldiği ve pamuk ekim alanlarının azalma eğilimine girdiği 2008 yılında ihtiyat veya stok tutma sâikiyle meydana gelen talep artışı fiyatlarda yükselişe neden olmuştur. Halbuki 2011 yılında ani ve aşırı fiyat artışına yol açan etken arz açığıdır (Janzen ve ark., 2012:1-31). 2011 ve 2012 yıllarında yaşanan olağanüstü fiyat hareketliliğinin akabinde Çin'in

uyguladığı pamuk politikaları nedeniyle pamuk fiyatları, 2012/13 ve 2013/14 dönemleri boyunca ortalama 90 cent/lb (1.98 USD/kg) etrafında seyretmiştir (Pandolph, 2014b:6-10).

Şekil 1.10. Dünya ve Türkiye Lif Pamuk Fiyatları (1980 – 2013)

Kaynak: World Bank Commodity Price Data <http://siteresources.worldbank.org>, Özüdoğru (2003), Özüdoğru (2014) ve İTB (2015) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

1980-2013 periyodunda uluslararası pamuk fiyatlarını temsil eden Cotlook A Endeksi ile Türkiye pamuk fiyatlarını temsil eden İTB Std.1 pamuk Endeksi genel olarak birlikte hareket etmişlerdir. 1997 yılından itibaren her iki fiyat arasındaki ilişkinin çok daha yakınlaştığı, dolayısıyla Türkiye pamuk fiyatlarının, uluslararası pamuk fiyatlarındaki değişime karşı daha hızlı reaksiyon göstermeye başladığı söylenebilmektedir.

Pamuk arzının yanı sıra pamuk stok politikalarının da fiyat oluşumunda önemli bir etken olduğu değerlendirilmektedir. 2010/11 Döneminde % 39 olan dünya stok/kullanım oranı ortalaması, Çin'in ulusal pamuk rezervlerini yenileme kararı nedeniyle 2011/12 döneminde % 64'e yükselmiştir (Özüdoğru, 2014:1-32). Anılan dönemde Çin'in uyguladığı stok politikası, pamuk arzındaki açığın genişlemesine yol açmış, buna bağlı olarak pamuk fiyatları 2011 yılı ortalaması 3.33 USD/kg'a yükselerek tarihi zirvesine ulaşmıştır (OECD-FAO, 2014:217-227). Çin, iç piyasadaki pamuk fiyatlarının daha önce açıkladığı referans fiyatlarının altına düşmesi nedeniyle 2010 Eylül - 2011 Mart döneminde yerli pamuk alımını taahüt ederek "geçici devlet rezervi" programını başlatmıştır. 2011-2013 Döneminde dünya pamuk elyafı fiyatları 81-111 sent/lb aralığında seyrederken, Çin'in aynı dönemde uyguladığı referans fiyatları 141-153 cent/lb (19 800 - 20 400 RMB/ton) aralığında gerçekleşmiştir (MacDonald, 2014).

ABD pamuk stok/kullanım rasyosunun % 50 ile 1980'lerdeki seviyelerinden daha yüksek olduğu 2007/08 döneminde pamuk fiyatları 2007 yılının ortalarında 1.10 USD/kg'dan 1.98 USD/kg seviyelerine yükselmiş, 2008 Mart ayında eski seviyelerine gerilemiştir. Küresel pamuk ekim alanlarının ortalamasının altında gerçekleştiği 2010/11 döneminde ABD ve Pakistan'daki olumsuz hava şartlarının da etkisiyle pamuk arzında şiddetli bir düşüş yaşanmıştır. Arz açığına tepki olarak uluslararası pamuk fiyatları 2010 yılı ortalarındaki 1.65 USD/kg seviyelerinden, 4.40 USD/kg ile zirve yaptığı 2011 Mart ayına kadar hızlı bir artış göstermiş, 2011 yılı sonlarında 2.20 USD/kg seviyelerine gerilemiştir (Janzen ve ark., 2013:1-38). Cotlook A Endeksi, 2013 yılında 1.83 USD/kg ve 2.18 USD/kg aralığında nispeten istikrarlı bir seyir izlemiştir (Adams ve ark., 2014:1-64).

Pamuk fiyatları, son on yıllık süre zarfında diğer emtia fiyatlarına nazaran daha düşük seviyelerde seyretmiştir. 2003-2008 yılları arasındaki dönemde enerji ve metal fiyatları % 230, gıda ve değerli maden fiyatları iki kat ve gübre fiyatları dört kat artış göstermiştir. Ham petrol fiyatlarının bir önceki yıla göre % 94 oranında yükselerek varil başına ortalama 133 USD seviyelerine çıktığı 2008 yılında

küresel emtia fiyatlarındaki artış oranları zirveye ulaşırken, uluslararası pamuk fiyatları bu artışa paralel bir seyir izleyememiştir. 2000 ve 2009 yılları arasında Dünya Bankası nominal gıda fiyatları endeksi iki katına çıkmasına karşılık, küresel arzın yaklaşık % 55'ini sağlayan Çin ve Hindistan'ın biyo-teknoloji kaynaklı muazzam miktardaki pamuk arzı nedeniyle pamuk fiyatları neredeyse değişmemiştir. Bu dönemdeki ekonometrik bulgular da pamuk ile diğer zirai emtia fiyatları arasındaki ayrışmayı bariz bir şekilde ortaya koymaktadır (Baffes, 2011:1-28).

2006/07 Dönemi itibariyle dünyadaki toplam pamuk ekim alanlarının % 88'ini temsil eden 30.1 milyon hektar alanda pamuk üretimi gerçekleştiren ICAC üyesi 31 ülkenin verilerinden hareketle gerçekleştirilen pamuk üretim maliyetlerine ilişkin bir çalışmaya göre; üye ülkelerin pamuk üretimi için hektar başına çiftçi harcaması (arazi kira gideri hariç) ortalama 717 USD ve kilogram başına kütlü pamuk üretim maliyeti ortalama 0.34 USD olarak hesaplanmıştır. Ayrıca çırçırılama ve arazi kirası gibi diğer tüm sabit harcamalar da dâhil edildiğinde brüt pamuk elyafı üretim maliyeti dünya ortalaması 1.64 USD/kg olarak belirlenmiştir. (Chaudhry, 2008).

Tablo 2. Dünya Pamuk Üretim Maliyetleri (2006/07)

MALİYET TÜRLERİ / ÜLKELER	Kütlü Pamuk Üretici Harcamaları (USD/Hektar)	Kütlü Pamuk Üretim Maliyeti (USD/kg)	Lif Pamuk Üretim Maliyeti (USD/kg)
Dünya Ortalaması (Arazi Kira Gideri Hariç)	717	0.34	--
Dünya Ortalaması (Çırçırılama Dahil Brüt Maliyetler)	--	--	1.64
DÜNYA ORTALAMASI (Net Maliyetler= Toplam Maliyetler-Arazi Kirası-Tohum Bedeli)	767	--	1.03
Etiyopya (Habeşistan)	--	--	0.12
Tanzanya	--	--	0.14
İsrail	--	--	0.55
Meksika (Sonora)	--	--	0.55
Myanmar	--	--	0.55
Sudan (Barakat ve Akala)	--	--	0.55
Türkiye (GAP, Ege ve Akdeniz)	--	--	0.55
Nijerya	--	--	0.76
EN PAHALI BÖLGE VE ÜRETİM SİSTEMİNE SAHİP ÜLKELER			
Türkiye	--	0.57	--
Suriye	--	0.53	--
Çin (Anakara)	--	0.36	--
Pakistan (Pencap)	--	0.29	--
Hindistan (Kuzey)	--	0.25	--

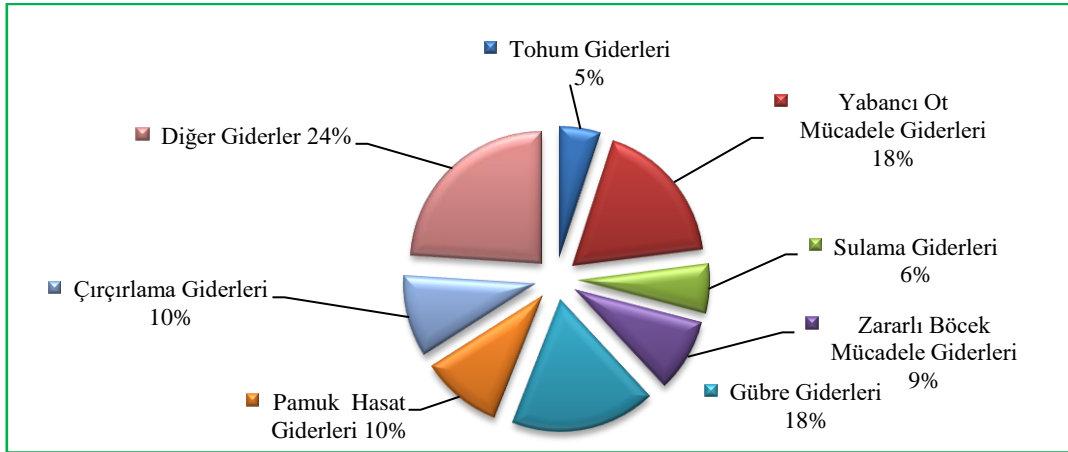
Kaynak: ICAC Update on Costs of Producing Cotton in the World (Chaudhry, 2008) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Arazi kirası ve tohum bedeli hariç tutularak hesaplanan dünya net pamuk elyafı üretimi çiftçi harcamaları hektar başına ortalama 767 USD ve 1 kilogram pamuk elyafı üretim maliyeti dünya ortalaması ise 1.04 USD/kg olarak gerçekleşmiştir. Pamuk elyafı üretim maliyetlerinin en düşük olduğu ülkeler 12 cent/kg ile Habeşistan ve 14 cent/kg ile Tanzanya'dır. Lif pamuk üretim maliyetlerinin en yüksek olduğu ülke 76 cent/kg ile Nijerya olurken bu ülkeyi 55 cent/kg ile İsrail,

Meksika (Sonora), Myanmar, Sudan (Barakat ve Akala) ve Türkiye (GAP, Ege ve Akdeniz) takip etmektedir (Tablo.2). Başlıca 12 büyük pamuk üreticisi ülkenin farklı bölge ve üretim sistemleri göz önüne alındığında, en pahalı kütlü pamuğu üreten bölge ve sistemin temsil edildiği ülkeler sıralamasında 57 cent/kg ile Türkiye en başta, 53 cent/kg ile Suriye ikinci sırada yer almaktadır. Bu ülkeleri 36 cent/kg ile Çin (anakara), 29 cent/kg ile Pakistan (Pencap) ve 25 cent/kg ile Hindistan (kuzey) izlemektedir (Chaudhry, 2008).

ICAC'ın dünya ekim alanlarının % 89'una sahip 34 ülkenin 2009/10 dönemi verilerinden hareketle hesapladığı net lif pamuk üretim maliyeti ortalaması, 2006/07 dönemine göre (1.03 USD/kg) % 17 nispetinde yükselmiş ve 1.21 USD/kg (55 cent/lb) olarak bulunmuştur. Dünya net pamuk elyafı üretim maliyeti ortalamasının 1997/98 döneminde 0.77 USD/kg, 2000/01 döneminde 0.84 USD/kg ve 2003/04 döneminde 1.02 USD/kg olduğu dikkate alındığında maliyetlerin artan bir trend gösterdiği görülebilmektedir. 2009/10 dönemi verilerine göre dünyadaki en pahalı net pamuk elyafı üreticisi ülkeler sıralamasında 1.92 USD/kg ile ABD ve 1.41 USD/kg ile Avustralya ilk iki sırayı paylaşmaktadır. Çin, Hindistan ve Pakistan dünya ortalamasına yakın bir maliyetle pamuk elyafı üretmişlerdir (ICAC, 2013). 2005-2008 yılları arasında doğrudan enerji kullanım harcamaları, toplam ABD pamuk üretim maliyetlerinin yaklaşık % 6.7'sini oluştururken, gübre harcamalarının toplam üretim maliyetlerine oranı % 6.6 olarak gerçekleşmiştir (Sands ve ark., 2011:1-48). Dönemler itibariyle artan maliyetler, aynı dönemdeki ortalama dünya lif pamuk verim değerleriyle mukayese edildiğinde; gübre, kimyevi ilaçlar ve işgücü dâhil üretim girdilerindeki fiyat artışlarının yol açtığı toplam maliyetlerdeki artış hızının, verim artışından kaynaklanan birim üretim maliyetlerinin düşüş hızından bariz bir şekilde daha yüksek olduğu söylenebilmektedir.

Şekil.11. Dünya Net Lif Pamuk Üretim Maliyetlerinin Yapısı (2009/10)

Kaynak: Overview of World Fiber Production (ICAC, 2013).

2009/10 dönemi itibariyle dünya net pamuk elyafı üretim maliyetleri ortalama değerinin (1.21 USD/kg) % 18'ini temsil eden yabancı ot mücadelesi genellikle emek yoğun harcamayı, gübre giderleri ise sermaye yoğun harcamayı gerektirmektedir (Şekil.11 ve ICAC, 2013).

6. DÜNYA PAMUK TİCARETİ VE KÜRESEL POLİTİKALAR

Dünyanın en eski ve en büyük ihracat sektörü olan hazır giyim, aynı zamanda çoğu ülkenin uluslararası pazarlar için üretim yapmasından dolayı da en çok küreselleşen endüstri dalıdır. Düşük sabit maliyetler ve emek yoğun girdilerle gerçekleştirilebilen hazır giyim üretimi, ihracata dayalı sanayileşme stratejisine bağlı olarak ulusal kalkınma için bir sıçrama tahtası fonksiyonu icra edebilmektedir (Gereffi ve Frederick, 2010). Ancak ABD ve AB gibi gelişmiş ülkeler 40 yılı aşkın bir süreden beri kendi tekstil ve hazır giyim sektörlerini, MFA (Çok Elyaflılar Anlaşması) ve ATC (Tekstil ve Hazır Giyim Anlaşması) gibi çok taraflı uluslararası anlaşmalar yoluyla geliştirmekte olan ülkelerin ihracatından korumaya çalışmaktadırlar (Platzer, 2014:1-26).

1974 Yılında uygulamaya geçen ve (1995 yılında ATC'nin kabulü ile birlikte) 1995-2005 yılları arasında kademeli olarak yürürlükten kaldırılan MFA anlaşmasından sonra WTO (Dünya Ticaret Örgütü) üyeleri arasındaki tüm tekstil ve hazır giyim kotaları da kaldırılmıştır (Gereffi ve Frederick, 2010). Ancak ABD'nin ikili anlaşmalara bağlı olarak uyguladığı gümrük tarifeleri, ülkeden ülkeye farklılıklar göstermeye devam etmiştir (Platzer, 2014:1-26). ABD ve AB 2005 yılı itibariyle ATC hükümleri doğrultusunda MFA kotalarını kaldırmak durumunda kalırken, gelişmekte olan ülkeler de ATC ile birlikte, GATT hükümlerine dayanan gümrük duvarlarını kaldırmak mecburiyetinde kalmışlardır. Böylece gelişmekte olan ülkeler ABD, AB ve Kanada gibi tekstil ve hazır giyim ihraç pazarlarına girme fırsatı yakalarken, kendi tekstil endüstrileri de iç pazarda ithal tekstil ve hazır giyim ürünlerinin rekabetiyle yüzleşmeye başlamıştır (MacDonald ve ark., 2010:875-885).

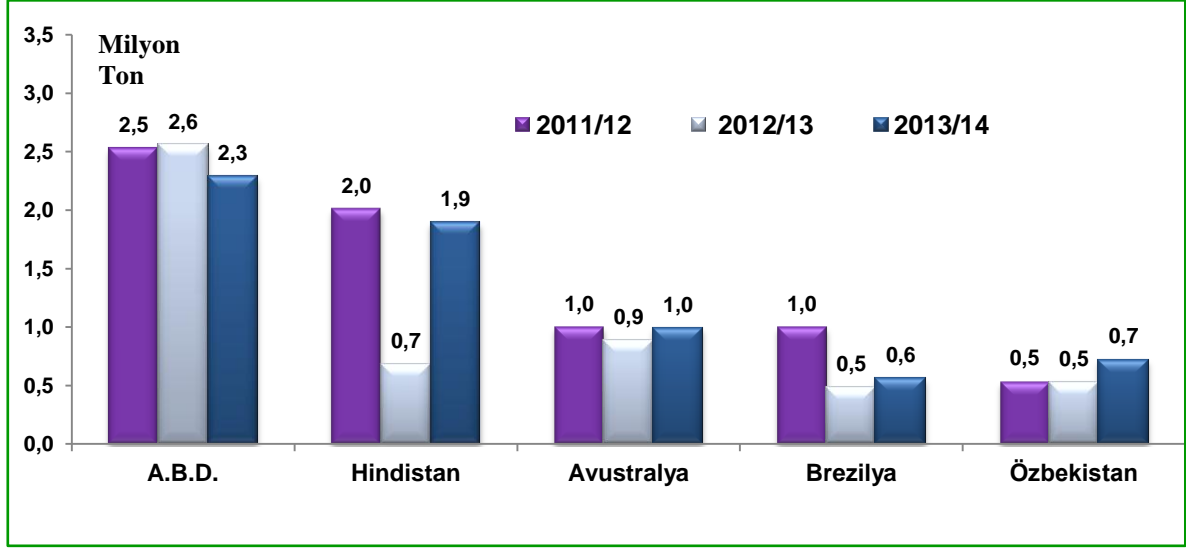
Küresel hazır giyim ürünleri tüketimi, ABD, AB ve Japonya'nın oluşturduğu başlıca 3 bölgede yoğunlaşmaktadır. 2008 Yılı itibariyle toplam 376 milyar USD tutarındaki dünya tekstil ithalatının %47.3'ünü AB-27, %22'sini ABD, %6.9'unu Japonya ve % 5.7'sini Rusya Federasyonu gerçekleştirmiştir (Gereffi ve Frederick, 2010). 2008 Yılı itibariyle dünyanın en büyük iki tekstil ihracatçısı olan Çin ve AB'nin toplam hazır giyim ihracatları küresel tekstil ihracatının % 64.3'ünü, Çin, Bangladeş, Hindistan, Türkiye ve Vietnam gibi gelişmekte olan ülkeler ise birlikte küresel hazır giyim ihracatının % 45.5'ini karşılamışlardır (Fernandez-Stark ve ark., 2011:1-66).

Küresel tekstil ve hazır giyim ihracatı 2001 yılında 362.4 milyar USD iken 2012 yılında 741 milyar USD seviyelerine yükselmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014). DTÖ'nün 2013 yılı verilerine göre, küresel tekstil pazarındaki % 35'lik payı (107 milyar USD) ile Çin dünyanın en büyük tekstil ihracatçısıdır ve Çin'i sırasıyla AB ve Hindistan takip etmektedir. Çin'in 2001 yılında DTÖ üyesi olması ve MFA anlaşmasının sona ermesinin akabinde tekstil ihracatındaki büyümesi hız kazanmış, 2000 yılında 16 milyar USD olan tekstil ihracatı 2013 yılına kadar % 550 oranında büyümüştür. 2013 yılı itibariyle dünyanın en büyük tekstil ithalatçısı ilk beş ülke AB, ABD, Çin, Vietnam ve Hong Kong olarak sıralanmaktadır (Platzer, 2014:1-26).

Küresel tekstil ve giyim ticaretini etkileyen pek çok faktör mevcut olarak birlikte, hazır giyim tüketiminin gelir ve fiyat esnekliği, gıda tüketiminden daha yüksektir. ABD, Japonya ve AB gibi kişi başı gelirin yüksek olduğu ülkelerde yapılan uluslararası bir yatay kesit çalışması neticesinde, giyim harcamaları gelir elastikiyetinin 0.9, gıda harcamaları gelir elastikiyetinin ise 0.1 ile 0.3 arasında değişmekte olduğu ortaya konulmuştur (Seale ve ark., 2003:1-70; MacDonald ve ark., 2010:875-885).

Dünyanın başlıca tekstil hammadde olarak kabul edilen pamuk elyafının yaklaşık % 30-40'ı işlenmeden uluslararası pazarlarda işlem görmektedir (Meyer ve ark., 2007:1-33). Bütün liflerin en eskisi ve tekstil endüstrisinin vazgeçilmezi olarak değerlendirilen pamuk, insanlar tarafından en temel ihtiyaçları karşılamak üzere şekil verilerek kullanılmakta ve en önemli zirai emtia olarak küresel ekonomide anahtar bir rol oynamaktadır (Sankar, 2013:64-65). Uluslararası pamuk piyasasındaki küresel aktörlerin konumları çarpıcı bir şekilde değişmektedir. Hindistan 2002 yılında net pamuk ithalatçısıyken, dünyanın en büyük ikinci pamuk ihracatçısı konumuna gelmiştir. Çin, dünyanın en büyük pamuk ithalatçısı olmaya devam ederken, hem dünyanın en büyük pamuk üreticisi konumuna gelmiş ve hem de uluslararası pamuk piyasasında fiyat belirleyicisi olma pozisyonunu pekiştirmiştir. ABD, pamuk üretiminde uzun dönemli düşüş trendine girmekle birlikte dünyanın en büyük pamuk ihracatçısı pozisyonunu halen korumaktadır. Avrupa Birliği'nin pamuk üretimi önemsenmeyecek seviyede olmasına rağmen, çiftçilerine birim üretim başına en yüksek sübvansiyonları sağlamaya devam etmektedir (Imboden, 2014:195-204).

Şekil.12. Ülkelere Göre Pamuk İhracatı

Kaynak: Plastina (2013b:69), Cotton: Review of the World Situation July-August 2014 (ICAC, 2014a) ve Cotton This Month ICAC June 2014: 1-10 (ICAC, 2014c) verilerinden hareketle elde edilmiştir.

2011/12, 2012/13 ve 2013/14 dönemleri pamuk elyafı ihracatı ortalamalarına göre; ABD 2.45 milyon ton ile birinci sırayı alırken, Hindistan 1.53 milyon ton ile ikinci, Avustralya 0.96 milyon ton ile üçüncü, Brezilya 0.68 milyon ton ile dördüncü ve Özbekistan 0.59 milyon ton ile beşinci sırada yer almaktadır. 2013/14 sezonu itibariyle küresel pamuk elyafı ihracatı 8.98 milyon ton olarak gerçekleşirken dünya sıralamasında ilk beş dereceyi paylaşan ülkelerin ihracat toplamı 6.45 milyon ton ile dünya lif pamuk ihracatının %72'sini temsil etmektedir (Şekil. 12).

2000'lerin başında dünya pamuk üretimi ve ihracatı sıralamasında çok daha gerilerde olan Hindistan ve Avustralya, aktarma genli pamuk üretimini benimseyerek pamuk üretim ve ihracat miktarlarını önemli ölçüde artırmışlardır (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2014). Amerikan Ulusal Pamuk Konseyi (National Cotton Council of America)'ne göre, ABD'nin deniz aşırı pamuk satışlarının dış ticaret açığının azalmasına önemli katkılar sağlamaktadır. ABD'nin yıllık deniz aşırı pamuk satışlarının son dönem ortalaması yaklaşık 7 milyar USD değerine ulaşırken ABD pamuğunun en büyük alıcıları sırasıyla Asya ülkeleri, Meksika ve Türkiye'dir (NCCA, 2015). Pamuğun işlenmesi faaliyetleri önemli ölçüde ABD'den, maliyetlerin nispeten düşük olduğu Çin gibi bölgelere kaymaktadır. ABD pamuk üretiminin büyük bir kısmı, elyafın tohumdan ayıklandığı çırçırılama işleminden sonra ihraç edilmektedir (Janzen ve ark., 2012:1-31).

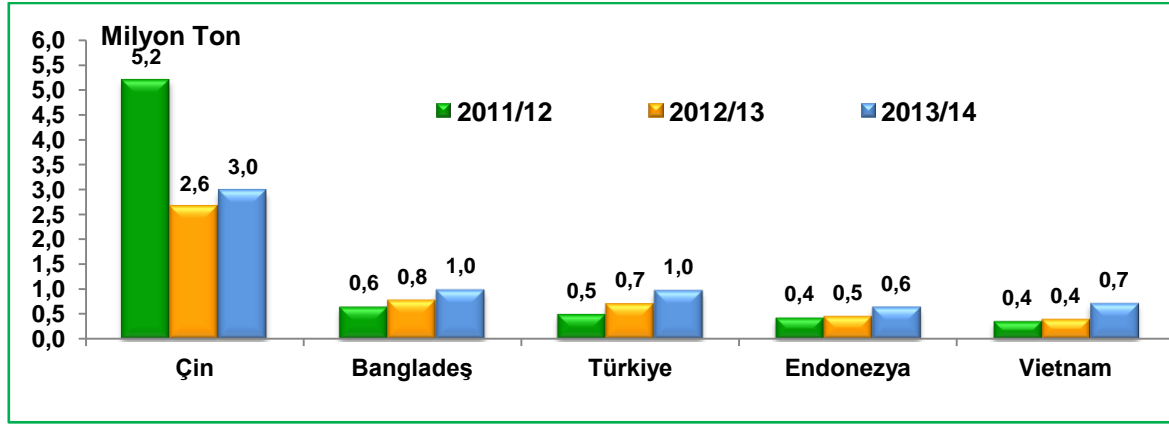
Gelişmekte olan ülkeler, küresel pamuk ihracat pazarından pay alabilmek için ABD, Avustralya ve Yunanistan gibi gelişmiş ülkelerle rekabet etmeye çalışmaktadırlar. Ancak gelişmekte olan ülkeler kendi aralarında homojen bir grup teşkil etmemektedir. Çin, Hindistan, Brezilya ve Türkiye gibi iktisaden daha güçlü ülkeler, en az gelişmiş ülkeler grubunda yer alan Afrika'lı pamuk üreticisi ülkeler ve birkaç Asya'lı üretici ülkeye kıyasla küresel pamuk pazarında daha etkin bir rol oynayabilmektedirler. Özetle; daha zayıf ekonomiler sadece dünya pamuk üretiminin % 5'ini, pamuk ihracatının % 11'ini, pamuk kullanımının %5'ini ve pamuk ithalatının % 10'unu karşılayabilmektedirler (ICTSD, 2013:1-13).

Uluslararası ticaretin hukuki çerçevesi, ihracat sübvansiyonları konusunda kendine özgü ilginç bir durum sergilemektedir. Birçoğu zaten işlenmiş olan zirai ürün ihracatına yönelik sübvansiyonlara GATT Anlaşması hükümleri altında müsaade edilmiş ve akabinde DTÖ Tarım Anlaşması hükümleriyle de ancak kısmen disipline edilebilmişken, DTÖ hükümleri endüstriyel ürün ihracatını sübvansiyon etmeyi yasaklamaktadır. Bu duruma bağlı olarak 1986 – 1997 periyodunda Avrupa ülkeleri

ve ABD'nin ihracat sübvansiyonları toplamı yaklaşık 135 milyar USD değerine ulaşmıştır. Bu tutar Afrika, Latin Amerika, Asya ve Karaibler'deki gelişmekte olan ülkelerin aynı dönem aralığında gerçekleştirebildikleri zirai ürün ihracat değerleri toplamının % 13'üne tekabül etmektedir (Diaz-Bonilla ve Harris, 2014:115-122).

Gelişmiş ülkeler tarafından uygulanan yüksek zirai sübvansiyonlar, dünya pamuk fiyatlarını baskı altına almakta ve özellikle ağır ekonomik koşullar altındaki Afrika pamuk üreticilerinin durumunu daha da zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra zirai ürünlere uygulanan ihracat teşvikleri ve ihracat kredileri, gelişmiş ülkelerin uluslararası pazarlara girişini kolaylaştırırken, daha yüksek maliyetli gelişmekte olan ülke ürünlerine karşı adil olmayan rekabet şartlarının oluşmasına yol açmaktadır (Lima-Campos, 2014:219-221).

Şekil.13. Ünelere Göre Pamuk İthalatı

Kaynak: Plastina (2013b:70), Cotton: Review of the World Situation July-August 2014 (ICAC, 2014a), Cotton This Month ICAC June 2014: 1-10 (ICAC, 2014c) verileri kullanılarak elde edilmiştir.

Küresel pamuk elyafı ithalatında ilk beş sırayı alan ülkelerin 2011/12, 2012/13 ve 2013/14 dönemlerini kapsayan son üç dönem ortalamalarına göre, Çin 3.6 milyon ton ile ilk sırada yer alırken Bangladeş 0.81 milyon ton ile ikinci, Türkiye 0.73 milyon ton ile üçüncü, Endonezya 0.51 milyon ton ile dördüncü ve Vietnam 0.29 ton ile beşinci sırada bulunmaktadır. Bangladeş, Türkiye, Endonezya ve Vietnam'ın pamuk elyafı ithalat miktarlarının anılan dönemlerde artan bir seyir izlediği dikkat çekmektedir. 2013/14 dönemi itibariyle dünya pamuk elyafı ithalat toplamı 8.98 milyon ton olarak gerçekleşirken, 6.67 milyon ton olarak hesaplanan ithalatçı ilk beş ülkenin pamuk elyafı ithalat toplamı, küresel ithalat toplamının % 74'üne tekabül etmektedir. 2013/14 sezonu itibariyle Çin tek başına toplam dünya pamuk elyafı ithalatının % 33.4'ünü karşılamıştır (Şekil. 13).

Pamuk, DTÖ müzakerecilerinin ilgisini sürekli olarak cezbe etmektedir. Öncelikle fakir ulusların liderleri pamuğu vatandaşlarının bir kesimi için hayati bir mesele olarak görmektedirler. Zira pamuk, bu ülkeler için çok önemli bir emtia olarak değerlendirilmekte ve Batı Afrika ülkelerinin toplam ihracatının yaklaşık % 30'unu pamuk oluşturmaktadır. Bununla birlikte pamuk destekleme politikaları sadece birkaç zengin ülkede yoğunlaşmakta ve gelişmekte olan ülkeler pamuğa sınırlı destekler sağlayabilmektedirler. Küresel pamuk piyasasında etkin bir role sahip olan ABD pamuğa çok yüksek destekler sağlayan tek DTÖ üyesidir (Sumner, 2006:271-292). Sadece Yunanistan ve İspanya'nın pamuk üretimi gerçekleştirdiği AB'de pamuk önemsiz bir ürün olmasına rağmen dünyadaki birim üretim başına en yüksek sübvansiyonlar AB tarafından sağlanmaktadır (Sumner, 2006:271-292; Imboden, 2014:195-204).

Küresel pamuk üretim değeri yıllık ortalama 25 ile 30 milyar USD arasında değişmektedir. Oysa dünya pamuk ihracatının üçte birini gerçekleştiren ABD'nin pamuk sektörüne sağladığı destekler yıllık ortalama 2 ile 4 milyar USD aralığında gerçekleşmektedir. AB'nin kendi pamuk sektörüne sağladığı desteklerin toplamı ise yıllık yaklaşık 1 milyar USD civarındadır. Ancak AB'nin düşük miktarda

gerçekleşen pamuk üretimi için sağladığı destekler, dünya pamuk fiyatları üzerinde nispeten daha düşük etkilere sahip olmaktadır (Baffes, 2011:1-28). Dünya pamuk fiyatlarının düşük olduğu dönemlerde AB'de pamuğa sağlanan mali destekler pamuk üretim değerinin % 70-90'ına ulaşabilmektedir. Avrupa Birliği'nde pamuğa sağlanan sübvansiyonların parasal değerinin pamuk üretim değerine oranı, 2000-2005 periyodunda ortalama % 71 seviyelerinde seyrederken bu oran 2003 yılında % 140 olarak gerçekleşmiştir (Jales, 2010:1-57).

Çin, 2011/12, 2012/13 ve 2013/14 sezonları boyunca asgari destekleme fiyat sistemini uygulayarak üreticilerden doğrudan alım yapmış ve stratejik devlet pamuk rezervlerini yenilemiştir (Guitchounts, 2014:10-13). Çin'in küresel pamuk piyasasında etkinlik sağladığı politika aracı, 2011 yılı pamuk sezonu öncesinde açıkladığı yüksek seviyedeki referans (müdahale) fiyatlarıdır. Çin hükümeti 2011 yılında Çin'de üretilen pamuğun % 42'sine tekabül eden 14.4 milyon balya³ (3.13 milyon ton) pamuk elyafını ulusal rezerv oluşturmak amacıyla satın alırken mevcut rezervlerden satış gerçekleştirilmemiştir. Çin hükümetinin net rezerv alımlarının toplam yerli pamuk üretimine oranı 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla % 32 ve % 41 olarak gerçekleşmiştir (MacDonald, 2014). Çin pamuk ipliği üretimi 2005 yılından beri dünya üretiminin % 50'sinden fazlasını karşılamaktayken bu oran 2012 yılında % 72 seviyelerine çıkmıştır. 1970- 2012 yılları arasında ortalama olarak dünya pamuk ipliği üretiminin % 34'ünü ve dünya pamuk kullanımının % 26'sını gerçekleştiren Çin, 2000'li yılların başından itibaren küresel pamuk ipliği üretimine de yön vermeye başlamıştır (Plastina, 2013a:6-10). Son yıllarda tekstil ve hazır giyim sektöründe meydana gelen gelişmelere bağlı olarak Çin'in pamuk ve pamuk ürünleri talebi artmaya devam etmektedir (Wang ve ark., 2015:23-28).

Çin, izlediği tarım politikaları aracılığıyla küresel pamuk piyasalarını dolaylı olarak, kaliteli tohum desteği, nakliye desteği, kredi desteği, elyaf kalite kontrol hizmetleri, çırçırılama sertifikasyonu, zirai araştırmalar ve piyasa bilgilerinin yayımı gibi tamamlayıcı politikalarla da doğrudan etkilemektedir. Çin hükümetinin uluslararası pamuk fiyatları üzerindeki makro kontrolü; kamu stokları teşkil ederek gerçekleştirdiği piyasa müdahalesi ile birlikte değişen ithal kotaları ve gümrük tarifeleri gibi araçlarla sağlanmaktadır (MacDonald, 2014). Son yıllarda tarım politikalarını radikal bir şekilde değiştiren az sayıda ülke bulunmaktadır. Özellikle bazı tarım ürünleri için destekleme fiyatı uygulamaları azaltılırken, doğrudan ödemeler ağırlık kazanmaya başlamıştır (Josling, 2015). Hindistan, Türkiye ve Pakistan gibi diğer pamuk üreticisi ülkeler de pamuk üreticilerine sağlanacak destekler için farklı programlar geliştirmeye başlamışlardır (Imboden, 2014:195-204).

Aktarma genli pamuk tarımını 2002-03 sezonunda benimsemeye başlayan Hindistan'ın pamuk üretim sisteminde bu dönemden itibaren bir kırılma meydana gelmiştir. Verimliliğin yükselmesiyle birlikte pamuk ekim alanlarında da önemli artışlar görülmeye başlamıştır. Bununla birlikte pamuk işleme sektöründeki kapasite artışı, pamuk arzındaki büyümeye uyum sağlayamadığından arz fazlası pamuk ihraç pazarlarına sevkedilmeye başlamıştır. Böylece daha önce net pamuk ithalatçısı olan Hindistan, dünyadaki en büyük pamuk ihracatçısı ülkelerden biri haline gelmiştir (**Sundaramoorthy ve ark., 2014:177-186**). **Daha önceki sezonlarda asgari destekleme alım fiyatı uygulayan** Hindistan, 2013/14 döneminde piyasa fiyatı 82 cent/lb olan destekleme fiyatının üzerinde olduğu için doğrudan alım gerçekleştirilmemiştir. Hindistan pamuk üreticileri, gübre sübvansiyonu ve devlet borçlarının affı gibi desteklerden istifade etmekte, bunun dışında hükümet tarafından kaliteli tohum üretimi ve dağıtımını gibi programlar uygulanmaktadır. Bunların yanı sıra çırçır-prese tesislerinin modernizasyonu ve tekstil endüstrisine sağlanan düşük faizli krediler de pamuk sektörüne sağlanan dolaylı destekler arasında yer almaktadır (Guitchounts, 2014:10-13).

Küresel ölçekte pamuk üretimine sağlanan doğrudan destekler, ürün sigorta destekleri, gümrük korumaları ve destekleme alımları dâhil, pamuk sektörüne sağlanan sübvansiyonların toplamı 2012/13 sezonunda 7.4 milyar USD olarak rekor düzeyde gerçekleşmiş, 2013/14 döneminde ise 6.5 milyar

³ ABD Standardı 1 Balya = 480 lb, 1 lb =0.45359237 Kilogram; 1 Balya = 217.72 Kg.

USD seviyelerine gerilemiştir. 2013/14 sezonunda Çin, Türkiye, ABD, Yunanistan, İspanya, Mali, Burkina Faso, Kolombiya, Fildişi Sahili ve Senegal pamuk sektörüne sübvansiyonlar sağlamışlardır. Bu dönemde sağlanan desteklerin ortalama tutarı 26 cent/lb olarak, 2012/13 sezonu ile aynı seviyede gerçekleşmiştir (ICAC, 2014d:1-7; Guitchounts, 2014:10-13).

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünyada üretimi ve ticareti yapılan en eski ürünlerden biri olarak kabul edilen pamuk, hem lif ve hem de yağ bitkisi olması itibarıyla günümüzde de önemini muhafaza etmektedir. Pamuk küresel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde; uzun yıllar ortalaması değişmeyen ekim alanlarıyla birlikte, daha çok aktarma genli çeşitlere ve ortalama verim düzeyindeki yükselişe bağlı olarak üretim hacminde nispi artışlar meydana geldiği, ancak son yıllar ortalamaları itibarıyla tüketim seviyesinin üretim düzeyi ortalamalarının altında kaldığı görülmektedir. Dünya pamuk verimi ortalama seviyesinin altında bir verimle üretim yapmakta olan Hindistan gibi geniş pamuk ekim alanlarına sahip ülkelerin verim seviyelerini daha fazla yükseltebilmesine bağlı olarak küresel pazarlara arz edilen pamuk miktarının da önemli ölçüde artacağı beklenmektedir.

Çin, ABD, AB ve Hindistan gibi küresel aktörlerin izlediği üretim, stok, dış ticaret ve zirai destekleme politikaları nedeniyle uluslararası pamuk fiyatları, diğer emtia fiyatlarının uzun dönem ortalama artış seviyelerinin altında seyretmektedir. Çeşitli politika araçları kullanılarak hem arz hem de talep yönüyle en fazla küresel müdahaleye maruz kalan emtianın pamuk olduğu kabul edilmektedir. Uluslararası pamuk ticaretini belirli hükümlerle disiplin altına almaya çalışan DTÖ üyesi ABD, AB gibi etkin üretici ve ihracatçı ülkeler kendi çiftçilerini korumak üzere ekonomik ve siyasi güce dayalı politika araçları geliştirebilmektedirler. Bununla birlikte dünyanın en büyük pamuk üreticisi, tüketicisi ve ithalatçısı sıfatlarına tek başına haiz olan Çin, aynı zamanda dünyanın en büyük tekstil üreticisi ve ihracatçısı konumunda bulunmaktadır. Pamuğun dünyasındaki başlıca aktör olarak dünya pamuk pazarlarını önemli ölçüde etkileyebilen politika araçları geliştiren Çin, küresel ölçekte fiyat belirleyici bir rol da oynayabilmektedir.

Yükselen tekstil ve hazır giyim ürünleri talebine karşılık sentetik liflerin kullanımındaki artış, pamuğun küresel elyaf tüketimindeki pazar payının % 30'lar düzeyine kadar düşmesine yol açmıştır. Pazar payının düşmesine mukabil tekstil ve hazır giyim endüstrisinde girdi olarak kullanılan başlıca doğal elyaf pamuktur. Yenilenebilir bir doğal kaynak olarak pamuk, tekstil ve hazır giyim endüstrileri aracılığıyla ülkelerin iktisadi kalkınma süreçlerinin başlangıç evrelerinde işgücü, doğal kaynaklar ve sermaye gibi iktisadi faktörlerin istihdamını tatminkâr ölçüde sağlayabilmekte ve bu yönüyle ekonomik büyüme sürecinde temel bir rol üstlenebilmektedir. Benzer süreçleri yaşayan ülke örneklerine bakıldığında; pamuğun işlenmesi aşamaları dâhil emek yoğun bir özellik arz eden tekstil ve hazır giyim endüstrisinin, gelir/maliyet rasyosunu en üst seviyeye çıkarabildiği bölge ve ülkelerde kümeleşme eğilimi taşıdığı görülebilmektedir. Keza bu endüstri dalının, ucuz işgücü sağlamada zorluklarla karşılaştığı kalkınma sürecini tamamlama aşamasındaki bölge ve ülkelerde üretim faaliyetlerini sürdüremediği de müşahade edilmektedir.

Pamuğun Türkiye için stratejik önemi sahip olduğu lif ve yağ bitkisi olma özellikleri dikkate alınarak değerlendirildiğinde; arz açığı nedeniyle yerli tekstil ve hazır giyim endüstrisinin pamuk talebini karşılayamayan Türkiye'nin net pamuk ithalatçısı olduğu görülmektedir. Yine yükselen yenilebilir yağ talebini yerli üretim kaynaklarıyla karşılayamayan Türkiye'nin net ham yağ ithalatçısı olduğu da bilinmektedir. Bu durumda AB uyum mevzuatı gereği aktarma genli pamuk üretimi yapmayan Türkiye'nin ithal etmekte olduğu Yunanistan ve ABD menşeli pamuğun muazzam üretim ve ihracat teşvikleriyle desteklendiği ve yerli pamuğun dış ticaret korumasından mahrum kaldığı dikkate alınmalıdır.

Sağladığı istihdam imkânlarıyla birlikte tekstil ve hazır giyim değer zincirinde önemli ölçüde katma değer oluşturan pamuk gibi stratejik zirai ürünlerin, üretimi teşvik edici çeşitli vasıtalarla desteklenmesi gerekmektedir. Türkiye açısından gerek tekstil ve hazır giyim endüstrisi ve gerekse

kırsal kalkınma bağlamında tarım sektörü için hayati öneme haiz pamuğun desteklenmesi, küresel pazarlarda özellikle sübvansede edilen pamuklarla rekabet edebilmesi, pamuk üretiminin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve yerli endüstrinin pamuk talebinin karşılanması açısından stratejik önem arz etmektedir.

Pamuğun ülkemiz için öneminin, tekstil ve hazır giyim endüstrisinin iktisadi kalkınma sürecinde sağladığı istihdam ve katma değer ölçüsünde stratejik bir bakış açısıyla değerlendirilmesi neticesinde ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra ulusal makro pamuk politikalarının, bu çalışmada tasvir edilmeye gayret gösterilen pamuğun dünyasına ilişkin güncel bilgiler ışığında ortaya konulacak bir vizyonla geliştirilmesinin ve uygulanabilir politika araçları şeklinde tanımlanarak hayata geçirilmesinin gerekli olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- ADAMS, G., BOYD, S., and HUFFMAN, M., (2014). The Economic Outlook For U.S. Cotton 2014. National Cotton Council of America (NCCA), 63p.
- AIZENSHTEIN, E. M., (2006). "World Production and Consumption of Polyester Fibres and Thread". Springer, *Fibre Chemistry*, 38(3):264-271.
- APPERSON, G. P., (2014). Agricultural Commodity Futures Market Volatility: A Case for Punctuated Equilibrium. Southern Agricultural Economics Association, 2015 Annual Meeting, January 31-February 3, 2015, Atlanta.
- BAFFES, J., (2004). "Cotton Market Setting, Trade Policies, and Issues". World Bank Policy Research Working Paper, No: 3218, 88p.
- BAFFES, J., (2011). Cotton Subsidies, the WTO, and the 'Cotton Problem'. Policy Research Working Paper No: 5663. The World Bank Development Economics, Development Prospects Group & Poverty Reduction and Economic Management Network, 28p.
- BAFFES, J., and GOHOU, G., (2005). The Co-movement Between Cotton and Polyester Prices. World Bank Policy Research Working Paper 3534, 29p.
- BROOKES, G., and BARFOOT, P., (2014). GM Crops: Global Socio-Economic and Environmental Impacts 1996-2012. PG Economics Ltd, Dorchester, UK, 189p.
- CHAUDHRY, M. R., (2008). Update on Costs of Producing Cotton in the World. International Cotton Advisory Committee (ICAC), Secretariat Papers on Cotton, Presented at the 29th International Cotton Conference Bremen, Germany 3-5 April, 2008.
- CHAUDHRY, M. R., (2010). "Cotton Production and Processing". Industrial Applications of Natural Fibres: Structure, Properties and Technical Applications, Edited by Jörg Müssig, Part II, pp 219-236, John Wiley & Sons Ltd. Publication, UK, 506p.
- DIAZ-BONILLA, E., and HARRIS, J., (2014). Export Subsidies and Export Credits. Tackling Agriculture in the Post-Bali Context, A Collection of Short Essays, Ed.by R. Meléndez-Ortiz, C. Bellmann and J. Hepburn, Part II, Export Competitor: 115-122, Published by International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD), Switzerland, 245p.
- FERNANDEZ-STARK, K., FREDERICK, S., and GEREFFI, G., (2011). The Apparel Global Value Chain: Economic Upgrading and Workforce Development. Duke University Center on Globalization, Governance and Competitiveness (Duke CGGC), USA, 66p.
- FERRIGNO, S., (2010). "Organic Cotton Production and Fiber Trade 2008/09: In the Eye of the Storm". Helga and Kilcher, Lukas, Eds., *The World of Organic Agriculture - Statistics and Emerging Trends 2010*. IFOAM, Bonn., pp 67 -70.
- GARCIA, S., and DE ALENCAR NAAS, I., (2014). "Textile Industry Can Be Less Pollutant: Introducing Naturally Colored Cotton". *International Journal of Production Management and Engineering*, 2(2): 85-91.
- GEREFFI, G., and FREDERICK, S., (2010). The Global Apparel Value Chain, Trade and the Crisis Challenges and Opportunities for Developing Countries. The World Bank, Development Research Group Trade and Integration Team, Policy Research Working Paper, WPS 5281.
- GHOLAMZAD, E., KARIMI, K., and MASOOMI, M., (2014). "Effective Conversion of Waste Polyester-Cotton Textile to Ethanol and Recovery of Polyester by Alkaline Pretreatment". *Elsevier B.V., Chemical Engineering Journal*, 253: 40-45.
- GRUERE, A., (2012). "Recent Trends in Biotech Cotton Production". *International Cotton Advisory Committee (ICAC), Cotton: Review of the World Situation* 65(5): 6-7.

GRUERE, A., and PLASTINA, A., (2010). Outlook for World Cotton Supply and Use: Tight Stocks & Higher Prices. Presented at the 69 th Plenary Meeting of the ICAC, September 22, 2010. International Cotton Advisory Committee, Washington, DC, 22p.

GUITCHOUNTS, A., (2014). "Government Support to the Cotton Industry". Cotton: Review of the World Situation, International Cotton Advisory Committee (ICAC), May-June 2014, 67 (5): 10-13.

GUSTAFSON, D.I., COLLINS, M., FRY, J., SMITH, S., MATLOCK., M., ZILBERMAN, D., SHRYOCK, J., DOANE, M., and RAMSEY, N., (2014). "Climate Adaptation Imperatives: Global Sustainability Trends and Eco-efficiency Metrics in Four Major Crops – Canola, Cotton, Maize, and Soybeans". International Journal of Agricultural Sustainability, 12 (2): 146-163.

HU, G., KOH, J., YOO, M-J., GRUPP, K., CHEN, S., and WENDEL, J.F., (2013). "Proteomic Profiling of Developing Cotton Fibers From Wild and Domesticated *Gossypium Barbadosense*". Wiley Online Library, New Phytologist, (200): 570–582.

ICAC, (2013). Overview of World Fiber Production. International Cotton Advisory Committee Cotton (ICAC), Presentation before the 1st. International Conference on Natural Fibres, Guimarães, Portugal, 9-11 June 2013.

ICAC, (2014a). Demand Expected to Improve as Prices of Polyester and Cotton Converge , International Cotton Advisory Committee, Cotton: Review of the World Situation, July-August 2014, 67 (6): 2-3.

ICAC, (2014b). Major Changes in Supply and Demand Estimates and Projections, International Cotton Advisory Committee Cotton, This Month ICAC, January 2014: 1-10.

ICAC, (2014c). Major Changes in Supply and Demand Estimates and Projections, International Cotton Advisory Committee Cotton, This Month ICAC, June 2014: 1-10

ICAC, (2014d). Production and Trade Policies Affecting The Cotton Industry. A Report by the Secretariat of the International Cotton Advisory Committee (ICAC), Washington DC, USA, 1-7.

ICTSD, (2013). Cotton: Trends in Global Production, Trade and Policy; Information Note; International Centre for Trade and Sustainable Development, Geneva, Switzerland, ICTSD : 1-13.

IMBODEN, N., (2014). "How to Re-invigorate the Cotton Issue at the WTO: Gin Ideas, Spin Proposals, Weave Solutions and Avoid Stocks". Tackling Agriculture in the Post-Bali Context, A Collection of Short Essays, Ed.by R. Meléndez-Ortiz, C. Bellmann and J. Hepburn, Part II, Cotton: 195-204, Published by International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD), Switzerland, 245p.

İTB, (2015). İzmir Ticaret Borsası Broşürü, <http://itb.org.tr/dosya/itb-brosur-pdf.pdf>. Erişim tarihi: 29.02.2015.

JALES, M., (2010). How Would A Trade Deal On Cotton Affect Exporting and Importing Countries?. Programme on Agriculture Trade and Sustainable Development, Issue Paper No. 26, International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD), Geneva, Switzerland, 57p.

JAMES, C., (2011). "Global Status of Commercialized Biotech/GM Crops: 2011". The International Service for the Acquisition of Agri-biotech Applications (ISAAA), Brief No. 43, Ithaca, NY, 36p.

JANZEN, J. P., SMITH, A.D. and CARTER, C.A., (2012). Commodity Price Comovement: The Case of Cotton. Conference on Applied Commodity Price Analysis, Forecasting, and Market Risk Management. St. Louis, Missouri, USA. Proceedings of the NCCC-134:1-31.

JANZEN, J. P., SMITH, A.D., and CARTER, C.A., (2013). Commodity Price Comovement and Financial Speculation: The Case of Cotton. Working Paper, University of California, Davis, 2013, 38p.

JOHNSON, J., MacDONALD, S., MEYER, L., NORRINGTON, B., and SKELLY, C., (2014). The World and United States Cotton Outlook. U.S. Department of Agriculture (USDA), Agricultural Outlook Forum 2014.

JOSLING, T., (2015). Rethinking the Rules for Agricultural Subsidies. E15 Initiative, Strengthening the Global Trade System, Geneva, International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) and World Economic Forum.

KHADI, B. M., SANTHY, V., and YADAV, M. S., (2010). "Cotton: An Introduction". Edited by U.B. Zehr, Springer Heidelberg, Cotton, Biotechnological Advances, Biotechnology in Agriculture and Forestry,(65):1-14.

KOZLOWSKI, R. M., RYSZARD, M. A., MACKIEWICZ-TALARCZYK, M., MUZYCZEK, M., and BARRIGA-BEDOYA, J., (2012). "Future of Natural Fibers, Their Coexistence and Competition with Man-Made Fibers in 21st Century". Publisher: Taylor & Francis, Molecular Crystals and Liquid Crystals, 556: 200–222.

LIMA-CAMPOS, A., (2014). In Agriculture, it is Time to Act with Plurilaterals. Tackling Agriculture in the Post-Bali Context, A Collection of Short Essays, Ed.by R. Meléndez-Ortiz, C. Bellmann and J. Hepburn, Part III, Systemic and Institutional Issues: 219-221, Published by International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD), Switzerland, 245p.

MacDONALD, S., (2006). "The World Bids Farewell to the Multifiber Arrangement". United States Department of Agriculture, Economic Research Service, Amber Waves, 4(1):20-25.

MacDONALD, S., (2014). China's Cotton Policy: New Directions in 2014. United States Department of Agriculture, Economic Research Service, USDA Outlook Forum February 21, 2014, Washington DC.

MacDONALD, S., PAN, S., SOMWARU, A., and TUAN, F., (2010). "China's Role in World Cotton and Textile Markets: A Joint Computable General Equilibrium/Partial Equilibrium Approach", Taylor & Francis Group, Applied Economics, 42:875–885.

MALCOLM, S., MARSHALL, E., AILLERY, M., HEISEY, P., LIVINGSTON, M., and DAY-RUBENSTEIN, K., (2012). Agricultural Adaptation to a Changing Climate: Economic and Environmental Implications Vary by U.S. Region. United States Department of Agriculture (USDA), Economic Research Report Number:136, 84p.

MEYER, L., MacDONALD., S., and FOREMAN, L., (2007). Cotton Background. United States Department of Agriculture (USDA), Outlook Report from the Economic Research Service, CWS-07B-01, 33p.

MUTUC, M., PAN, S., HUDSON, D., (2011). "Response of Cotton to Oil Price Shocks", Agricultural Economics Review, 12(2):40-49.

NEEDLES, H., (1986). Textile Fibers, Dyes, Finishes, and Processes: A Concise Guide. Noyes Publications, New Jersey, USA, 249p.

NCCA, (2015). The World of Cotton. National Cotton Council of America (NCCA), <http://www.cotton.org/econ/world/>. Erişim Tarihi: 15 Mart 2015.

OECD-FAO, (2013). OECD-FAO Agricultural Outlook 2013-2022. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) and the Food and Agriculture Organization (FAO) of the United Nations, OECD Publishing, OECD-FAO Agricultural Outlook 2013, 326p.

OECD-FAO, (2014). OECD-FAO Agricultural Outlook 2014-2023. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) and the Food and Agriculture Organization (FAO) of the United Nations, OECD Publishing, OECD-FAO Agricultural Outlook 2014, 329p.

ÖZÜDOĞRU, T., (2003). Pamuk Durum ve Tahmin 2002/2003. Türkiye VI. Pamuk Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu, 24-25 Nisan, Antalya, 30-35.

ÖZÜDOĞRU, T., (2014). Durum ve Tahmin Pamuk 2013/2014. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, TEPGE Yayın No: 228: 1-32.

PANDOLPH, R., (2014a). The Impact of Exchange Rates On Domestic Cotton Prices Between March 2013 and March 2014. Cotton: Review of the World Situation, International Cotton Advisory Committee (ICAC), May-June 2014, 67 (5): 4-6.

PANDOLPH, R., (2014b). "Production Outlook for 2014/15". Cotton: Review of the World Situation, International Cotton Advisory Committee (ICAC), May-June 2014, 67 (5): 6-10.

PLASTINA, A., (2013a). "Fiber Content In Cotton Yarn And Fabric". Cotton : Review of the World Situation, International Cotton Advisory Committee (ICAC), November-December 2013, 67 (2):6-10.

- PLASTINA, A., (2013b). The World Cotton Market: Structure and Outlook. International Cotton Advisory Committee (ICAC), Presented Texas International Cotton School, Lubbock, TX, 13 August 2013:1-89.
- PLASTINA, A., (2010b). Hedge Funds and Cotton Prices. Cotton : Review of the World Situation, International Cotton Advisory Committee (ICAC), January-February 2010, 63 (3):15-22.
- PLASTINA, A., (2008). Speculation and Cotton Prices. Cotton: Review of the World Situation, International Cotton Advisory Committee (ICAC), March-April 2008, 61(4): 8-12.
- PLATZER, M. D., (2014). U.S. Textile Manufacturing and the Trans-Pacific Partnership Negotiations. CRS Report, Prepared for Members and Committees of Congress, Congressional Research Service, 7-5700, 26p.
- RIEPLÉ, A., and SINGH, R., (2010). “A Value Chain Analysis of the Organic Cotton Industry: The Case of UK Retailers and Indian Suppliers”. Elsevier B.V., Ecological Economics, (69): 2292–2302.
- ROTH, G., (2010). “Economic, Environmental and Social Sustainability Indicators of the Australian Cotton Industry”. Cotton Research and Development Corporation, Cotton Catchment Communities Cooperative Research Centre (CRC), University of New England, 136p.
- SANDS, R., WESTCOTT, P., PRICE, J. M., BECKMAN, J., LEIBTAG, E., LUCIER, G., McBRIDE, W., McGRANAHAN, D., MOREHART, M., ROEGER, E., SCHAIBLE, G., and WOJAN, T. R., (2011). Impacts of Higher Energy Prices on Agriculture and Rural Economies. United States Department of Agriculture (USDA), Economic Research Report Number 123, 48p.
- SANKAR, A. S., (2013). “Trends in Cotton Crop in Three Regions of Andhra Pradesh and All-India”. PARIPEX - Indian Journal of Research, 2(2):64-65.
- SEALE, J., REGMI, A., and BERNSTEIN, J., (2003). International Evidence on Food Consumption Patterns, United States Department of Agriculture (USDA), Economic Research Service, Electronic Report from the Economic Research Service, Technical Bulletin No. 1904, 70p.
- SHUI, S., and PLASTINA, A., (2013). World Apparel Fibre Consumption Survey. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) and International Cotton Advisory Committee (ICAC), ICAC, Washington, July 2013:1-27.
- SUMNER, D.A., (2006). Reducing Cotton Subsidies: The DDA Cotton Initiative. Chapter 10: 271-292, Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda, Edited by ANDERSON, K., and MARTIN, W., A Copublication of Palgrave MacMillan and the World Bank, 420p.
- SUNDARAMOORTHY, C., MATHUR, V.C., and JHA, G.K., (2014). “Price Transmission Along the Cotton Value Chain”. Agricultural Economics Research Review, 27 (2): 177-186.
- TANGERMANN, S., (2014). Post-Bali Issues in Agricultural Trade: A Synthesis. Background Document for the OECD Global Forum on Agriculture: Issues in Agricultural Trade Policy, 2 December 2014, Paris, 51p.
- T.C. GÜMRÜK VE TİCARET BAKANLIĞI, (2014). 2013 Yılı Pamuk Raporu. T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 1-45.
- T.C. KALKINMA BAKANLIĞI, (2014). Tekstil Deri Hazır Giyim Çalışma Grubu Raporu. T. C. Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Yayın No: KB 2912, Ankara, 207s.
- TILMAN, D., BALZER, C., HILL, J., and BEFORT, B. L., (2011). “Global Food Demand and The Sustainable Intensification of Agriculture”. PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences, 108(50): 20260-20264.
- USDA, (2013). USDA Agricultural Projections to 2022. United States Department of Agriculture, Office of the Chief Economist World Agricultural Outlook Board, Prepared by the Interagency Agricultural Projections Committee, Long-term Projections Report OCE-2013-1, 105p.
- USDA, (2014). “Cotton & Wool”. United States Department of Agriculture (USDA), Economic Research Service, October 2014.

WANG, T., ZHANG, S., ZHANG, J., and ZHU, H., (2015). "Factor Analysis on the Fluctuation of China's Cotton Import -Based on the CMS Model". International Conference on Management Engineering and Management Innovation (ICMEMI 2015), Atlantis Press 2015: 23-28.

WELCH, M., PAN, S., MOHANTY, S., and FADIGA, M., (2008). "Economics & Marketing: Ethanol's Effect on the U.S. Cotton Industry". The Cotton Foundation, The Journal of Cotton Science, (12): 99–108.

WILKINS, T. A., and ARPAT, A. B., (2005). Mini Review The Cotton Fiber Transcriptome. *Physiologia Plantarum*, (124): 295–300.

ZHAO, X., and TISDELL, C., (2009). The Sustainability of Cotton Production in China and Australia: Comparative Economic and Environmental Issues. Working Papers on Economics, Ecology and the Environment, Published by the School of Economics, University of Queensland, Australia, Working Paper No. 157, 34p.

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KONUSUNDA İŞVEREN, ÇALIŞAN VE DEVLETİN ROLÜ

Yrd. Doç. Dr. Selahattin EROL
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
selahattinerol@kilis.edu.tr

Özet

Ülkemizde son zamanlarda yaşanan; yaralanma, ölüm, işgücü kaybı, telafi edilebilecek ekonomik kayıplar ve telafi edilemeyecek manevi zararlar doğuran iş kazaları dikkatlerin bir kez daha iş sağlığı ve güvenliği konusuna yönelmesine neden olmuştur. Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde çıkarılmış olan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu bu konularda kimlerin görevli ve sorumlu olduğunu düzenlemiştir. Kanunla; işveren, çalışan ve Devlete belli roller verilerek bu sorunun çözülmesi amaçlanmış olmakla birlikte toplumu genel olarak etkileyen yeni iş kazalarının yaşanması iş sağlığı ve güvenliği konusunda yapılması gerekenleri araştırmayı gerekli kılmıştır.

Bu çalışmada; iş sağlığı ve güvenliğinin önemi, konuya ilişkin bazı istatistiksel bilgiler, işveren, çalışan ve Devletin bu konudaki temel görevleri ile Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin sorunların ve zararların daha aza indirgenebilmesi için neler yapılması gerektiği irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: iş sağlığı ve güvenliği, iş sağlığı ve güvenliğinde sorumlular, iş kazası istatistikleri

THE ROLE OF EMPLOYER, EMPLOYEE AND STATE ABOUT OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY

Abstract

Occurred recently in our country; injury, death, workforce loss, occupational accidents leads economic losses that can be compensated and occupational accidents leads non-compensated psychological effects have headed to take a closer look at occupational health and safety issues. Issued in the process of entering the European Union No. 6331 Occupational Health and Safety Law regulated who are due and responsible for these issues. The Law intended to solve these issues by giving certain roles to employers, employees and government. Also, occupational accidents that affect whole society required to examine what to do about occupational health and safety.

This study covers the importance of the occupational health and the safety; statistical information about the concept; main duties of the employee, employer and the government. Furthermore, it is studied on what needs to be done to reduce the damage and issues related with occupational health and safety.

Keywords: occupational health and safety, liable in occupational health and safety, occupational accident statistics

دور الدولة و صاحب العمل و العامل
في موضوع السلامة و الصحة المهنية

المحاضر المساعد الدكتور
Kilis 7 Aralık جامعة
كلية الاقتصاد و العلوم الادارية, قسم التجارة الدولية و اللوجستيك
selahattinerol@kilis.edu.tr

ملخص

ان الاصابات وحالات الوفاة وفقدان قوة العمل و الخسائر الاقتصادية التي يمكن تعويضها و الأضرار المعنوية التي لا يمكن تعويضها و الناتجة عن حوادث العمل و التي كانت سببا في التوجه لموضوع السلامة و الصحة المهنية مرة أخرى.

ففي قانون السلامة و الصحة المهنية ذو الرقم 6331 و الذي استخرج في فترة الدخول في الاتحاد الأوروبي تم تنظيم موضوع المهام و المسؤوليات. في القانون : من خلال اعطاء المهام الواضحة لصاحب العمل و العامل و الدولة و الذي يهدف الى حل هذه المسألة, كما تطلب القيام بتعيين التدابير الواجب اتخاذها في موضوع السلامة و الصحة المهنية في حوادث العمل الجديدة و التي تؤثر على المجتمع بشكل عام.

ففي هذه الدراسة: ما يجب القيام به ومناقشته من أجل تقليل الأضرار أكثر و المشاكل المتعلقة بالسلامة و الصحة المهنية في بلدنا مع أهمية السلامة و الصحة المهنية و الأمن وبعض البيانات الاحصائية عن هذا الموضوع و المهام الرئيسية في الموضوع الواقعة على عاتق صاحب العمل و العامل و الدولة.

الكلمات المفتاحية: السلامة و الصحة المهنية, الصحة المهنية ومسؤوليات المهام, احصائيات حوادث العمل.

1. GİRİŞ

Resmi veriler incelendiğinde ülkemizde iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin sorunların ve özellikle de iş kazalarının sayısının fazla olduğu, sonuçlarının ise çok geniş bir kesimi etkilediği görülmektedir. Bu nedenle çalışma yaşamında ülkemizin en büyük sorunlarından birisinin iş kazaları olduğu ifade edilmektedir. 6331 sayılı Kanun'un genel gerekçesinde de belirtildiği üzere, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) 2009 yılı verilerine göre; günde yaklaşık 176 iş kazası olmakta, iş kazası sonucu üç işçi hayatını kaybetmekte, beş işçi ise yaralanmaktadır. Bu rakamların yanı sıra SGK istatistiklerine yansımayan, kayıt dışı iş kazaları ve meslek hastalıklarının da yaşandığı bilinen bir gerçektir.

İş sağlığı ve güvenliği konusunda gerekli önlemlerin alınmaması; iş kazalarının artmasına, istatistiklerde ilk sıralarda yer almamıza ve ülke ekonomisine zarar verilmesine neden olmaktadır. ILO tarafından yapılan bir araştırmaya göre, gelişmiş ülkelerde iş kazalarının maliyeti Gayri Safi Milli Hâsılanın %1'i ile %4'ü arasında değişmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise iş kazaları ile daha çok karşılaşıldığından bu oranın daha büyük olduğu tahmin edilmektedir. Bu tahminden yola çıkılarak, ülkemizde Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınan 2010 yılı cari fiyatlarla Gayri Safi Milli Hâsılanın rakamlarına göre iş kazası ve meslek hastalıklarının toplam maliyeti yılda yaklaşık 44 milyar TL olarak tahmin edilmektedir (Korkut ve Tetik, 2013: 457; Ofluoğlu ve Doğru, 2011: 191; TBMM, 2012: 6).

6331 sayılı Kanun, iş sağlığı ve güvenliği konusunda yaşanan olayların tüm çalışanlara ait bir sorun olduğunu kapsam maddesi ile ortaya koymaktadır. 4857 sayılı Kanun kapsamında yer alan işçilerle sınırlı olan iş sağlığı ve güvenliği kuralları 6331 sayılı Kanun ile (bazı istisnalar olmakla beraber) kamu idarelerinde (Yılmaz, M. 2013: 39-51; İren, 2011: 281-307) çalışanlar dâhil tüm çalışanları kapsamaktadır.

6331 sayılı Kanun'un, "Kamu ve özel sektöre ait bütün işlere ve işyerlerine, bu işyerlerinin işverenleri ile işveren vekillerine, çırak ve stajyerler de dâhil olmak üzere tüm çalışanlarına faaliyet konularına bakılmaksızın uygulanır." hükmü gereğince iş sağlığı ve güvenliği kuralları 4857 sayılı İş Kanunu, Deniz İş Kanunu ve Basın İş Kanunu kapsamındaki tüm çalışanlara uygulanacaktır. Örneğin işverenin, gazeteciye basın mesleğindeki çalışma zorluklarını da dikkate alarak onun iş sağlığı ve güvenliğini sağlamak ve gerekli önlemleri almak şeklinde bir yükümlülüğü bulunmaktadır (Sümer, 2013: 129). 6331 sayılı Kanun'un bu hükmü incelendiğinde iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin kişisel uygulama alanının genişletildiği anlaşılmaktadır.

İş sağlığı ve güvenliği konusunda Devletin temel görevi mevzuat hazırlama ve denetim olarak görülmekle birlikte aslında kamu kurumlarındaki başarılı iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin uygulanması ve bunların geliştirilmesi konusunda öncü bir rol oynaması da Devlete verilecek bir görev olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte böyle bir sorunun tek temsilcisi ve önleyicisi olarak Devletin gösterilmesi hakkaniyete uygun düşmeyeceği düşünülmektedir. Devletin yanı sıra işverenler, işçi ve işveren örgütleri, çalışanlar, eğitim veren kurumlar ve araştırmacılar iş sağlığı ve güvenliğinde

ülke başarısına ve bu sorunun meydana getirdiği zararları ve etkileri en aza indirmeye yardımcı olabilirler.

Başta Devlet olmak üzere tüm ilgililerin iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarında başarıya katkı sağladığı bir çalışma yaşamında kişilerin can güvenliği ve sağlığı ile ülke ekonomisi koruma altına alınmış olur. Bu durumun aksi, karşımıza; insanın hayatına, sağlığına ve ekonomik gücüne zarar veren kazaların yaşanmasına sebebiyet verecektir.

Diğer bir açıdan sorun irdelendiğinde iş kazası ve meslek hastalığı sonucunda uzun süren ve acı veren bir tedavi sürecine katlanma zorunluluğu da bulunmaktadır. Yapılan tedaviye rağmen işçi sakat kalabilir, işini kaybedebilir. İşçinin ölmesi halinde hak sahipleri çoğu zaman hukuki uğraş vererek hak ve tazminatlara kavuşmaktadırlar. Anlaşılacağı üzere iş kazaları ve meslek hastalıkları sadece işçiye değil onun desteğine muhtaç olan geniş bir kitleye zarar vermektedir (Süzek, 2008: 787; Uşan, 2009: 180-187).

Bahsi geçen zararları önlemek için yapılması gereken geçmişten beri uygulanan kaza sonrası zararı, tazminat ile karşılama değil iş kazası ve meslek hastalıklarını önleyecek yöntemleri geliştirmektir. Bunun için öncelikle işyerlerinde risk değerlendirme çalışmalarının yapılması, çalışanların görüşlerinin alınması, uzman personel bulundurulması, çalışanların işyerindeki tehlikeler konusunda bilgilendirilmesi, eğitilmesi ve kişisel koruyucu donanımların kullanımında gerekli özenin gösterilmesi ve böylece iş sağlığı ve güvenliği kültürünün yerleştirilmesi sağlanmalıdır (Turan ve Müezzinoğlu, 2006: 32).

İş sağlığı ve güvenliğine ilişkin önleyici yaklaşım, 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu ve buna dayalı çıkarılan yönetmeliklerle uygulanmaya başlanmıştır. Bu kurallar yoluyla Avrupa Birliği'nin iş sağlığı ve güvenliği alanındaki normlarına uygun önleyici yaklaşım ile işyeri düzeyinde alınması gereken tedbirlere öncelik verilmektedir. Bu yaklaşım 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda da kendisine yer bulmuştur (Yılmaz, F. 2013: 45; Korkut ve Tetik, 2013: 464-465).

6331 sayılı Kanun'un genel gerekçesinde, iş sağlığı ve güvenliği konusunun, "sadece işyeri ve çalışan düzeyinde değil toplumun genelini doğrudan ilgilendiren aynı zamanda ulusal ve uluslararası düzeyde ele alınması gereken bir öncelik" olduğu vurgulanmaktadır. Kanunla AB'nin 89/391 EEC Çerçeve Direktifi (Şakar, 2006: 154-155) ile 155 ve 161 sayılı ILO Sözleşmelerinden hareket edilerek, iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin hem kamu hem özel sektör olmak üzere tüm faaliyet alanlarında ve tüm çalışanları kapsayacak şekilde uygulanması prensibine yer verilmiştir. Bunun yanı sıra iş sağlığı ve güvenliği alanında önleyici, iyileştirici ve koruyucu önlemleri içeren proaktif yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşımın gereği olarak her tür işyeri için risk değerlendirmesinin yapılması veya yaptırılması ön koşul olarak getirilmiştir. Çalışana, ciddi ve yakın tehlikeyle karşı karşıya kalması halinde çalışmaktan kaçınma hakkı verilmiş, hayati tehlike durumunda ise işyerlerinin tamamında veya bir bölümünde işin durdurulmasına olanak tanınmış olup kural ihlallerinde idari para cezalarının caydırıcılığı ve etkinliği artırılmıştır. Televizyon kuruluşları ve radyolara iş sağlığı ve güvenliği, çalışma hayatı gibi konularda uyarıcı ve eğitici nitelikte yayın yapma zorunluluğu getirilmiştir (Kalkış, 2013: 22; ÇSGB, 2012: 10-11; Akın, 2012: 103).

6331 sayılı Kanun'un temel gayesi; iş sağlığı ve güvenliği konusunda yaşanan sorunları ortadan kaldırmaktır. İş sağlığı ve güvenliğinin amacı ise kimsenin zarara uğramaması için sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı sağlamak, çalışanları sağlık ve güvenlik risklerine karşı korumak, üretimin devamlılığı ve verimliliği konusunda çalışmalar yapmaktır (TMMOB Makine Mühendisleri Odası, 2012: 1). Sözü edilen amacın gerçekleşmesi için ilgili mevzuat ve Yargıtay kararları çerçevesinde; işveren, çalışan ve Devlete bir kısım görevler yüklenmiştir.

2. İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KAVRAMI VE ÖNEMİ

İş sağlığı ve güvenliği kavramı, dünyadaki sanayileşme sürecinde; işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmeye çalışılmasıyla ortaya çıkmıştır (Demircioğlu ve Centel, 2013: 144-145). ILO ve Dünya

Sağlık Örgütü 1950 yılında iş sağlığı ve güvenliğinin tanımını; tüm mesleklerde işçilerin bedensel, ruhsal, sosyal iyilik durumlarını en üst düzeye ulaştırmak, bu düzeyde sürdürmek, işçilerin çalışma koşulları yüzünden sağlıklarının bozulmasını önlemek, işçileri çalıştırılmaları sırasında sağlığa aykırı etmenlerden oluşan tehlikelerden korumak, işçileri fizyolojik ve psikolojik durumlarına en uygun mesleksel ortamlara yerleştirmek ve bu durumlarını sürdürmek yani işin insana ve her insanın kendi işine uyumunu sağlamak şeklinde yapmışlardır (TBMM, 6331 sayılı Kanun'un Genel Gerekçesi: 94).

Bir başka tanıma göre; işyerlerinde işin yapılması sırasında çalışma ortamındaki çeşitli etmenler nedeniyle çalışanların karşılaştıkları sağlık sorunları ve mesleki tehlikelerin ortadan kaldırılmasına yönelik yapılan sistemli çalışmalara iş güvenliği denir (TMMOB Makine Mühendisleri Odası, 2012: 67; Ekin, 2010: 21-24). Önleyici yaklaşıma örnek olabilecek bir başka tanımlamaya göre; iş sağlığı ve güvenliği ile işin yapılması sırasında işyerindeki fiziki çevre koşulları nedeniyle işçilerin maruz kaldıkları sağlık sorunları ve mesleki risklerin ortadan kaldırılması veya azaltılması sağlanmış olmaktadır (Balkır, 2012: 58).

Konuya iş sağlığı ve güvenliğinin önemi açısından bakıldığında, bu konuda alınacak tedbirlerin; çalışanları, işverenleri ve toplumu ilgilendiren olumlu sonuçlar meydana getirdiği görülmektedir. Özellikle çalışanların, endüstrileşmenin yol açtığı tehlikelerden, yaşamına, vücuduna ve sağlığına yönelik tehditlerden ve zararlardan korunması şarttır. Çünkü iş kazası ve meslek hastalıkları işçiyi gelirinden yoksun bırakabilir veya onun işsiz kalmasına neden olabilir. Dahası iş kazası veya meslek hastalığı sonucu işçinin sakat kalması veya ölümü durumunda ailesi de maddi ve manevi kayıplara uğrayacaktır. İş güvenliği ve iş sağlığına önem verilmediği takdirde iş kazalarının ve meslek hastalıklarının artacağı bu suretle sakatlanmalar ve bu duruma düşen kişilerin psikolojik sorunlar yaşaması da muhtemeldir. Bu, hem işçileri hem de toplumu olumsuz etkileyecektir. Bunların yanı sıra büyük ekonomik ve sosyal sorunlara yol açan iş kazası ve meslek hastalıklarını önleme yolunda çaba sarf etmek, hem devlet hem de işverenler için hukuki zorunluluk halini almıştır (Karacan ve Erdoğan, 2011: 104; Yiğit, 2005: 6-7; Yılmaz, F. 2010: 94; Bingöl, 2006: 228-230). İş sağlığı ve güvenliği amacıyla önlemler almak aynı zamanda işverenin işçiyi koruma borcu olarak kabul edilmektedir (Şakar, 2006: 153-156).

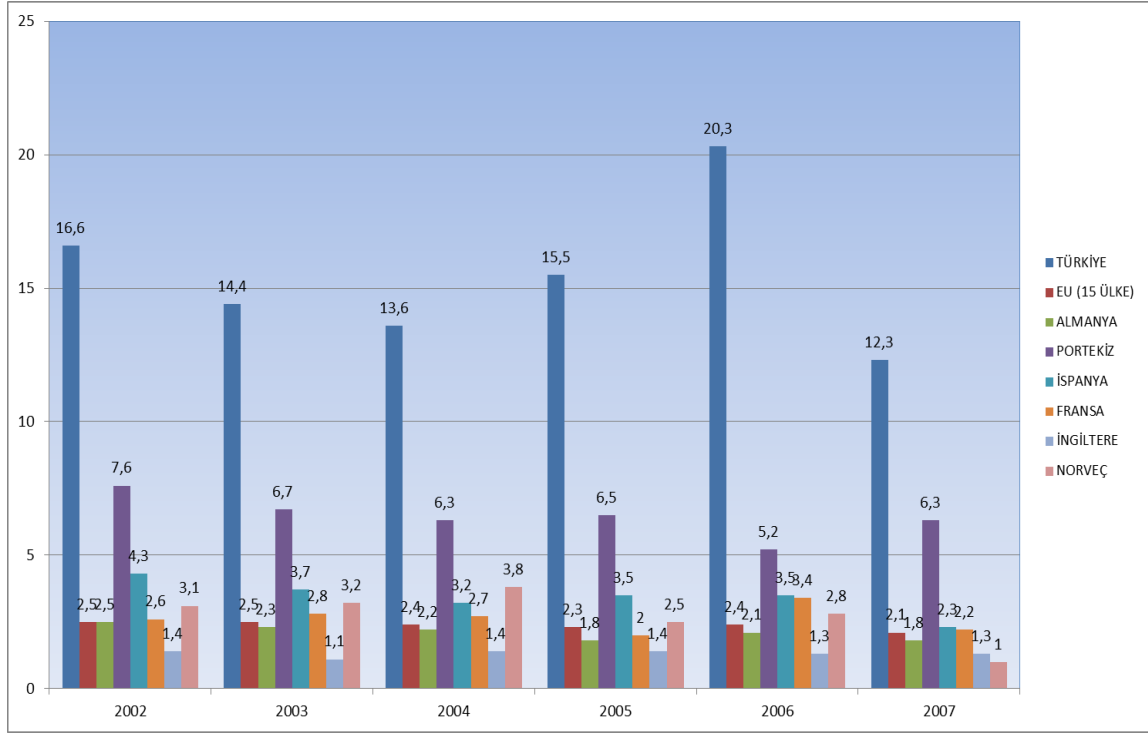
3. İŞ KAZASI İSTATİSTİKLERİ

İş sağlığı ve güvenliğine ilişkin sorunların, iş kazası ve meslek hastalığının boyutlarının daha iyi anlaşılabilmesi ve özellikle de Ülkemizin diğer devletler karşısındaki durumunun kıyaslanabilmesi için bazı istatistikî verilerden yararlanmakta fayda bulunmaktadır.

Resmi istatistiklere göre her geçen yıl iş kazaları nedeniyle ölümler artmakta olup bu istatistiklere göre Türkiye, ölümlü iş kazalarında Avrupa'da birinci, Dünyada üçünü sırada yer almaktadır. Özellikle son 10 yılda iş kazaları nedeniyle toplam 10.723 işçi, her yıl ortalama 1072 işçi yaşamını yitirmiştir. Türkiye'de her gün 4 işçi iş kazaları nedeniyle yaşamını yitirmekte buna rağmen iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin önlemler yeterli seviyede alınmamaktadır (TBMM, 6331 sayılı Kanun'un Genel Gerekçesi: 93). İş kazalarına sektörel açıdan bakıldığında en fazla kazanın yaşandığı iş alanları olarak; metal sektörü %15, maden sektörü %9, inşaat sektörü %7,6 olarak sıralandığı görülmektedir (ÇSGB, Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Politika Belgesi II (2009-2013): 4).

Aşağıdaki grafikte (Grafik 1), seçilmiş bazı Avrupa ülkelerinde ve Türkiye'de 2002-2007 yılları arasında yaşanan iş kazası oranları ifade edilmektedir. Grafikte yer alan tüm yıllarda ölümlü iş kazaları açısından Türkiye diğer Avrupa ülkelerinin tamamının önünde yer almaktadır. Ülkemizde bazı yıllarda ölümlü iş kazası oranları düşmüş olsa bile 2006 yılında görüleceği üzere ölümlü iş kazaları en üst düzeye yükselmiştir. 2007 yılında ise grafikte yer alan 6 yıllık sürece göre ölümlü iş kazası oranının en aza indiği görülmektedir. Avrupa Birliği'nin seçilmiş 15 üyesinde bahsi geçen 6 yıllık süreç içerisinde ölümlü iş kazası oranı yüz binde 2,1 ila yüz binde 2,5 aralığında değişmiştir. Ülkemizde ise aynı dönemde bu oran yüz binde 12,3 ila yüz binde 20,3 aralığında değişim göstermiştir.

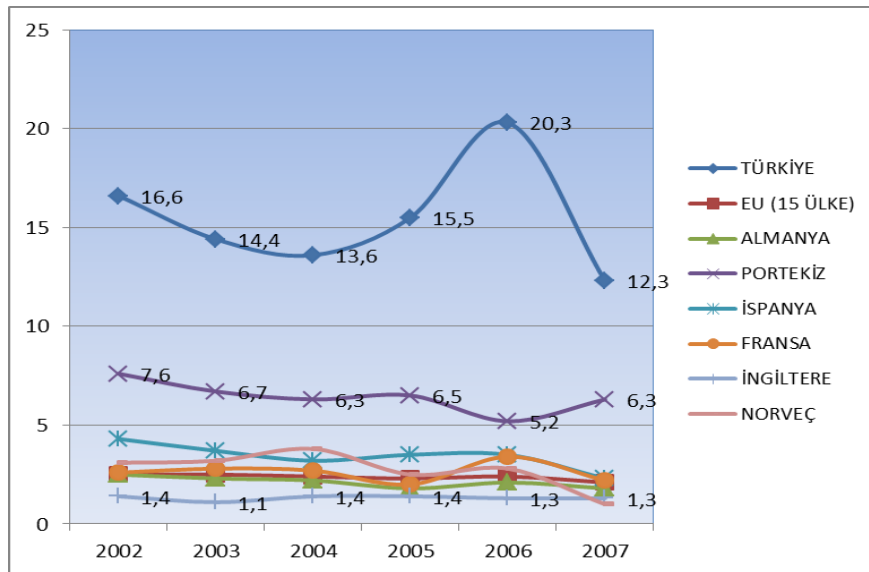
Grafik 1: Seçilmiş Bazı Ülkelerde 2002-2007 Yılları Arasında Ölümlü İş Kazası Oranları (100 Binde)

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, Ankara, 2012, s.36. (Bakanlığın verilerinden derlenmiştir.)

Aşağıdaki grafikte ise (Grafik 2), Grafik 1'deki veriler kullanılarak farklı bir durum açıklanmaya çalışılmıştır. Grafikte üç ayrı ülkeye dikkat edildiğinde; Türkiye tüm yıllarda ölümlü iş kazalarında birinci sırada olduğu görülmektedir. Yine tüm yıllarda Avrupa'da Portekiz ölümlü iş kazalarında ikinci sıradadır. Bu ülkeler dışında kalan ülkelerde ölümlü iş kazası oranı çok düşüktür. Bunların içinde İngiltere genelde en az ölümlü iş kazasının yaşandığı ülke olarak görülmektedir. 2007 yılında Norveç en az ölümlü iş kazasının yaşandığı ülke olmuştur.

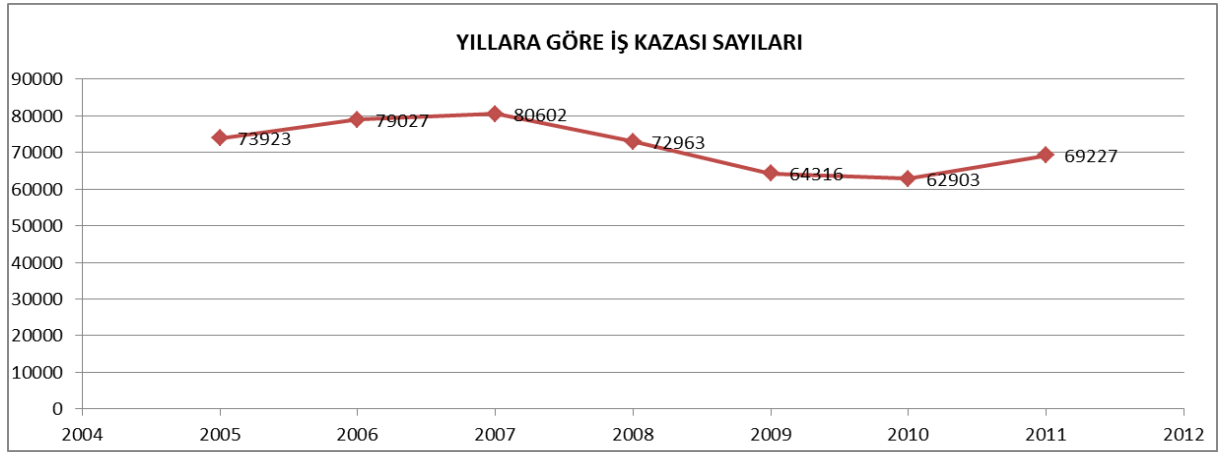
Grafik 2 (Farklı Bir Bakış Açısıyla): Seçilmiş Bazı Ülkelerde 2002-2007 Yılları Arasında Ölümlü İş Kazası Oranları (100 Binde)

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu**, Ankara, 2012, s.36. (Bakanlığın verilerinden derlenmiştir.)

Grafik 1 ve Grafik 2 birlikte değerlendirildiğinde Avrupa ülkelerinin genelinde ölümlü iş kazalarının çok düşük oranlarda olduğu Ülkemizde ise bu oranların çok yüksek olduğu görülmektedir. Çalışmamızın giriş kısmında da ifade edildiği üzere Avrupa Birliği'nde genel olarak iş sağlığı ve güvenliği konusuna çok önem verilmiş ve bunun sonucu olarak kaza oranları düşük çıkmaktadır. Bunun yanı sıra konuya ilişkin kaynaklar incelendiğinde görülmektedir ki Avrupa Birliği ülkelerinde iş sağlığı ve güvenliği alanında işverenler ve çalışanlar arasında genel bir kültür oluşmuştur.⁴ Bu bakış açısından ötürü Avrupa Birliği ülkelerinde iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin sorunların daha az yaşandığı düşünülmektedir.

Grafik 3: Ülkemizde 2005-2011 Yılları Arasında Yaşanan İş Kazası Sayıları

Kaynak: SGK İstatistikleri, (aktaran) TMMOB Makine Mühendisleri Odası, **İş Sağlığı ve Güvenliği (Oda Raporu)**, Ankara, 2012, s.63.

Grafik 3'te görüleceği üzere Ülkemizde yaşanan iş kazası sayıları 2005 yılından 2007 yılına kadar bir artış eğilimi göstermiş bu yıldan sonra ise her ne kadar kaza sayıları azalmaya başlamış ise de 2011 yılında tekrar artmıştır.

Grafik 4: Ülkemizde 2005-2011 Yılları Arasında Yaşanan İş Kazası Sonrası Ölümler

⁴ İş kazaları ve meslek hastalıklarının önüne geçilebilmesi için işyerlerinde “önce insan, önce sağlık, önce işçi güvenliği” anlayışı yerleştirilmeli, tüm üretim süreçlerinde öncelik iş sağlığı ve güvenliği önlem ve uygulamalarında olmalıdır. Bu şekilde iş sağlığı ve güvenliği kültürü oluşturulabilir. (TMMOB Makine Mühendisleri Odası, 2012: 123)

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistikleri, (aktaran) TMMOB Makine Mühendisleri Odası, **İş Sağlığı ve Güvenliği (Oda Raporu)**, Ankara, 2012, s.64.

Grafik 4, bir önceki grafikte birlikte değerlendirildiğinde aynı yılları kapsayan bir dönemde iş kazaları kısmen azalmış görülmekle birlikte ölümlü iş kazalarının ve dolayısıyla kaza sonrası yaşanan ölüm sayısının arttığı görülmektedir. 2006 yılında yaklaşık 1600 kişi iş kazası neticesinde yaşamını yitirmiştir. Bu yıldan sonra azalan ölümlü iş kazaları 2009 yılından sonra tekrar artmış ve günümüzde de artış devam etmektedir (Tezcan, 2007: 40-42).

Tablo 1: Ülkemizde 2000-2014 Ağustos Aralığında İş Kazası Sonucu Ödenen Gelirler

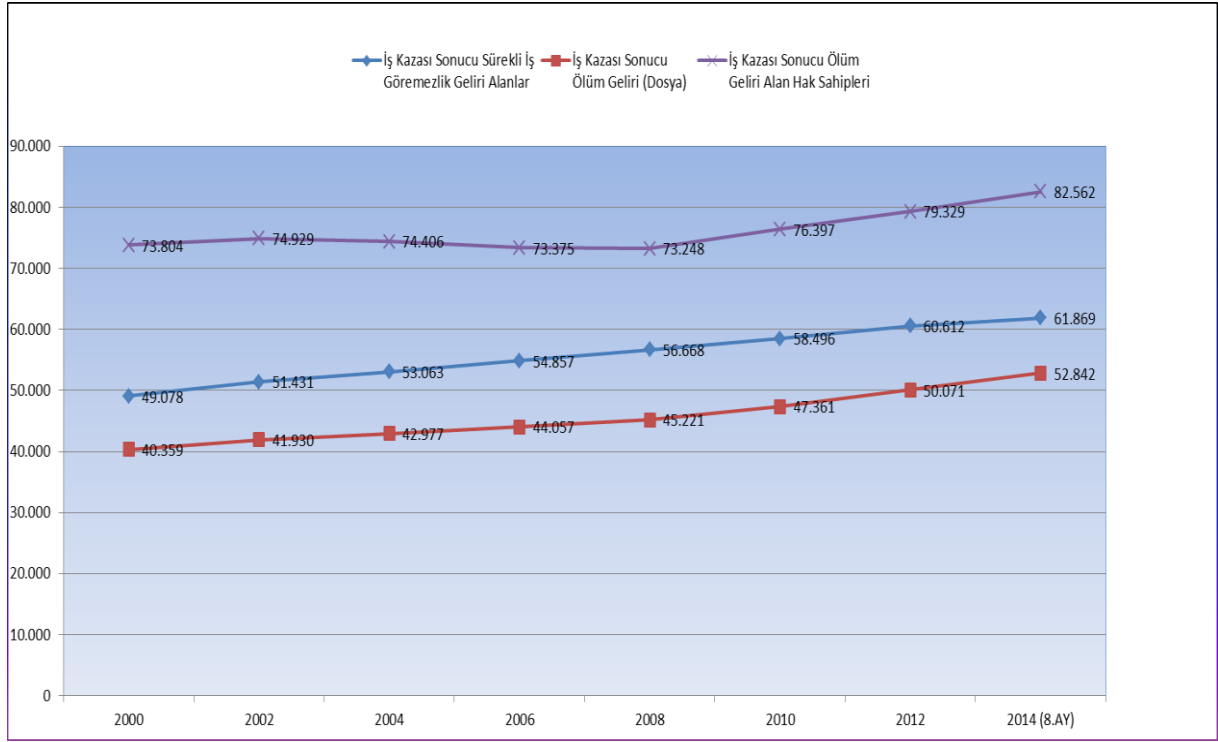
5510 SAYILI KANUNUN 4/a KAPSAMINDAKİ İŞ KAZASI SONUCU ÖDENEN GELİRLERE İLİŞKİN VERİLER															
YILLAR	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 (8.AY)
KONU															
İş Kazası Sonucu Sürekli İş Göremezlik Geliri Alanlar	49.078	50.447	51.431	51.959	53.063	53.584	54.857	56.105	56.668	57.422	58.496	58.966	60.612	61.492	61.869
İş Kazası Sonucu Ölüm Geliri (Dosya)	40.359	41.137	41.930	42.258	42.977	43.387	44.057	44.593	45.221	46.205	47.361	48.883	50.071	51.605	52.842
İş Kazası Sonucu Ölüm Geliri Alan Hak Sahipleri	73.804	74.543	74.929	74.969	74.406	73.428	73.375	73.180	73.248	74.554	76.397	78.336	79.329	81.383	82.562

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu, **2000-2014 Yılları Arası İstatistikleri**, <http://www.sgk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 16.12.2014. (SGK'nın verilerinden derlenmiştir.)

Tablo 1, bize yaşanan iş kazalarının bir de ekonomik boyutunun olduğunu göstermektedir. Aslında iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin sorunların neden olduğu ekonomik kayıplar bu tablodaki giderlerle sınırlı değildir. Burada sadece doğrudan iş kazası ve meslek hastalığına maruz kalan kişiler ve onların ailelerine ödenen ücretler konu edinilmektedir. Sosyal devlet ilkesinin bir sonucu olarak kazaya maruz kalanlara gerekli sağlık ve ekonomik ödemelerin yapılması şart olmakla birlikte duyulan acı ve elemin ortadan kaldırılması mümkün görülmemektedir. Bu sebepten ötürü 6331 sayılı Kanun'un önleyici bir yaklaşım ile hazırlanmış olması önemsenmelidir. Yani kazalar olmadan önce tedbirler alınabilirse bu sonuçlara da katlanılmayacaktır.

Tablo 1 içeriğinde yer alan verilerin daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda yer alan Grafik 5'e bakılması uygun olacaktır. Grafikte, iş kazası sonucu ölüm geliri konusunu içeren dosya ve sürekli iş göremezlik geliri alanların sayısının her yıl arttığı görülmektedir. İş kazası ve meslek hastalığı sonucunda yaşamını kaybeden kişilerin ailelerine yani hak sahiplerine ödenen gelirlerin de Ülkemizde sürekli bir artış eğilimi içinde olduğu grafikten anlaşılabilir.

Grafik 5: Ülkemizde 2000-2014 Ağustos Aralığında İş Kazası Sonucu Ödenen Gelirler

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu, **2000-2014 Yılları Arası İstatistikleri**, <http://www.sgk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 16.12.2014. (SGK'nın verilerinden derlenmiştir.)

Yukarıdaki veriler göstermektedir ki Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin önemli sorunlar bulunmaktadır. Konuya ilişkin bu sorunların çözümünde kamu idaresinin öncü ve önemli bir rolü olmakla birlikte iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin mevzuatın uygulanmasında işveren ve kurallara uyma konusunda çalışanların çok önemli görevleri vardır. Bu görevler yerine getirildikçe iş kazası ve meslek hastalığı oranları düşecek ve olumlu sonuçlarından tüm toplum yararlanacaktır.

4. İŞVERENİN GÖREV, YETKİ VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

4.1. Genel Yükümlülükleri

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (m. 4); işverene, çalışanların iş sağlığını ve güvenliğini sağlama görevini yüklemiştir. Buna göre; işveren bu yükümlülüğünü yerine getirirken; mesleki risklerin önlenmesi, eğitim ve bilgi verilmesi dâhil her türlü tedbirin alınması, organizasyonun yapılması, gerekli araç ve gereçlerin sağlanması,⁵ sağlık ve güvenlik tedbirlerinin değişen şartlara uygun hale getirilmesi ve mevcut durumun iyileştirilmesi için çalışmalar yapmakla yükümlüdür. Bunların yanı sıra işveren; işyerinde alınan iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerine uyulup uyulmadığını izlemek, denetlemek ve uygunsuzlukların giderilmesini sağlamak zorundadır. İşveren işyerinde risk değerlendirmesi yapmak veya yaptırmakla da görevlidir.

⁵ Yargıtay vermiş olduğu bir kararında, “işverenin iş kazası sonucu meydana gelen zarar nedeniyle hukuki sorumluluğunun, yasa ve içtihatlarla belirlenmiş olan haller dışında, ilke olarak kusura dayalı sorumluluk olduğu” ifade edilmiştir. Kararın devamında “malzemelerin noksansız ve arızasız tahsisi işverenin asli borcu olduğu, teknik bir arızanın yol açtığı ve sigortalının dışında gelişen kazada, sigortalıya kusur izafe edilmesi mümkün olmadığı” belirtilmiştir. Bu kararın gerekçesi incelendiğinde iş kazasına neden olan unsurun işverence verilen bir malzeme olması halinde iş sağlığı ve güvenliği konusunda işverene kusur izafe edileceği belirtilmiştir. Bu nedenle işverenin sadece gerekli araç ve gereci sağlaması yeterli olmayıp bunların iş kazasına neden olmaması için bakımlarını da yaptırmalıdır. Yargıtay 9. H.D. E: 2006/13566, K: 2007/2765, T: 26.02.2007 (Editör: Baybora: 2012:105)

Yargıtay verdiği bir kararda sadece önlem almanın iş sağlığı ve güvenliği sorunlarını çözemeyeceğini ve sorumluluğu ortadan kaldıramayacağını, önlem almanın yanı sıra işyerinde geniş bir kontrol sistemi kurulması gerektiğini, “Her işveren, işyerinde işçilerin sağlığını ve güvenliğini sağlamak için gerekli olanı yapmak, bu husustaki, şartları sağlamak ve araçları noksatsız bulundurmakla yükümlüdür. Bu yükümlülüğün sadece önlem almakla yetinilebileceği anlamını taşımadığı, alınan önlemlere uyulup uyulmadığını denetlemek ve giderek önlemlere uymasını temin anlamında bulunduğu kuşkusuzdur. Başka bir deyişle, işveren işyerinde geniş anlamda doğmuş ve doğabilecek tüm tehlikeleri önlemek zorundadır. Bu zorunluluk sonucu olarak işyerinde işveren tarafından tam anlamı ile geniş bir kontrol mekanizması kurulmalıdır.” şeklinde verdiği kararda belirtmektedir (Süzek, 2008: 799).⁶

Yargıtay'ın, işverenin denetim yükümlülüğüne ilişkin verdiği bir diğer kararında ise “Sigortalının usta niteliğinde deneyimli olması, işverenin denetim ve gözetim görevini ortadan kaldırmaz.” demek suretiyle denetim ve gözetimin ölçüsünü belirlemiştir.⁷ Dolayısıyla uygulamada, çalışanın usta ve deneyimli olması iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin işverenin yükümlülüklerini ortadan kaldırmadığı açıktır.

4.2. Riskleri Öngörme ve Önleme Yükümlülüğü

6331 sayılı Kanunda belirlenmiş olan yükümlülüklerin yerine getirilmesinde işverenin uyması gereken bazı ilkeler bulunmaktadır (m. 5). Bu ilkeler aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- ◆ Risklerden kaçınmak.
- ◆ Kaçınılması mümkün olmayan riskleri analiz etmek.
- ◆ Risklerle kaynağında mücadele etmek.
- ◆ İşin kişilere uygun hale getirilmesi için işyerlerinin tasarımı ile iş ekipmanı, çalışma şekli ve üretim metotlarının seçiminde özen göstermek, özellikle tekdüze çalışma ve üretim temposunun sağlık ve güvenliğe olumsuz etkilerini önlemek, önlenemiyor ise en aza indirmek.
- ◆ Teknik gelişmelere uyum sağlamak.
- ◆ Tehlikeli olanı, tehlikesiz veya daha az tehlikeli olanla değiştirmek.
- ◆ Teknoloji, iş organizasyonu, çalışma şartları, sosyal ilişkiler ve çalışma ortamı ile ilgili faktörlerin etkilerini kapsayan tutarlı ve genel bir önleme politikası geliştirmek.
- ◆ Toplu korunma tedbirlerine, kişisel korunma tedbirlerine göre öncelik vermek.
- ◆ Çalışanlara uygun talimatlar vermek.

Yukarıda da ifade edildiği üzere işveren, iş sağlığı ve güvenliği yönünden risk değerlendirmesi yapmak veya yaptırmakla yükümlüdür. Risk değerlendirmesi yapılırken; belirli risklerden etkilenecek çalışanların durumu, kullanılacak iş ekipmanı ile kimyasal madde ve müstahzarların seçimi, işyerinin tertip ve düzeni, genç, yaşlı, engelli, gebe veya emziren çalışanlar gibi özel politika gerektiren gruplar ile kadın çalışanların durumu dikkate alınmalıdır (m. 10/1).

İşyerinde uygulanacak iş sağlığı ve güvenliği tedbirleri, çalışma şekilleri ve üretim yöntemleri; çalışanların sağlık ve güvenlik yönünden korunma düzeyini yükseltecek ve işyerinin idari yapılanmasının her kademesinde uygulanabilir nitelikte olmalıdır (m. 10/3). Bunun yanı sıra işveren, iş sağlığı ve güvenliği yönünden çalışma ortamına ve çalışanların bu ortamda maruz kaldığı risklerin belirlenmesine yönelik gerekli kontrol, ölçüm, inceleme ve araştırmaların yapılmasını sağlamakla da yükümlüdür (m. 10/4).

⁶ Yargıtay 10. H.D. E: 1978/2077, K: 1978/7689, T: 31.10.1978 (Sevaioğlu: 2014:81)

⁷ Yargıtay 10. H.D. Sayı: 1213/1378, T: 21.03.1983 <http://www.isgfrm.com/threads/isveren-kurum-veya-ucuncu-kisilere-rucu-davalari-yargitay-kararlari.2385/> Erişim Tarihi: 04.05.2015

4.3. İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetlerine İlişkin Yükümlülükleri

İş sağlığı ve güvenliği hizmetleri açısından 6331 sayılı Kanun; mesleki risklerin önlenmesi ve bu risklerden korunmaya yönelik çalışmaları da kapsayacak iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin sunulması için işveren; çalışanları arasından iş güvenliği uzmanı, işyeri hekimi ve on ve daha fazla çalışmanı olan çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde diğer sağlık personeli görevlendirmekle yükümlüdür. Çalışanları arasında belirlenen niteliklere sahip personel bulunmaması hâlinde, bu hizmetin tamamını veya bir kısmını ortak sağlık ve güvenlik birimlerinden hizmet olarak yerine getirebilir. Ancak belirlenen niteliklere ve gerekli belgeye sahip olması hâlinde, tehlike sınıfı ve çalışan sayısı dikkate alınarak, bu hizmetin yerine getirilmesini kendisi üstlenebilir (m. 6/1-a). İş sağlığı ve güvenliği hizmetleri için görevlendirilen kişi veya hizmet alınan kurum ve kuruluşlar tarafından sorunların çözümüne ilişkin olarak ilgili mevzuata uygun olan ve yazılı olarak bildirilen tedbirlerin işverence yerine getirilmesi gereklidir (m. 6/1-ç).

İş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinden birisi olarak işyeri hekimleri ve iş güvenliği uzmanlarının görevlendirilmesi de işverene verilen bir görevdir. İşyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanları, görevlerini mesleğin gerektirdiği etik ilkeler ve mesleki bağımsızlık içerisinde yürütmekle mükelleftirler. Bunlar; görevlendirildikleri işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğiyle ilgili alınması gereken tedbirleri işverene yazılı olarak bildirmek ve bildirilen hususlardan hayati tehlike arz edenlerin işveren tarafından yerine getirilmemesi hâlinde, bu hususu Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın yetkili birimine bildirmekle görevlendirilmişlerdir (m. 8/1, m. 8/2).

6331 sayılı Kanun, hizmet sunan kuruluşlar ile işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanları, iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin yürütülmesinde ihmal göstermeleri halinde onları hizmet sundukları işverene karşı sorumlu tutmuştur. Çalışanın ölümü veya maluliyetiyle sonuçlanacak şekilde vücut bütünlüğünün bozulmasına neden olan iş kazası veya meslek hastalığının meydana gelmesinde ihmali tespit edilen işyeri hekimi veya iş güvenliği uzmanının yetki belgesi askıya alınacaktır (m. 8/3, m.8/4).

4.4. Acil Durum Planları, Yangınla Mücadele ve İlk Yardım Konusundaki Yükümlülükleri

İşverenlere iş sağlığı ve güvenliği konusunda özellikle acil durumlarda önemli görevler verilmiştir. İlgili hükme göre işveren; çalışma ortamı, kullanılan maddeler, iş ekipmanı ile çevre şartlarını dikkate alarak meydana gelebilecek acil durumları önceden değerlendirerek, çalışanları ve çalışma çevresini etkilemesi mümkün ve muhtemel acil durumları belirlemek ve bunların olumsuz etkilerini önleyici ve sınırlandırıcı tedbirleri almakla yükümlü tutulmuştur (m. 11/1-a, m. 11/1-b).

İşverenin bu konudaki bir diğer görevi ise acil durumlarla mücadele için işyerinin büyüklüğü ve taşıdığı özel tehlikeler, yapılan işin niteliği, çalışan sayısı ile işyerinde bulunan diğer kişileri dikkate alarak; önleme, koruma, tahliye, yangınla mücadele, ilk yardım ve benzeri konularda uygun donanıma sahip ve bu konularda eğitilmiş yeterli sayıda kişiyi görevlendirmek, araç ve gereçleri sağlamak suretiyle eğitim ve tatbikatları yaptırmak ve ekiplerin her zaman hazır bulunmalarını sağlamaktan ibarettir (m. 11/1-c). Yargıtay'ın özellikle önlem alma ve risklere karşı tedbirli olmaya ilişkin olarak verdiği bir kararda, "İş Kanunu'nun 77. maddesinin öngördüğü koşullar göz önünde tutularak işyerinde alınması gerekli önlemlerin alınması durumunda olayın meydana gelmeyeceği ortadadır." denilmek suretiyle işverenlerin iş sağlığı ve güvenliği konusunda önleyici yöntemlerinin kazaları önlemedeki önemli rolü ifade edilmektedir.⁸

İşyerinde ciddi, yakın ve önlenemeyen tehlikenin meydana gelmesi durumunda ise işveren; çalışanların işi bırakarak derhal çalışma yerlerinden ayrıлып güvenli bir yere gidebilmeleri için, önceden gerekli düzenlemeleri yapmak ve çalışanlara gerekli talimatları vermek zorundadır (m. 12).

⁸ Yargıtay 21. H.D. E: 2005/13299, K: 2006/810, Tarih: 07.02.2006
<http://www.istanbulbarosu.org.tr/yayinlar/BaroDergileri/ibd/20065/ibd200653yhd21.pdf> Erişim Tarihi: 04.05.2015

4.5. İş Kazası ve Meslek Hastalıklarının Kaydetme ve Bildirme Yükümlülüğü

İş kazası ve meslek hastalıklarının kayıt ve bildirim işverene verilen görevlerden bir diğeridir. İşveren işyerinde meydana gelen bütün iş kazalarının ve meslek hastalıklarının kaydını tutmak ve bunlara ilişkin raporlar düzenlemekle görevlendirilmiştir. Bunun yanı sıra işyerinde meydana gelen ancak yaralanma veya ölüme neden olmadığı halde işyeri ya da iş ekipmanının zarara uğramasına yol açan veya çalışan, işyeri ya da iş ekipmanını zarara uğratma potansiyeli olan olayları inceleyerek bunlar ile ilgili raporları düzenlemekle yükümlüdür (m. 14/1).

İşverenin bu kayıt ve raporla yükümlülüğünün yanı sıra iş kazalarını kazadan sonraki üç iş günü içinde, sağlık hizmeti sunucuları veya işyeri hekimi tarafından kendisine bildirilen meslek hastalıklarını, öğrendiği tarihten itibaren üç iş günü içinde Sosyal Güvenlik Kurumuna bildirmekle mükelleftir (m. 14/2).

4.6. Çalışanların Dönemsel Sağlık Denetimlerini Takip Yükümlülüğü

6331 sayılı Kanun çalışanların sağlık muayenelerine de özel bir önem vermiştir (m. 15). Kanun bu konuda işverene, çalışanların işyerinde maruz kalacakları sağlık ve güvenlik risklerini dikkate alarak sağlık gözetimine tabi tutulmaları görevini vermektedir.

Çalışanların sağlık muayeneleri; işe girişlerinde, iş değişikliğinde, iş kazası, meslek hastalığı veya sağlık nedeniyle tekrarlanan işten uzaklaşmalarından sonra işe dönüşlerinde talep etmeleri hâlinde ve işin devamı süresince, çalışanın ve işin niteliği ile işyerinin tehlike sınıfına göre Bakanlıkça belirlenen düzenli aralıklarla yapılması zorunludur.

Tehlikeli ve çok tehlikeli sınıfta yer alan işlerde çalışacaklar, yapacakları işe uygun olduklarını belirten sağlık raporu olmadan işe başlatılamazlar. Sağlık gözetiminden doğan maliyet ve bu gözetimden kaynaklı her türlü ek maliyet işverence karşılanır, çalışana yansıtılamaz.

4.7. Çalışanları Bilgilendirme ve Eğitim Yükümlülüğü

Çalışanların bilgilendirilmesi iş sağlığı ve güvenliği konusunda çalışanlara verilen önemi göstermesi açısından olumlu bir yeniliktir. İşyerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve sürdürülebilmesi amacıyla işveren, çalışanları ve çalışan temsilcilerini; işyerinde karşılaşılabilecek sağlık ve güvenlik riskleri, koruyucu ve önleyici tedbirler, kendileri ile ilgili yasal hak ve sorumluluklar, ilk yardım, olağan dışı durumlar, afetler ve yangınla mücadele ve tahliye işleri konusunda görevlendirilen kişiler gibi konularda bilgilendirmekle yükümlüdür (m. 16). İşverenin, çalışanları bilgilendirmesi yükümlülüğü kapsamında, ciddi ve yakın tehlikeye maruz kalan veya kalma riski olan bütün çalışanları, tehlikeler ile bunlardan doğan risklere karşı alınmış ve alınacak tedbirler hakkında derhal bilgilendirmesi yine Kanunda öngörülmektedir.

Çalışanların eğitimi, iş sağlığı ve güvenliğinde çok önemli bir yere sahiptir (TMMOB Makine Mühendisleri Odası, 2012: 121-122). ILO'nun 2002 yılındaki Güvenlik Kültürü Raporu'na göre meslek hastalıklarının tümü, iş kazalarının %80'i önlenabilir niteliktedir. Bunun yanı sıra işçilerin iş güvenliği talimatlarına aykırı ve bilinçsiz davranışları sorunun bir kaynağının da eğitim eksikliği olduğunu göstermektedir (Köken ve Avinç, 2014: 44). Bu konuda yapılan bir araştırmaya göre, iş sağlığı ve güvenliği eğitimi ile iş kazaları arasında bir ilişki olduğu saptanmıştır. İş kazaları incelendiğinde işçilere yeterli mesleki eğitim verilmediği, bu doğrultuda gerekli alt yapının oluşturulmadığı, riskli sektörlerde eğitim seviyesi nispeten düşük işçilerin çalıştırıldığı, işbaşı eğitimi ve hizmet içi eğitimlerin yeterli olmadığı, işverenlerce eğitimin maliyet ve zaman kaybı olarak algılandığı görülmektedir. Dolayısıyla eğitim eksikliğinin iş kazalarının önemli bir nedeni olduğu belirlenmiştir (Aydın, Karaca, Özgüler, Karaca, Yücesoy ve Demir, 2013: 43). Bu sorunun aşılabilmesi için işverene, çalışanların iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerini almasını sağlamak zorunluluğu getirilmiştir. Bu eğitim özellikle; işe başlamadan önce, çalışma yeri veya iş değişikliğinde, iş ekipmanının değişmesi hâlinde veya yeni teknoloji uygulanması hâlinde verilir.

Eğitimler, değişen ve ortaya çıkan yeni risklere uygun olarak yenilenir, gerektiğinde ve düzenli aralıklarla tekrarlanır (Kurt ve Kurt, 2012: 223) (m. 17/1). Mesleki eğitim alma zorunluluğu bulunan tehlikeli ve çok tehlikeli sınıfta yer alan işlerde, yapacağı işle ilgili mesleki eğitim aldığını belgeleyemeyenler çalıştırılmazlar (m. 17/2). Yargıtay'ın bu konuyu işaret ettiğini düşündüğümüz bir kararında, “İşyerinde bir makine, tezgâhın hatalı kullanılmasından doğacak olası risk ve tehlikeleri öngörmek ve nasıl önlenebileceği konusunda tedbirler almak ön planda işverene düşen asli görevdir.” denilmektedir.⁹ Burada ifade edilmesi gereken konu işverenin çalışanlara eğitim verme yükümlülüğüdür. İşveren teknolojinin kullanılmasından önce, meydana gelebilecek kazaları önlemek için çalışanlarına gerekli eğitimi vermelidir.

İşverenin çalışanları eğitime görevi kapsamında verilecek eğitimin maliyeti çalışanlara yansıtılamaz. Eğitimlerde geçen süre çalışma süresinden sayılır (m. 17/7). Yargıtay'ın bu konuda verdiği bir karar göre de, “İşçiye işverence verilen eğitim, işçinin işyerinde mal ve hizmet üretimine katkı sağlaması sebebiyle işveren yararına olmakla birlikte, verilen eğitim sayesinde işçi daha nitelikli hale gelmekte ve ileride daha kolay iş bulabilmektedir. Bu nedenle işçiye masrafları işverence karşılanmak üzere verilen eğitim karşılığında, işçinin belli bir süre çalışmasının kararlaştırılması mümkündür. İşçinin de verilen eğitim karşılığında işveren için belli bir süre iş görmesi işverene olan sadakat borcu kapsamında değerlendirilmelidir. Buna karşın, işçiye 4857 sayılı İş Kanunu'nun iş sağlığı ve güvenliği önlemleri kapsamında verilmesi gereken eğitimlere ait giderler istenemez.”¹⁰

4.8. Çalışanların Görüşlerini Alma ve Katılımlarını Sağlama Yükümlülüğü

İşveren, görüş alma ve katılımın sağlanması konusunda, çalışanlara; iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili konularda görüşlerinin alınması, teklif getirme hakkının tanınması ve bu konulardaki görüşmelerde yer alma ve katılımlarının sağlanması, yeni teknolojilerin uygulanması, seçilecek iş ekipmanı, çalışma ortamı ve şartlarının çalışanların sağlık ve güvenliğine etkisi konularında görüşlerinin alınması hususlarında özen göstermek zorundadır (m. 18). Özellikle risk değerlendirme sürecinde çalışanların görüşüne başvurulması, önlem alınması istenen risklerin bildirilmesi ve uygulamadaki eksikliklerin giderilmesi açısından önemli bir yükümlülüktür (Baycık, 2013: 114).

5. ÇALIŞANLARIN GÖREV, YETKİ VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

5.1. Genel Yükümlülükleri

İş sağlığı ve güvenliğine ilişkin 6331 sayılı Kanun ile çalışanlara da bazı yükümlülükler getirilmiştir. Öncelikle, çalışanlar iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili aldıkları eğitim ve işverenin bu konudaki talimatları doğrultusunda, kendilerinin ve hareketlerinden veya yaptıkları işten etkilenen diğer çalışanların sağlık ve güvenliklerini tehlikeye düşürmemekle yükümlüdürler (m. 19/1).

Çalışanların, işveren tarafından verilen eğitim ve talimatlar doğrultusunda genel yükümlülükleri şunlardır (m. 19/1):

- ◆ İşyerindeki makine, cihaz, araç, gereç, tehlikeli madde, taşıma ekipmanı ve diğer üretim araçlarını kurallara uygun şekilde kullanmak, bunların güvenlik donanımlarını doğru olarak kullanmak, keyfi olarak çıkarmamak ve değiştirmemek.
- ◆ Kendilerine sağlanan kişisel koruyucu donanımı doğru kullanmak ve korumak.

⁹ Yargıtay 13. H.D. E: 1974/2465, K: 1974/2491, T: 14.10.1974 (Yargıtay Kararları Dergisi, 1977(Mayıs):690-692) <http://www.yargitaycb-ypb.gov.tr/belgeler/site/dergi/Mayis1977/Mayis1977/assets/basic-html/page88.html> Erişim Tarihi: 15.05.2015

¹⁰ Yargıtay 9. H.D. E: 2008/1781, K: 2009/13520 (TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, 22(4-5, Kasım 2009-Şubat 2010):111-113), Yargıtay 9. H.D. E: 2007/18761, K: 2008/12196, T: 12.05.2008 (Yargıtay Kararları Kamu-İş, 2008-2009:184-186) www.kamu-is.org.tr/pdf/2008_2009.pdf Erişim Tarihi: 10.05.2015

- ◆ İşyerindeki makine, cihaz, araç, gereç, tesis ve binalarda sağlık ve güvenlik yönünden ciddi ve yakın bir tehlike ile karşılaştıklarında ve koruma tedbirlerinde bir eksiklik gördüklerinde, işverene veya çalışan temsilcisine derhal haber vermek.
- ◆ Teftişe yetkili makam tarafından işyerinde tespit edilen noksanlık ve mevzuata aykırılıkların giderilmesi konusunda, işveren ve çalışan temsilcisi ile iş birliği yapmak.
- ◆ Kendi görev alanında, iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için işveren ve çalışan temsilcisi ile iş birliği yapmak.

Yargıtay'ın bu konuda verdiği bir kararda, *“İşçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili olarak işverenin gerekli tedbirleri alma yükümlülüğü yanında, işçinin de bu konuda konulan usul ve şartlara uyma yükümlülüğü vardır.”* denilmek suretiyle çalışanların iş sağlığı ve güvenliği konusunda asıl yükümlülüklerinin kurallara uymak olduğu ifade edilmektedir.¹¹

5.2. Çalışmaktan Kaçınma Hakkı

Çalışmaktan kaçınma hakkı çalışanlara verilen yeni haklardan biridir. Ciddi ve yakın tehlike ile karşı karşıya kalan çalışanlar kurula, kurulun bulunmadığı işyerlerinde ise işverene başvurarak durumu tespit edilmesini ve gerekli tedbirlerin alınmasına karar verilmesini talep edebilir. Kurul acilen toplanarak, işveren ise derhâl kararını verir ve durumu tutanakla tespit eder. Karar, çalışana ve çalışan temsilcisine yazılı olarak bildirilir (m. 13/1).

Kurul veya işverenin çalışanın talebi yönünde karar vermesi hâlinde çalışan, gerekli tedbirler alınıncaya kadar çalışmaktan kaçınabilir. Çalışanların çalışmaktan kaçındığı dönemdeki ücreti ile kanunlardan ve iş sözleşmesinden doğan diğer hakları saklıdır (m. 13/2).

Çalışanlar ciddi ve yakın tehlikenin önlenemez olduğu durumlarda yukarıda ifade edilen usule uymak zorunda olmaksızın işyerini veya tehlikeli bölgeyi terk ederek belirlenen güvenli yere gidebilirler (m. 13/3). İş sözleşmesiyle çalışanlar, talep etmelerine rağmen gerekli tedbirlerin alınmadığı durumlarda, tabi oldukları kanun hükümlerine göre iş sözleşmelerini feshedebilirler (m. 13/4).

5.3. Çalışan Temsilciliği

Çalışanlara işverence işyerinin değişik bölümlerindeki riskler ve çalışan sayılarını göz önünde bulundurularak dengeli dağılıma özen göstermek kaydıyla, çalışanlar arasında yapılacak seçim veya seçimle belirlenemediği durumda atama yoluyla, aşağıda belirtilen sayılarda çalışan temsilcisi görevlendirilir (m. 20/1):

- ◆ İki ile elli arasında çalışanı bulunan işyerlerinde bir
- ◆ Ellibir ile yüz arasında çalışanı bulunan işyerlerinde iki
- ◆ Yüzbir ile beşyüz arasında çalışanı bulunan işyerlerinde üç
- ◆ Beşyüzbir ile bin arasında çalışanı bulunan işyerlerinde dört
- ◆ Binbir ile ikibin arasında çalışanı bulunan işyerlerinde beş
- ◆ İkibinbir ve üzeri çalışanı bulunan işyerlerinde altı

Çalışan temsilcilerinin, tehlike kaynağının yok edilmesi veya tehlikeden kaynaklanan riskin azaltılması için, işverene öneride bulunma ve işverenden gerekli tedbirlerin alınmasını isteme hakları bulunmaktadır (m. 20/3).

6. DEVLETİN GÖREV, YETKİ VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

6.1. Genel Yükümlülükleri

¹¹ Yargıtay 9. H.D. E: 1991/13260, K: 1991/14880, T: 26.11.1991 (Yargıtay Kararları Kamu-İş, 1990-1995:416-417) www.kamu-is.org.tr/pdf/1990_1995.pdf Erişim Tarihi: 10.05.2015

Anayasanın ikinci maddesinde yer alan sosyal devlet ilkesi, kişilerin sağlıklı ve güvenli bir iş ortamında çalışmasını da öngörmektedir. Devletin bu konuda anayasal kurallar ve diğer alt hukuk kurallarını geliştirmesi iş sağlığı ve güvenliği konusundaki genel yükümlülüklerinden birisidir.

İşverenin, iş sağlığı ve güvenliğini sağlama yükümlülüğünün denetimi, doğrudan devletin denetim sorumluluğu içinde yer almaktadır. Devlet denetimindeki esaslı sorumluluk ve temel görev, iş sağlığı ve güvenliğiyle ilgili hukuken korunan menfaatlere yönelik tehlikelerin önlenmesi noktasında yaşanmaktadır. Devletin, denetim görevinin yasal dayanağı; devletin denetim suretiyle temel bir anayasal yükümlülüğünü yerine getirmiş olma zorunluluğuna dayanmaktadır. Devletin yükümlüğü olarak, iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması; yasal mevzuatın hazırlanması ve gerekli denetimleri yaparak yaptırımların uygulanması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Devletin yükümlülüğüne ilişkin bu anayasal temel nedeniyle, iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasının tamamıyla işverene veya çalışana terk edilmesi mümkün değildir (Balkır, 2012: 78).

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun genel gerekçesinde (karşı oy yazısı) aslında sorunun temel sebepleri sıralanmaktadır. Devletin bu sebepleri ortadan kaldırması bile iş kazaları oranlarını aşağıya çekebilecek niteliktedir. Bu sorunları ortadan kaldırmak devletin bu konuya ilişkin genel görevlerindedir. Bu konudaki sorunlar şu şekilde sıralanabilir (TBMM, 6331 sayılı Kanun'un Genel Gerekçesi: 35-36):

- ◆ Evrensel bir sorun olmakla birlikte Türkiye koşullarında daha da geçerli olan birinci sorun sermayenin daha fazla kazanç elde etme isteği ile iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin koruyucu önlemlerin maliyetlerinin çatışmasıdır.
- ◆ İşverenin bu konunun önemini anlaması için özel olarak eğitilmesi belki çalışanların eğitilmesinden de önce gelen bir sorundur.
- ◆ Kurumsal yapının yetersizliği, örgütlenme haklarının tam anlamıyla kullanılamaması bu konudaki sorunlardandır.
- ◆ Taşeronlaşma ve özellikle de %43 civarında olan kayıt dışı istihdam iş kazalarının artışında önemli bir etkidir. Çünkü denetlenemeyen yapıların kayıt altına alınamaması nedeniyle kişilerin hak iddiasında bulunması daha zordur. Türkiye'de meydana gelen iş kazalarının önemli bir kısmının da kayıt dışı istihdamın etkisiyle SGK'ya bildirilmediği herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Çalışanların ve kazaların resmi kayda alınması son derece önemlidir. Bu durum, ülkemizdeki iş sağlığı ve güvenliği probleminin gerçek boyutlarının tespit edilmesi önündeki en büyük engeldir (Ceylan, 2011: 22-23).
- ◆ Koruyucu ve önleyici hizmetlerin ve donanımın yetersizliği, işçinin mesai saatleri içinde yeterli bir güvenlik eğitimine tabi tutulmaması, işçinin güvenlik kültürünün yetersizliği, işi kaybetme korkusunun işçiyi tedbirsiz davranmaya yöneltmesi gibi nedenler iş kazaların yaşanmasına neden olmaktadır.
- ◆ Denetim eksiklikleri de iş kazalarında önemli bir sebep olarak görülmektedir.

6.2. Teftiş, İnceleme, Araştırma, Müfettişin Yetki, Yükümlülük ve Sorumluluğu

Teftiş, inceleme ve araştırma konusunda devletin çok önemli görevleri bulunmaktadır. İş sağlığı ve güvenliği konusunda belki de sorunlu alanların en önemlilerinden birisi denetim yetersizliğidir. Denetlemelerde başarılı olunabilmesi için öncelikle işletmelerde çalışmış deneyimli iş müfettişlerine ihtiyaç bulunmaktadır (TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 2010: 61). Kanun hükümlerinin uygulanmasının izlenmesi ve teftişi ile iş sağlığı ve güvenliği yönünden teftiş yapma görevi Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı iş müfettişlerine verilen bir görevdir (m. 20/1). Bununla birlikte bu kadar sorunlu ve önemli bir konuda denetimi sadece devletten beklemek doğru değildir. En iyi denetimin işyerlerinde sürekli yapılan denetim olduğu bunun da ancak işyerindeki örgütlenmeye bağlı olduğu ifade edilmektedir. ILO'nun 161 sayılı Sözleşmesi'nin 8. maddesinde bu duruma işaret edilmekte ve işyeri örgütlenmesinin önemine değinilmektedir (Akın, 2005: 17; Baycık, 2011: 150).

Yapılan denetimler sonucunda 6331 sayılı Kanun'un 26. maddesi gereğince idari para cezaları uygulanabilir (Süzek, 2008: 831-838). İdari para cezası ile cezalandırmanın yanı sıra denetim ile işverene iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin olarak neler yapması ve neleri yapmaması gerektiği öğretilmektedir. İş sağlığı ve güvenliği konusunda denetimine tabi tutulan bir işyerinde aynı yanlışların yapılmaması konusunda daha dikkatli davranılacaktır.

6.3. İşin Durdurulması

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda uygulanması öngörülen idari yaptırımlar sadece para cezaları ile sınırlı değildir. Bunun yanı sıra işin durdurulması da kazalara karşı bir tedbir olarak öngörülmüştür (Baloğlu, 2013: 122-123). Kanun hükümlerine göre, işyerindeki bina ve eklentilerde, çalışma yöntem ve şekillerinde veya iş ekipmanlarında (örneğin kişisel koruyucu donanımlar ve iş araç gereçleri) çalışanlar için hayati tehlike oluşturan bir husus tespit edildiğinde; bu tehlike giderilinceye kadar, hayati tehlikenin niteliği ve bu tehlikeden doğabilecek riskin etkileyebileceği alan ile çalışanlar dikkate alınarak, işyerinin bir bölümünde veya tamamında iş durdurulur. Ayrıca çok tehlikeli sınıfta yer alan maden, metal ve yapı işleri ile tehlikeli kimyasallarla çalışılan işlerin yapıldığı veya büyük endüstriyel kazaların olabileceği işyerlerinde, risk değerlendirmesi yapılmamış olması durumunda iş durdurulur (m. 25/1).

İş sağlığı ve güvenliği bakımından teftişe yetkili üç iş müfettişinden oluşan heyet, iş sağlığı ve güvenliği bakımından teftişe yetkili iş müfettişinin tespiti üzerine gerekli incelemeleri yaparak, tespit tarihinden itibaren iki gün içerisinde işin durdurulmasına karar verebilir. Ancak tespit edilen hususun acil müdahaleyi gerektirmesi hâlinde; tespiti yapan iş müfettişi, heyet tarafından karar alınıncaya kadar geçerli olmak kaydıyla işi durdurur (m. 25/2). İşveren, işin durdurulması sebebiyle işsiz kalan çalışanlara ücretlerini ödemekle veya ücretlerinde bir düşüklük olmamak üzere meslek veya durumlarına göre başka bir iş vermekle yükümlüdür (m. 25/6).

7. SONUÇ

Çalışmamızda iş sağlığı ve güvenliği konusunda genel bir durum değerlendirmesi yapılmıştır. Ülkemizdeki durum resmi verilerle irdelendiğinde iş kazası ve meslek hastalığı sıralamalarında iyi bir yerde olmadığımız görülmektedir. Hatta bu resmi verilerin; kayıt dışı istihdam, meydana gelen fakat ilgili kurumlara bildirilmeyen iş kazaları ve henüz tam olarak bir sistematığe kavuşturulamayan meslek hastalıkları nedeniyle daha yüksek olabileceği kanaati bulunmaktadır.

Sorunun çözümü amacıyla ilgili kurumlarca bazı çalışmalar yapılmıştır. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu yürürlüğe konulmuş ve buna ilişkin bir kısım yönetmelik yayınlanmıştır. Kanun ve ilgili diğer mevzuat çalışmaları dikkate alınarak ilgililer kendilerinin sorumluluk alanlarına uygun olarak gerekli tedbirleri almakla yükümlü hale getirilmişlerdir.

İş sağlığı ve güvenliğine ilişkin sorunların aşılabilmesi için işveren, kendisine yüklenmiş olan; riskleri öngörme ve önleme, iş güvenliği uzmanı, işyeri hekimi ve on ve daha fazla çalışanı olan çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde diğer sağlık personeli görevlendirme, acil durum planları yapma, yangınla mücadele, ilk yardım sistemini kurma, iş kazası ve meslek hastalıkları bilgilerini kaydetme ve ilgili kurumlara bildirme, çalışanları sağlık denetimine tabi tutma, onları bilgilendirme ve eğitime ve onların görüşlerini alma gibi iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin görevlerini yerine getirmelidir.

Aynı konuda çalışanlar da işveren tarafından alınan tedbirlere uymakla yükümlü tutulmuşlardır. Örneğin, uygulamada iş sağlığı ve güvenliği ekipmanlarının ya çalışanlara hiç verilmediği ya da verilmişse çalışanlarca bunların kullanımı konusunda isteksizlik gösterildiği görülmektedir. Bunun çözümü Yargıtay kararlarında da ifade edildiği üzere işverence etkin denetim yapılması ve gerektiğinde iş mevzuatındaki yaptırımlara başvurulmasıdır. Dikkat edilirse birinci durumda işverenlerin yasal bir yükümlülüğü yerine getirmediğinden, ikinci durumda ise çalışanların iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerine uymadığından söz edilmektedir. Her iki halde de taraflar mevzuata aykırı davranmış olmaktadır. Kanun her iki tarafın da bu kurala uymaları gerektiğini belirtmektedir.

Çalışanların ayrıca, çalışan temsilcileri vasıtasıyla işyerindeki tehlike kaynaklarının ortadan kaldırılması ve tehlikeden kaynaklanan risklerin azaltılması için, işverene öneride bulunma ve işverenden gerekli tedbirlerin alınmasını isteme hakkı bulunmaktadır. Riskin ortadan kaldırılamadığı ve özellikle acil durumlarda çalışmaktan kaçınma hakkı da çalışanlara verilen bir hakktır.

İş sağlığı ve güvenliği konusunda Devlete de önemli görevler yüklenmiştir. Devlet, bu sorunun çözümü için gerekli denetimleri yapmak ve yaptırımları uygulamakla yükümlüdür. Bunun yanı sıra devletin işverenlere mali yardım yapmak suretiyle iş sağlığı ve güvenliği sistemini daha etkin hale getirmesi uygun olacaktır. Ayrıca, başta işveren olmak üzere işveren vekilleri ve alt işverenleri eğitime ve onlarda iş sağlığı ve güvenliği kültürü oluşturma konusunda çaba göstermek gereklidir. Gerekirse insan yaşamına böyle zarar veren bu konuda Devlet daha fazla denetim yapmalı ve yol gösterici olmalıdır. Sorunun çözümünün toplumsal bir yaklaşımla, olağanüstü tedbirlerle, sabırlı, planlı ve orta vadeli bir süreçte çözülmesi amaçlanmalıdır.

İfade edilmelidir ki işverenler alınması gereken tedbirleri bir maliyet olarak görmekte ve bu nedenle önleyici tedbirlere önem vermemektedirler. Aslında kaza sonrası maliyetin daha fazla olduğu da bilinen bir durumdur. Bunun aşılabilmesi için her ilde kurulacak ve sadece bu sorunu çözmek için titizlikle çalışacak bir kurum vasıtasıyla hem denetim faaliyetlerini yürütmek hem eğitim çalışmaları yapmak hem de mali destek faaliyetlerini arttırmak yoluna gidilmelidir. İş sağlığı ve güvenliği sorunlarının en fazla yaşandığı iş alanları olan maden, inşaat ve metal sektörlerine öncelik verilmek kaydıyla iş sağlığı ve güvenliği önlemleri tam alınmayan hiçbir çalışmaya izin verilmemelidir.

Çağdaş toplumlarda insan sağlığı ve insan yaşamına özel bir önem verildiği bilinmektedir. Ülkemizin de çağdaş toplumlar seviyesine ulaşabilmesi için işveren, çalışan ve Devlet'in bir bütün olarak iş sağlığı ve güvenliği konusunda yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Akın, L. (2005). "İş Sağlığı ve Güvenliği'nde İşyeri Örgütlenmesi." Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 54(1):1-60. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/274/2484.pdf> (Erişim Tarihi: 17.12.2014).
- Akın, L. (2012). "Sendikaların İş Sağlığı ve Güvenliğinin Sağlanmasına Katkısı." Çalışma ve Toplum Dergisi, (3):101-123.
- Aydın, U., Karaca, N.G., Özgüler, V.C., Karaca, E., Yücesoy, Y. ve Demir, M. (2013). "İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitiminin İş Kazaları ve Meslek Hastalıklarını Önlemedeki Rolü." Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası Dergisi, 27(4):24-45.
- Balkır, Z.G. (2012). "İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkının Korunması: İşverenin İş Sağlığı ve Güvenliği Organizasyonu." Sosyal Güvenlik Dergisi, (1):56-91.
- Baloğlu, C. (2013). "İşverenlerin İş Sağlığı ve Güvenliği Yükümlülükleri ve Aykırılık Hallerinde Uygulanacak Yaptırımlar." Kamu-İş Dergisi, 13(2):99-125.
- Baybora, D., Oral, A.i., Gerek, H.N., Kaplan Seylen, E.T., Akın, L., Ekmekçi, Ö. ve Piyal, B. (2012). *İş Sağlığı ve Güvenliği*. Eskişehir: AÖF Yayınları. (Editör: Baybora, D.)
- Baycık, G. (2011). "Yeni Düzenlemeler Açısından İnşaat İşverenin İş Sağlığı ve Güvenliği Yükümlülükleri" Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 60(2):227-253.
- Baycık, G. (2013). "Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin Haklarında Yeni Düzenlemeler." Ankara Barosu Dergisi, (3):103-170.
- Bingöl, D. (2006). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Arıkan Yayınları.
- Ceylan, H. (2011). "Türkiye'deki İş Kazalarının Genel Görünümü ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslanması." International Journal of Engineering Research and Development, 3(2):18-24.
- ÇSGB. (2012). *6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu*, Ankara: Art Ofset Matbaacılık.
- ÇSGB. *Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Politika Belgesi II (2009-2013)*, <http://www.cs.gb.gov.tr/cs.gbPortal/isggb.portal?page=politikabelgesi> (Erişim Tarihi: 16.12.2014).
- Demircioğlu, M.; Centel, T. (2013). *İş Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ekin, A. (2010). *İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin Yükümlülüklerle Uymamanın Sonuçları (İşveren Açısından)*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- İren, E. (2011). "Geçici İş İlişkilerinde İşverenlerin İş Sağlığı ve Güvenliği Önlemleri Alma Yükümlülüğü." Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 60(2):281-307.
- Kalkış, İ. (2013). "İş Sağlığı ve Güvenliği'nde Yeni Dönem: 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (İSGK)." İŞ, GÜÇ Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 15(1):17-41.
- Karacan, E. ve Erdoğan, Ö.N. (2011). "İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğine İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları Açısından Çözümsel Bir Yaklaşım." Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (21):102-116.
- Korkut, G. ve Tetik, A. (2013). "6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun Getirdiği Yenilikler ve Temel Sorunlar." Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(3):455-474.
- Kökten, M. ve Avinç, O. (2014). "6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda İşveren Yükümlülükleri ve Tekstil Sektörü Açısından Bir Bakış." Tekstil ve Mühendis Dergisi, 21(93):33-47.
- Kurt, D. ve Kurt, R. (2012). "6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile İşverenlere Getirilen Yükümlülükler ve İdari Yaptırımlar." Mali Çözüm Dergisi, (Eylül-Ekim):217-234.
- Ofluoğlu, G. ve Doğru, T. (2011). "Türkiye'de İnşaat İşkolundaki İş Kazalarının Ekonomik Boyutu." Kamu-İş Dergisi, 11(4):183-218. <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/1147.pdf> (Erişim Tarihi: 15.12.2014).
- Sevaioğlu, O. (2014). "Bilirkişi Raporları." Kaynak Elektrik Dergisi, (305):78-85.

- Sümer, H.H. (2013). *Bireysel Basın İş Hukuku*. Konya: Mimoza Yayınları.
- Süzek, S. (2008). *İş Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Şakar, M. (2006). *İş Hukuku Uygulaması*. İstanbul: Der Yayınları.
- Tezcan, E. (2007). “İş Kazalarında Sayıların Söylediği.” *Mühendis ve Makine Dergisi*, 48(567):40-42.
- TMMOB Maden Mühendisleri Odası. (2010). *Madencilikte Yaşanan İş Kazaları Raporu*.
- TMMOB Makine Mühendisleri Odası. (2012). *İş Sağlığı ve Güvenliği (Oda Raporu)*. Ankara: Ankamat Matbaacılık.
- Turan, A. ve Müezzinoğlu, A. (2006). “Risk Değerlendirme Yöntemleri.” *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, (Ocak-Şubat-Mart):32-36. <http://www.ttb.org.tr/msg/dergi/mart25/risk.pdf> (Erişim Tarihi: 12.12.2014).
- Uşan, M.F. (2009). *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunun Temel Esasları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, F. (2013). “6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda Önleyici Yaklaşım ve İşverenlerin Yükümlülükleri.” *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 24(6) ve 25(1-2):44-69.
- Yılmaz, F. (2010). “Türkiye'de İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri ve Örgütlenmesi: Sağlık ve Güvenlik Birimleri Hakkında Yönetmeliğin Eleştirel Bir Değerlendirmesi.” *Kamu-İş Dergisi*, 11(2):89-112. www.kamu-is.org.tr/pdf/1124.pdf (Erişim Tarihi: 15.12.2014).
- Yılmaz, M. (2013). “Kamu Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun Uygulanması.” *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(2):39-51.
- Yiğit, A. (2005). *İş Güvenliği ve İşçi Sağlığı*. İstanbul: Aktüel Yayınları.

EVALUATION OF SERVICE SUPPLY CHAIN PERFORMANCE CRITERIA WITH DANP METHOD (*)

Prof.Dr. Onur Özveri

Dokuz Eylül University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

onur.ozveri@deu.edu.tr

Res. Asst. Dr. Pembe Güçlü

Çankırı Karatekin University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

pembeguclu@karatekin.edu.tr

Res. Asst. Ejder Aycin

Dokuz Eylül University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

ejder.aycin@deu.edu.tr

Abstract

Despite the service industry composes large part of the world economy, the academic studies and applications on supply chain are mainly about production industry. Because of the different structure of services, the service supply chain and also performance criteria-metrics differ from the product supply chain. The aim of this paper is to evaluate the supply chain performance metrics for restaurant sector. For this purpose in the first and second part of the paper the service supply chain concept and service performance metrics that has been widely accepted in the literature are explained. Due to the non-hierarchical structure of performance criteria and metrics, the hybrid multi criteria decision making method DANP (DEMATEL Based Analytic Network Process) is used to weight the criteria and the information about the method is given in the third part. In the application part, with the data received from the expert group about a restaurant supply chain, firstly the direct relaxation matrix has been generated and relations between main performance criteria are determined with DEMATEL (Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) method. Then the weights of per performance metric and criterion were computed with DANP. Analysis results have demonstrated that the “customer satisfaction, flexibility and customer query time” are the most important metrics impacting the restaurant supply chain performance.

Keywords: Service Supply Chain Performance, DANP (DEMATEL Based Analytic Network Process)

Özet

Hizmet sektörü dünya ekonomisinin büyük bir bölümünü oluşturmaya rağmen, tedarik zinciri ile ilgili akademik çalışmalar ve uygulamalar genellikle üretim sektörü ile ilgilidir. Hizmetlerin farklı yapısı nedeniyle hizmet tedarik zinciri ve performans kriterleri-ölçütleri ürün tedarik zincirinden farklıdır. Bu çalışmanın amacı restoran sektörü için tedarik zinciri performans ölçütlerinin değerlendirilmesidir. Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde hizmet tedarik zinciri kavramı ve literatürde genel kabul görmüş hizmet performans ölçütleri açıklanmıştır. Performans kriterlerinin ve ölçütlerinin hiyerarşik olmayan yapısından dolayı kriterlerin ağırlıklandırılmasında hibrit bir çok kriterli karar verme yöntemi olan DANP (DEMATEL Tabanlı Analitik Ağ

Süreci) kullanılmış ve ikinci bölümde yöntemle ilgili bilgi verilmiştir. Uygulama bölümünde restoran tedarik zinciri ile ilgili uzman grubundan elde edilen veriler ile ilk olarak direkt ilişki matrisi oluşturulmuş, ardından DEMATEL yöntemi ile ana performans kriterleri arasındaki ilişkiler belirlenmiştir. Daha sonra DANP yöntemiyle her bir performans ölçütü ve kriteri için ağırlıklar hesaplanmıştır. Analiz sonuçları “müşteri tatmini, esneklik ve sipariş alma süresi”nin restoran hizmet tedarik zinciri performansını etkileyen en önemli ölçütler olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Tedarik Zinciri Performansı, DANP (DEMATEL Tabanlı Analitik Ağ Süreci)

تقييم معايير الاداء بين طريقة DANP و سلسلة خدمة التوريد

البرفسور الدكتور Onur Özveri

جامعة Dokuz Eylül

كلية الاقتصاد و العلوم الادارية

onur.ozveri@deu.edu.tr

المحاضر المساعد الدكتور Pembe Güçlü

جامعة Çankırı Karatekin

كلية الاقتصاد و العلوم الادارية

pembeguclu@karatekin.edu.tr

المحاضر المساعد Ejder Aycin

جامعة Dokuz Eylül

كلية الاقتصاد و العلوم الادارية

ejder.aycin@deu.edu.tr

ملخص

على الرغم من أخل قطاع الخدمة يشكل قسم كبير من الاقتصاد, فان سلسلة التوريد المتعلقة بالدراسات الأكاديمية و تنفيذها بشكل عام يرتبط بقطاع الانتاج. وبسبب اختلاف هيكليات الخدمة وسلسلة توريد الخدمة ومعايير الأداء فان معاييرها تختلف عن سلسلة امداد المنتج. الهدف من هذه الدراسة لـ قطاع المطاعم هو تقييم معايير أداء سلسلة التوريد. في الجزء الأول من هذه الدراسة بهذا الغرض تم توضيح معايير أداء الخدمة المقبولة عموماً في أدب ومفهوم سلسلة توريد الخدمة. وبسبب عدم هرمية هيكلية معايير ومقاييس الأداء وفي موضوع ترجيح المعايير تم اعطاء معلومات متعلقة بالادارة في القسم الثاني وتم باستخدام DANP (مرحلة شبكة التحليل بقاعدة DEMATEL) والذي هو ادارة اعداء القرار الهجينى لكثير من المعايير. وفي قسم التنفيذ و التطبيق تم تشكيل مصفوفة العلاقة المباشرة مبدئياً من خلال البيانات التي تم الحصول عليها من مجموعة الخبراء ذات الصلة في سلسلة توريد المطعم, وبعدها تم توضيح و تبين العلاقات الموجودة بين معايير الاداء الرئيسية و ادارة DEMATEL. نتائج التحليل كانت بأن من أهم معايير المؤثرة في أداء سلسلة توريد خدمة المطاعم هي " رضا العميل والمرونة و مدة أخذ الطلب " .

الكلمات المفتاحية : أداء سلسلة توريد الخدمة, DANP (مرحلة شبكة التحليل بقاعدة DEMATEL)

1. INTRODUCTION

Service sector has rapidly increasing share in world economy and constitutes 63.6 % of the world's GDP in respect of 2013 (CIA World Factbook). Nevertheless, most of the scientific methods and topics are mentioned for manufacturing. One of these methods is supply chain management (SCM). Supply chain theory focused mainly on manufacturing sector for many years. Because of the structural differences between goods and services, a specific supply chain model was needed for services. Ellram et al. (2004) introduced widely well accepted service supply chain model that is independent from manufacturing supply chain models. They defined service supply chain management as; “management

of information, processes, capacity, service performance and funds from earliest to the ultimate customer.” Then Baltacıoğlu et al. (2007) proposed a new service supply chain model.

Businesses are competing in continuously changing environments. In order to respond these changes, they require monitoring performance information frequently. So, performance measurement is essential for sustainability in the business. Performance measurement is defined as “the processes of quantifying the effectiveness and efficiency of action” by Neely et al. (1995). Performance measurement provides the necessary information for management feedback for decision makers and process managers (Chan, 2003). The measurement results reveal the effects of strategies and potential opportunities in supply chain management (Bhagwat and Sharma, 2007). Hence, identifying and evaluating the required and proper performance measures is necessary.

In this paper we aimed to generate the relation network structure of performance dimensions/criteria of service supply chain and determine the most important performance dimensions and criteria and we applied DANP method on a restaurant supply chain. For this purpose the paper is organized in 5 Section. Section 2 is allowed for literature on service supply chain performance metrics and measurement. Section 3 explains DEMATEL and DANP methods that are used for the application. Section 4 proposes the application of DEMATEL and DANP techniques to evaluate the service supply chain performance metrics for restaurant sector. Finally, in Section 5 the paper is summarized, limitations of the research are mentioned and recommendations for further research are given.

2. LITERATURE REVIEW ON SERVICE SUPPLY CHAIN PERFORMANCE MEASUREMENT METRICS

In this section, the literature on service supply chain performance measurement metrics is featured. There is a little study about Service Supply Chain Performance Management especially on the performance metrics. Fitzgerald and Moon (1996) had investigated 26 performance measures in two main category; result dimensions and determinants for service businesses. Financial performance and competitiveness were specified as the result dimensions. Resource utilization, quality of service, innovation and flexibility were defined as determiner. According to Ellram et al. (2004), there are seven metrics of service supply chains including; information flow, capacity and skills management, demand management, customer relationship management, supplier relationship management, service delivery management and cash flow. Li et al. (2005) used delivery dependability and time to market for evaluating the predictive validity of their six SCM constructs. The six constructs analyzed in their research included strategic supplier partnership, customer relationship, information sharing, information quality, internal lean practices and postponement.

Sengupta et al. (2006) have analyzed the eight supply chain management strategies (Information sharing, product & service customization, long-term relationships, hedging strategies, advanced planning systems, leveraging the internet, supply network structure and distribution network structure) and their effects on specific operational and financial performance. The results showed the similarities and differences between the manufacturing and service supply chains that their organizational performances.

Baltacıoğlu et al. (2007), developed a new model for service supply chains and applies it to the healthcare industry. This model includes managerial activities that identified as demand management, capacity and resources management, customer relationship management, supplier relationship management, order process management and service performance management. Martin and Patterson (2009) defined three performance measures; inventory, cycle time and financial performance. They used a survey to investigate the use of metrics to determine which one(s) are most useful for measuring as firm performance. They found that inventory and cycle time metrics are the most significant. He et al. (2010) tried to develop a value-oriented model for the management of service supply chain. Firstly, they identified the participants (service providers and customers) of service supply chain, then the service process flow, capacity flow, information flow and value flow among these participants are used to improvement of service supply chain which can optimize the service business processes.

Giannakis (2011) explored the utility of the manufacturing biased SCOR model in services and developed a reference model for use in service organizations. Six performance metrics: cost analysis, time analysis, inventory analysis, forecast analysis, quality analysis and financial analysis were issued in this study. Zhan and Zeng (2011), are used four performance metrics: customer satisfaction, financial condition, cost condition and joint development to make comprehensive estimation for the performance of port service supply chain. According to Kulkarni and Khot (2012), the main criteria's for performance measurement are finance, customer service and internal business process. The performance of supply chain is evaluated by balance score card method and weight age of this three criteria is developed by using AHP method. AHP model is assessing decision-makers to identify and evaluate the supply chain performance. Cho et al. (2012) made a comprehensive literature review about service supply chain performance measurement. As a result of review they composed a hierarchical service supply chain performance model that includes tree assessment areas, ten criteria and twenty eight performance metrics. The developed model was applied by the way of fuzzy AHP for hotel supply chain and customer services had been founded out most important assessment area.

3. DEMATEL BASED ANP METHOD

Many of the multi criteria decision making methods don't consider the relations between criteria. So, the criteria are assumed hierarchical and linear structure. In real world, relations between decision problems criteria's can be network structure and in this case the problem can't be analyzed by linear methods like AHP, TOPSIS, VIKOR etc. Saaty (1996) developed Analytic Network Process method to release this restriction of linear methods. In original ANP method control hierarchy, in other words network relation map is demonstrated presumptively and the unweighted supermatrix is generated by pairwise comparisons to calculate the importance weightiness of the dimensions/criteria. In DANP (DEMATEL Based ANP) method, the network structure and the weightiness of the dimensions are determined by DEMATEL method and the total influence matrix of the DEMATEL method is used to form the unweighted supermatrix for ANP method. DANP is widely used in many areas recent years (Yang et al. 2008; Tseng, 2009b; Tsai and Hsu, 2010; Chen and Tzeng, 2011; Chen et al. 2011; Wang and Tzeng, 2012; Yang and Tzeng, 2011; 2012; Hung et al., 2012; Liu et al., 2013; Çınar, 2013).

DANP have seven solving steps see (Figure 1.). The first four steps are called DEMATEL and the other three steps for ANP. DEMATEL is a multi-criteria decision making method that was developed by Battle Geneva Institute. DEMATEL is utilized to analyze and illustrate the direct and indirect relations among between decision criteria. It has been successfully applied in many area such as supplier selection (Chang et al., 2011), service quality (Tseng, 2009; Cheng et al., 2012), personnel evaluation (Wu et al., 2010), evaluation of key success factors in banking (Wu, 2012), facility location decision (Horng et al. 2013), supply chain management (Uysal, 2012; Wu et al., 2011; Lin et al., 2011) etc. DEMATEL uses matrix calculations to obtain relationships and, produces influence diagraph that separate causer and effecter dimensions/criteria with the results.

DANP method's solving steps are as follows (Chen et al. 2011; Wang and Tzeng, 2012; Su et. al., 2012);

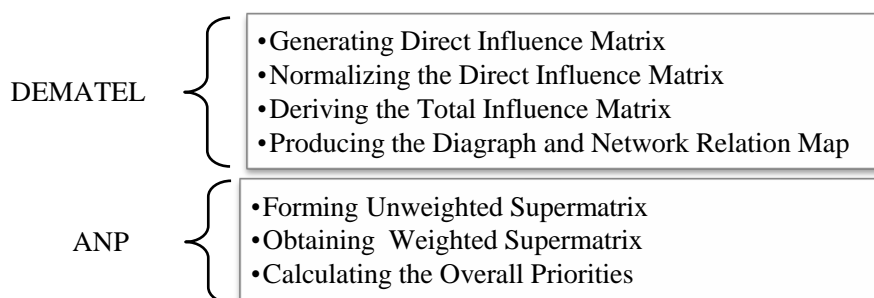

Figure 1. Solving Steps of DANP Method

Step1: *Generating the direct influence matrix*

Respondents are asked to indicate the degree of influence among criteria on a scale of 0, 1, 2, 3, 4 that “Completely no influence (0), Low influence (1), Medium influence (2), High influence (3) and Very High Influence (4)”. A $(n \times n)$ matrix is composed with the responses.

Direct influence matrix A can be represented as follows;

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & \dots & a_{1j} & \dots & a_{1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ a_{i1} & \dots & a_{ij} & \dots & a_{in} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ a_{n1} & \dots & a_{nj} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

a_{ij} indicates the influential degree of the criterion i to the criterion j and the diagonal of the matrix is “0”.

Step 2: Normalizing the direct influence matrix

Normalized influence matrix X is calculated as follows;

$$X = s.A \quad (2)$$

$$s = \min \left[\frac{1}{\max_i \sum_{j=1}^n |a_{ij}|}, \frac{1}{\max_j \sum_{i=1}^n |a_{ij}|} \right] \quad (3)$$

Step 3: Deriving the total influence matrix

A continuous decrease of the indirect effects of problems along the powers of matrix X, guarantees convergent solutions to the matrix inverse similar to an absorbing Markov Chain matrix (Yang and Tzeng, 2011). Note that $\lim_{m \rightarrow \infty} X^m = [0]_{n \times n}$ where 0 is null matrix and I is identity matrix total influence matrix is obtained by

$$T = X + X^2 + \dots + X^h = X(I - X)^{-1} \quad (4)$$

Step 4: Producing the digraph and network relation map

Let D denotes the vector that is consisted row totals of the T total influence matrix and R denotes the vector that is consisted column totals of the T. d_i is the sum of the i th row of matrix T, and shows the sum of direct and indirect effects of criterion I on the other criteria. Similarly r_j is the sum of the j th column of matrix T and shows the sum of direct and indirect effects that criterion j has been received from other criteria.

$$T = \begin{bmatrix} t_{11} & \dots & t_{1j} & \dots & t_{1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_{i1} & \dots & t_{ij} & \dots & t_{in} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_{n1} & \dots & t_{nj} & \dots & t_{nn} \end{bmatrix} \quad (5)$$

$$d_i = \sum_{j=1}^n t_{ij} \rightarrow D = \begin{bmatrix} d_1 \\ \vdots \\ d_i \\ \vdots \\ d_n \end{bmatrix}_{n \times 1}$$

(Hata! Yer işareti tanımlanmamış.)

$$r_j = \sum_{i=1}^n t_{ij} \rightarrow R = [r_1 \quad \dots \quad r_j \quad \dots \quad r_n]_{1 \times n} \quad (6)$$

By the help of D and R vectors the degree of central roles of criteria ($D + R^T$) and net effects of the criteria to the system ($D - R^T$) is calculated (R' indicates transpose of the vector R). If net effect of criterion i is positive, the criterion i affects the other criteria and if ($d_i - r_j$) is negative, it means the criterion i is affected by other criteria. The central roles of criteria ($d_i + r_j$) indicates the degree of relationships with the other criteria (Chen et al., 2011). Influence diagram can be generated by mapping the calculated pairs of ($d_i + r_j, d_i - r_j$), the casual relationships dimensions/criteria can be visualized on diagram.

There are several types of DANP method. Process steps of the DANP method that are proposed by Chen et. al (2011), are as follows;

Step 5: Forming Unweighted Supermatrix

The total influence matrix T can be divided into $T_C = [t_{ij}]_{n \times n}$ criteria based matrix and T_D dimensions based matrix. T_D denotes the dimension based total influence matrix and it is achieved from criteria based total influence matrix T_C by averaging the groups/dimensions in itself. Criteria based total influence matrix is shown in Eq.(8).

$$T_C = \begin{matrix} & \begin{matrix} D_1 & \dots & D_i & \dots & D_n \\ C_{11} \dots C_{1m_1} & \dots & C_{i1} \dots C_{im_j} & \dots & C_{n1} \dots C_{nm_n} \end{matrix} \\ \begin{matrix} D_1 \\ \vdots \\ D_i \\ \vdots \\ D_n \end{matrix} & \begin{bmatrix} \begin{matrix} c_{11} \\ c_{12} \\ \vdots \\ c_{1m_1} \end{matrix} & \begin{bmatrix} T_c^{11} & \dots & T_c^{1j} & \dots & T_c^{1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \begin{matrix} c_{i1} \\ c_{i2} \\ \vdots \\ c_{im_i} \end{matrix} & \begin{bmatrix} T_c^{i1} & \dots & T_c^{ij} & \dots & T_c^{in} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \dots & & \dots & & \dots \\ \begin{matrix} c_{n1} \\ c_{n2} \\ \vdots \\ c_{nm_n} \end{matrix} & \begin{bmatrix} T_c^{n1} & \dots & T_c^{nj} & \dots & T_c^{nn} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \end{bmatrix} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (8)$$

Then the total influence matrix is prepared for the unweighted supermatrix. For this purpose the matrix T_C is normalized into matrix T_C^α and then T_C^α is transposed to achieve unweighted supermatrix W . The process steps are given with Eq (9, 10, 11, 12).

$$T_C^\alpha = \begin{matrix} & \begin{matrix} D_1 & \dots & D_i & \dots & D_n \\ C_{11} \dots C_{1m_1} & \dots & C_{i1} \dots C_{im_j} & \dots & C_{n1} \dots C_{nm_n} \end{matrix} \\ \begin{matrix} D_1 \\ \vdots \\ D_i \\ \vdots \\ D_n \end{matrix} & \begin{bmatrix} \begin{matrix} c_{11} \\ c_{12} \\ \vdots \\ c_{1m_1} \end{matrix} & \begin{bmatrix} T_c^{\alpha 11} & \dots & T_c^{\alpha 1j} & \dots & T_c^{\alpha 1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \begin{matrix} c_{i1} \\ c_{i2} \\ \vdots \\ c_{im_i} \end{matrix} & \begin{bmatrix} T_c^{\alpha i1} & \dots & T_c^{\alpha ij} & \dots & T_c^{\alpha in} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \end{bmatrix} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (9)$$

$$\begin{array}{c}
D_i \\
\vdots \\
D_n
\end{array}
\begin{array}{c}
c_{i1} \\
c_{i2} \\
\vdots \\
c_{im_i} \\
\\
c_{n1} \\
c_{n2} \\
\vdots \\
c_{nm_n}
\end{array}$$

There are several groups/dimensions in T_C matrix. All the groups/dimensions are normalized in itself by dividing the all elements to row sums (Eq. 10 and 11).

$$T_C^{12} = \begin{array}{c} c_1 \\ \vdots \\ c_i \\ \vdots \\ c_n \end{array} \begin{array}{c} c_1 \quad \dots \quad c_i \quad \dots \quad c_n \\ \boxed{T_c^{\alpha 11} \quad \dots \quad T_c^{\alpha 1j} \quad \dots \quad T_c^{\alpha 1n}} \\ \vdots \\ \boxed{T_c^{\alpha i1} \quad \dots \quad T_c^{\alpha ij} \quad \dots \quad T_c^{\alpha in}} \\ \vdots \\ \boxed{T_c^{\alpha n1} \quad \dots \quad T_c^{\alpha nj} \quad \dots \quad T_c^{\alpha nn}} \end{array} \rightarrow \begin{array}{c} t_1^{12} = \sum_{j=1}^{m_2} t_{1j}^{12} \\ \vdots \\ t_i^{12} = \sum_{j=1}^{m_2} t_{ij}^{12} \\ \vdots \\ t_{m_1}^{12} = \sum_{j=1}^{m_2} t_{m_1j}^{12} \end{array} \quad (10)$$

$$T_C^{\alpha 12} = \begin{array}{c} c_1 \\ \vdots \\ c_i \\ \vdots \\ c_n \end{array} \begin{array}{c} c_1 \quad \dots \quad c_i \quad \dots \quad c_n \\ \left[\begin{array}{cccc} t_{11}^{12}/t_1^{12} & \dots & t_{1j}^{12}/t_1^{12} & \dots & t_{1m_2}^{12}/t_1^{12} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_{i1}^{12}/t_i^{12} & \dots & t_{ij}^{12}/t_i^{12} & \dots & t_{im_2}^{12}/t_i^{12} \\ \vdots & & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{m_1}^{12}/t_{m_1}^{12} & \dots & t_{m_1j}^{12}/t_{m_1}^{12} & \dots & t_{m_1m_2}^{12}/t_{m_1}^{12} \end{array} \right] \end{array} = \begin{array}{c} \left[\begin{array}{cccc} t_{11}^{\alpha 12} & \dots & t_{1j}^{\alpha 12} & \dots & t_{1m_2}^{\alpha 12} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_{i1}^{\alpha 12} & \dots & t_{ij}^{\alpha 12} & \dots & t_{im_2}^{\alpha 12} \\ \vdots & & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{m_1}^{\alpha 12} & \dots & t_{m_1j}^{\alpha 12} & \dots & t_{m_1m_2}^{\alpha 12} \end{array} \right] \end{array} \quad (11)$$

$$W = (T_C^\alpha)^T = \begin{array}{c} D_1 \\ \vdots \\ D_i \\ \vdots \\ D_n \end{array} \begin{array}{c} c_{11} \\ c_{12} \\ \vdots \\ c_{1m_1} \\ \\ c_{i1} \\ c_{i2} \\ \vdots \\ c_{im_i} \\ \\ c_{n1} \\ c_{n2} \\ \vdots \\ c_{nm_n} \end{array} \begin{array}{c} D_1 \quad \dots \quad D_i \quad \dots \quad D_n \\ c_{11} \dots c_{1m_1} \quad \dots \quad c_{i1} \dots c_{im_i} \quad \dots \quad c_{n1} \dots c_{nm_n} \\ \left[\begin{array}{cccc} W_{11} & \dots & W_{1j} & \dots & W_{1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ W_{i1} & \dots & W_{ij} & \dots & W_{in} \\ \vdots & & \vdots & \ddots & \vdots \\ W_{n1} & \dots & W_{nj} & \dots & W_{nn} \end{array} \right] \end{array} \quad (12)$$

W_{ij} denotes the principal eigenvector of the influence of the criteria in the j th cluster compared to i th cluster. If the j th cluster has no influence on the i th cluster $W_{ij} = 0$.

Step 6: Obtaining the Weighted Supermatrix

By multiplying the unweighted supermatrix and normalized total influence matrix, the weighted supermatrix is obtained.

$$T_D = \begin{bmatrix} t_D^{11} & \cdots & t_D^{1j} & \cdots & t_D^{1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_D^{i1} & \cdots & t_D^{ij} & \cdots & t_D^{in} \\ \vdots & & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_D^{n1} & \cdots & t_D^{nj} & \cdots & t_D^{nn} \end{bmatrix} \quad (13)$$

$$T_D^\alpha = \begin{bmatrix} t_{11}/t_1 & \cdots & t_{1j}/t_1 & \cdots & t_{1n}/t_1 \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_{i1}/t_i & \cdots & t_{ij}/t_i & \cdots & t_{in}/t_i \\ \vdots & & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{n1}/t_n & \cdots & t_{nj}/t_n & \cdots & t_{nn}/t_n \end{bmatrix} \quad (14)$$

Weighted supermatrix W^α is calculated as Eq (15).

$$W^\alpha = T_D^\alpha W = \begin{bmatrix} t_D^{\alpha 11} \times W^{11} & \cdots & t_D^{\alpha 1j} \times W^{1j} & \cdots & t_D^{\alpha 1n} \times W^{1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_D^{\alpha i1} \times W^{i1} & \cdots & t_D^{\alpha ij} \times W^{ij} & \cdots & t_D^{\alpha in} \times W^{in} \\ \vdots & & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_D^{\alpha n1} \times W^{n1} & \cdots & t_D^{\alpha nj} \times W^{nj} & \cdots & t_D^{\alpha nn} \times W^{nn} \end{bmatrix} \quad (15)$$

Step 7: Calculating the overall priorities

In practice as long as the limiting supermatrix becomes stable, the process of raising power h can be stopped to get the final influential weights of each criterion (Shen et al. 2013). So the ANP weights are achieved.

$$\lim_{h \rightarrow \infty} (W^\alpha)^h \quad (16)$$

Table 2.Total Influence Matrix T for Criteria (T_C)

	Y1	Y2	Es	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	...	Row (d _i)	Sum
Y1	0,02	0,05	0,05	0,08	0,04	0,04	0,05	0,06	0,05	0,06	0,05	...	0,07	
Y2	0,04	0,10	0,10	0,17	0,08	0,09	0,11	0,12	0,10	0,12	0,10	...	0,14	
Es	0,19	0,52	0,47	0,61	0,33	0,46	0,54	0,60	0,51	0,58	0,52	...	0,47	
G1	0,25	0,65	0,66	0,70	0,46	0,61	0,72	0,77	0,65	0,74	0,67	...	5,33	
G2	0,15	0,38	0,35	0,44	0,23	0,29	0,37	0,41	0,32	0,41	0,36	...	2,83	
G3	0,15	0,41	0,47	0,52	0,29	0,39	0,52	0,54	0,48	0,53	0,49	...	3,77	
G4	0,17	0,49	0,53	0,60	0,32	0,49	0,51	0,61	0,49	0,59	0,53	...	4,15	
G5	0,19	0,52	0,50	0,61	0,34	0,46	0,57	0,55	0,51	0,59	0,54	...	4,17	
G6	0,22	0,65	0,66	0,77	0,47	0,61	0,72	0,77	0,60	0,74	0,67	...	5,35	
G7	0,20	0,59	0,59	0,69	0,42	0,52	0,61	0,69	0,59	0,61	0,61	...	4,74	
G8	0,20	0,59	0,59	0,69	0,42	0,50	0,63	0,69	0,59	0,66	0,54	...	4,72	
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	
Column sum (r _i)	0,06	0,15	0,47	5,03	2,96	3,88	4,66	5,03	4,21	4,87	4,41			

Table 3. Total Influence Matrix T for Dimensions (T_D)

	Y	Es	G	MD	T	E	K	M	V	KK	d _i	r _i	d _i - r _i	d _i + r _i
Y	0,05	0,08	0,08	0,08	0,14	0,12	0,11	0,07	0,04	0,09	0,86	2,52	-1,66	3,38
Es	0,36	0,47	0,52	0,47	0,65	0,54	0,51	0,46	0,42	0,57	4,96	3,64	1,32	8,60
G	0,36	0,54	0,55	0,49	0,63	0,56	0,52	0,48	0,43	0,60	5,17	3,85	1,32	9,02
MD	0,40	0,59	0,60	0,52	0,72	0,59	0,57	0,50	0,47	0,64	5,59	3,51	2,08	9,10
T	0,07	0,09	0,10	0,09	0,12	0,16	0,15	0,08	0,11	0,11	1,09	4,63	-3,53	5,72
E	0,31	0,43	0,44	0,39	0,56	0,45	0,46	0,35	0,36	0,48	4,23	3,92	0,31	8,15
K	0,24	0,33	0,37	0,36	0,41	0,36	0,33	0,29	0,30	0,41	3,39	3,82	-0,44	7,21
M	0,12	0,20	0,22	0,21	0,23	0,19	0,20	0,21	0,17	0,21	1,96	3,33	-1,36	5,29
V	0,24	0,37	0,39	0,39	0,48	0,38	0,40	0,37	0,34	0,47	3,85	3,15	0,70	7,00
KK	0,37	0,55	0,57	0,52	0,68	0,57	0,57	0,51	0,48	0,63	5,47	4,20	1,27	9,67

The row sums (d_i) and column sums (r_i) of total influence matrix's calculated (see in Table 3 and Table 4). The net effect and central role of criteria and dimensions are shown in Table 5. The criteria/dimensions that have positive net effect, influence the other criteria/dimensions and they named 'dispatchers'; others that have negative net effect value are influenced criteria/dimensions and they named 'receivers'. On the other hand, the dimensions/criteria have higher central role (d_i + r_j) value have stronger relationships with other dimensions/criteria and vice versa (Chen et. al, 2011).

It can be seen in Table 4 that Resource Utilization (KK), Tangibles (MD), Reliability (G) and Flexibility (Es) have stronger relationships with other performance dimensions. They are dispatchers and most effective dimensions on others for the case restaurant. Responsiveness (Y), Assurance (T), Profitability (K) and Cost (M) dimensions are receivers. If the restaurant wants to improve Responsiveness (Y) performance, it would pay more attention to Resource Utilization (KK), Tangibles (MD). Because these are the most influential dimensions on Responsiveness (Y). Likewise, Assurance (T), Profitability (K) and Cost (M) dimensions are more affected by Resource Utilization (KK), Tangibles (MD), Reliability (G) and Flexibility (Es) (see in Table 3). If the criteria are evaluated in a similar way Quality of Service (G1) has the most important rating (d_i + r_i = 10,35) in central role;

whereas Service Delivery (Y1) has the least effect on the other criteria ($d_i + r_i = 0,13$). Effectiveness of Scheduling Techniques (KK4) has the greatest net effect ($d_i - r_i = 0,54$) on other criteria and The Customer Service Order Path (G5) is the most influenced criterion ($d_i - r_i = -0,86$).

Table 4. Central Roles and Net Effects of the Criteria

<i>Dimensions/Criteria</i>	<i>Row Sum (d_i)</i>	<i>Column Sum (r_i)</i>	<i>Net Effect ($d_i - r_i$)</i>	<i>Central Role ($d_i + r_i$)</i>
Y	0,86	2,52	-1,66	3,38
Y1	0,07	0,06	0,01	0,13
Y2	0,14	0,15	-0,01	0,29
Es	4,96	3,64	1,32	8,60
G	5,17	3,85	1,32	9,02
G1	5,33	5,03	0,30	10,35
G2	2,83	2,96	-0,13	5,78
G3	3,77	3,88	-0,12	7,65
G4	4,15	4,66	-0,50	8,81
G5	4,17	5,03	-0,86	9,20
G6	5,35	4,21	1,14	9,56
G7	4,74	4,87	-0,13	9,60
G8	4,72	4,41	0,30	9,13
MD	5,59	3,51	2,08	9,10
MD1	0,93	1,01	-0,08	1,95
MD2	1,13	1,05	0,08	2,18
T	1,09	4,63	-3,53	5,72
E	4,23	3,92	0,31	8,15
E1	0,63	0,89	-0,26	1,53
E2	1,09	0,83	0,26	1,93
K	3,39	3,82	-0,44	7,21
M	1,96	3,33	-1,36	5,29
M1	0,74	0,57	0,17	1,31
M2	0,66	0,65	0,02	1,31
M3	0,47	0,65	-0,18	1,12
V	3,85	3,15	0,70	7,00
V1	0,65	0,68	-0,04	1,33
V2	0,73	0,69	0,04	1,43
KK	5,47	4,20	1,27	9,67
KK1	3,12	3,07	0,05	6,19
KK2	3,05	3,07	-0,02	6,12
KK3	3,45	3,50	-0,06	6,95
KK4	3,48	2,94	0,54	6,42
KK5	2,56	3,07	-0,51	5,64

As a result of DEMATEL technique the graph diagrams and network structures are constituted (see Figure 2). Because of the complicated network structure of the dimensions' relations, the relation map and graph diagram is shown separately.

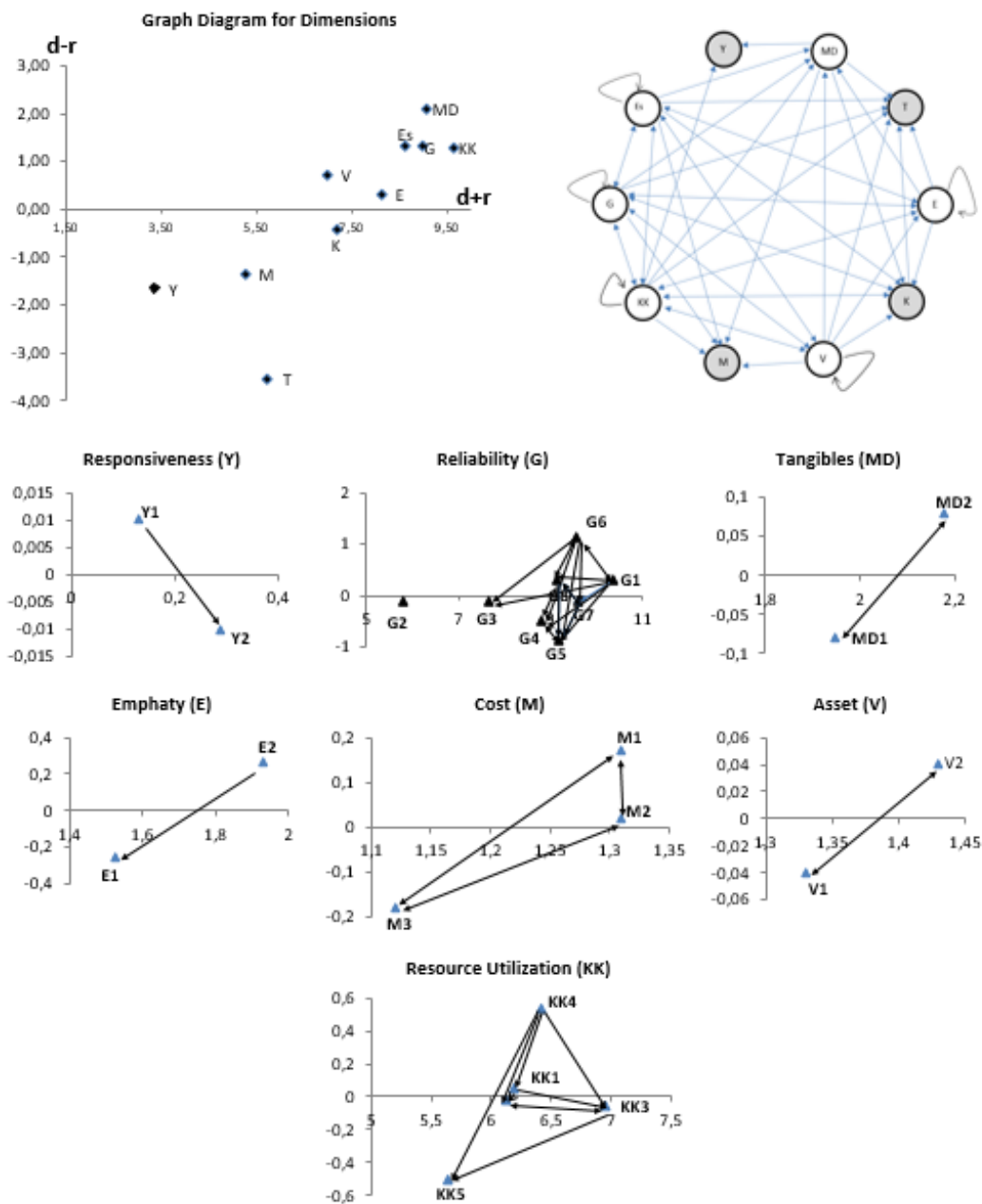

Figure 2. Graph and Network Diagrams of Total Relations

According to analyze results Service Supply Chain Operations (HTZY) is the most important assessment area with a weight of 0,417. In this assessment area Reliability (G) dimension has the first priority (0,388). Flexibility (Es) (0,362) and Responsiveness (Y) (0,250) follow Reliability (G). Second most important assessment area is Customer Service (MH) (0,402) for the case restaurant. The first to third performance dimensions are Assurance (T) (0,381), Tangibles (MD) (0,286) and Emphaty (E) (0,285) in Customer Service area. Corporate Management (KY) is the least important area for the case restaurant supply chain performance with a weight of 0,181). Weights of the dimensions that are included by Corporate Management from greatest to least range are Resource Utilization (KK) (0,285), Profitability (K) (0,274), Cost (M) (0,226) and Asset (V) (0,214).

The global weights are shown in Table 5 that the Reliability (G) is the most important dimension with the weight of 0,162 among the 10 performance dimensions; whereas Asset (V) is the least important dimension (0,039). Within 27 performance criteria, Customer Satisfaction (0,153) is the most effective criterion on the restaurant supply chain performance. Flexibility (Es) and Customer Query Time (Y2) follow Customer Satisfaction. On the other hand, Capacity Utilization (KK1), Total Cycle Time (KK2), Effectiveness of Scheduling Techniques (KK4) and Operating Ratio of Actual to Planning Working Hours (KK5) have not significant impact on restaurant supply chain performance according to the expert group. All results are presented in Table 5.

Table 5. Local and Global Weights of Criteria and Dimensions

<i>Assessment Areas</i>	<i>Criteria</i>	<i>Local Weights</i>	<i>Ranking Local Weights</i>	<i>Global Weights</i>	<i>Ranking Global Weights</i>
Service Supply Chain Operation (HTZY) (0,417)	Responsiveness (Y)	0,250	(3)	0,104	(6)
	Service Delivery (Y1)	0,277	2	0,029	9
	Customer Query Time (Y2)	0,723	1	0,075	3
	Flexibility (Es)	0,362	(2)	0,151	(3)
	Flexibility (Es)	1	1	0,151	2
	Reliability (G)	0,388	(1)	0,162	(1)
	Quality Of Service (G1)	0,145	1	0,023	10
	Employee Loyalty (G2)	0,086	8	0,014	15
	Supplier Risk Sharing Initiatives (G3)	0,114	7	0,018	14
	Quality Of Supplier's Service Level (G4)	0,134	4	0,022	11
	The Customer Service Order Path (G5)	0,143	2	0,023	10
	Accuracy Of Forecasting Techniques (G6)	0,119	6	0,019	13
	Supporting Service Delivery Lead Time (G7)	0,137	3	0,022	11
	Service Order Lead Time (G8)	0,123	5	0,020	12
Customer Service (MH) (0,402)	Tangibles (MD)	0,286	(2)	0,115	(4)
	Range of Service (MD1)	0,492	2	0,057	6
	Service Capacity (MD2)	0,508	1	0,058	5
	Assurance (T)	0,381	(1)	0,153	(2)
	Customer Satisfaction (T)	1	1	0,153	1
	Empathy (E)	0,285	(3)	0,114	(5)
	Customer Retention/Loyalty (E1)	0,519	1	0,059	4
Customer Relationships (E2)	0,481	2	0,055	7	
Corporate Management (KY) (0,181)	Profitability (K)	0,274	(2)	0,050	(8)
	Average customer spend per visit per store	1	1	0,050	8
	Cost (M)	0,226	(3)	0,041	(9)
	Total Service Delivery Cost (M1)	0,317	3	0,013	16
	Supplier Pricing Against Market (M2)	0,339	2	0,014	15
	Supplier Cost Saving Initiatives (M3)	0,344	1	0,014	15
	Asset (V)	0,214	(4)	0,039	(10)
	Rate Of Return On Investment (V1)	0,501	1	0,019	13
	Total Cash Flow Time (V2)	0,499	2	0,019	13
	Resource Utilization (KK)	0,285	(1)	0,052	(7)
	Capacity Utilization (KK1)	0,197	2	0,010	18
	Total Cycle Time (KK2)	0,197	2	0,010	18
	Productivity (KK3)	0,225	1	0,012	17
Effectiveness Of Scheduling Techniques (KK4)	0,186	4	0,010	18	
Operating Ratio Of Actual To Planning Working Hours (KK5)	0,195	3	0,010	18	

5. CONCLUSION

Although service sector has greater share than manufacturing in many countries' and world's GDP, more of the studies are in manufacturing area about supply chain. But, there is an increasing trend in researches on service sector with understanding the importance of services. Restaurant industry is one of the most popular branch of the service sector.

Performance measurement of the supply chain is necessary and vital for sustainability in the sector. In this paper service supply chain dimensions and criteria were evaluated by DANP method for a case restaurant and results shows that “Service Supply Chain Operations” is the most important area for the expert team. “Reliability” dimension has the highest priority either locally and globally. “Assurance” dimension has second priority in the global weight ranking and “Customer Satisfaction” turned out to be the most important criterion from among the 27 performance metric. “Assurance” is also a receiver and is the most affected dimension. It is influenced by all of other dimensions especially “Empathy”. If the restaurant wants to improve its supply chain performance, it should attach more importance to customer satisfaction, so customer relationships.

Flexibility of the volume, delivery speed, specification etc. is the most important second criteria for restaurants. So, to be attuned to the varying levels of demand, different and individual customer needs is a significant issue that should be considered. The third criterion that has greatest weight is “customer query time”. This reflects that to respond a customer's questions about service delivery problems timely and with required, sufficient information has a significant importance for the firm's performance in customers' mind eye.

As further research, it can be tasted if the analyze results change or not according to the different types of DANP methods. Application can be made with several restaurant and the results can be generalized for the sector. Service supply chain performance metrics can be analyzed for other service areas and they can be evaluated by different hybrid methods.

REFERENCES

- Baltacıoğlu, T., Ada, E., Kaplan, M. D., Yurt, O., and Kaplan, Y. C. (2007). "A New Framework for Service Supply Chains." *The Service Industries Journal*, 27(2): 105–124.
- Bhagwat, R. and Sharma, M.K., (2007). "Performance Measurement of Supply Chain Management: A Balanced Scorecard Approach." *Computers and Industrial Engineering*, 53: 43-62.
- Chan, F.T.S., (2003). "Performance Measurement in a Supply Chain." *International Journal of Advanced Manufacturing Technologies*, 21: 534-548.
- Chang, B., Chang, C.-W. and Wu, C.-H., (2011). "Fuzzy DEMATEL Method for Developing Supplier Selection Criteria." *Expert Systems with Applications*, 38: 1850–1858.
- Chen, C.-H. and Tzeng, G.-H., (2011). "Assessment Model for Improving Educational Curriculum Materials Based on the DANP Technique with Grey Relational Analysis." *International Journal of Information Systems for Logistics and Management*, 6(2): 23-36.
- Chen, F.-H., Hsu, T.-S. and Tzeng, G.-H., (2011). "A Balanced Scorecard Approach to Establish a Performance Evaluation and Relationship Model for Spring Hotels Based on a Hybrid MCDM Model Combining DEMATEL and ANP." *International Journal of Hospitality Management*, 30: 908-932.
- Cheng, C.-C., Chen, C.-T., Hsu, F.-S. and Hu, H.-Y., (2012). "Enhancing Service Quality Improvement Strategies of Fine-Dining Restaurants: New Insights from Integrating A Two-Phase Decision-Making Model of IPGA and DEMATEL Analysis." *International Journal of Hospitality Management*, 31: 1155– 1166.
- Cho, D.W., Lee, Y.H., Ahn, S.H. and Hwang, M.K., (2012). "A Framework for Measuring the Performance of Service Supply Chain Management." *Computers & Industrial Engineering*, 62: 801-818.
- Çınar, Y., (2013). "Kariyer Tercih Probleminin Yapısal bir Modeli ve Riske Karşı Tutumlar: Olasılıklı DEMATEL Yöntemi Temelli Bütünleşik Bir Yaklaşım." *Sosyoekonomi*, 2013-I: 158-185.
- Ellram, L., Tate, W., and Billington, C. (2004). "Understanding and Managing the Services Supply Chain." *Journal of Supply Chain Management*, 40(4): 17–32.
- Fitzgerald, L. and Moon, P., (1996). *Performance Measurement in Service Industries: Make It Work*. London: CIMA Publishing.
- Giannakis, M. (2011). "Management of Service Supply Chains With a Service Oriented Reference Model: The Case of Management Consulting Source." *Supply Chain Management: An International Journal*, 16(5): 346-361.
- He, T., Ho, W. and Xu, X.F. (2010). "A Value-oriented Model for Managing Service Supply Chains." *International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (IEEM)*, 193-197.
- Hornig, J.-S., Liu, C.-H., Chou, S.-H., Tsai, C.-Y., (2013). "Creativity as a Critical Criterion for Future Restaurant Space Design: Developing a Novel Model with DEMATEL Application." *International Journal of Hospitality Management*, 33: 96–105.
- Hung, Y.-H., Huang, T.-L., Hsieh, J.-C., Tsuei, H.-J. Cheng, C.-C. and Tzeng, G.-H., (2012). "Online Reputation Management for Improving Marketing by Using a Hybrid MCDM Model." *Knowledge-Based Systems*, 35: 87-93.
- Kulkarni, P.P. and Khot, A.P. (2012). "Supply Chain Performance Measurement", *MPGI National Multi Conference*, 3-7.
- Li, S., Rao S.S., Ragu-Nathan T.S. and Ragu-Nathan, B. (2005). "Development and Validation of a Measurement Instrument for Studying Supply Chain Management Practices." *Journal of Operations Management*, 23(6): 618-641
- Lin, R.-J., Chen, R.-H. and Nguyen, T.-H., (2011). "Green Supply Chain Management Performance in Automobile Manufacturing Industry Under Uncertainty." *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 25: 233 – 245.

- Liu, C.H., Tzeng, G.-W. and Lee, M.-H., (2013). "Strategies for Improving Cruise Product Sales Using Hybrid 'Multiple Criteria Decision Making Models.'" *The Service Industries Journal*, 33(5): 542-563.
- Martin, P.R. and Patterson, J.W. (2009). "On Measuring Company Performance Within A Supply Chain." *International Journal of Production Research*, 47(9): 2449-2460.
- Neely, A., Gregory, M. and Platts, K., (1995). "Performance Measurement System Design: A Literature Review and Research Agenda." *International Journal of Operations & Production Management*, 15 (4): 80 – 116.
- Saaty, T. L., (1996). *Decision Making with Dependence and Feedback: The Analytic Network Process*. Pittsburgh: RWS Publications,
- Sengupta, K., Heiser, D., and Koll, L. (2006). "Manufacturing and Service Supply Chain Performance: A Comparative Analysis." *Journal of Supply Chain Management*, 42(4): 4-15.
- Shen, K.-Y., Yan, M.-R. and Tzeng, G.-H., (2013). "Combining VIKOR-DANP Model for Glamor Stock Selection and Stock Performance Improvement." *Knowledge Based Systems*, <http://dx.doi.org/10.106/j.knosys.2013.07.023>_(Access date: 07.02.2014).
- Su, C.-H., Tseng, H.-L., Furuzuki, T. and Tzeng, G.-H., (2012). "Application DANP with MCDM Model to Explore Smartphone Software." *SCIS-ISIS 2012*, Kobe, Japan.
- Tsai, W.-H. and Hsu, W., (2010). "A Novel Hybrid Model Based on DEMATEL and ANP for Selecting Cost of Quality Model Development." *Total Quality Management*, 21(4): 439-456.
- Tseng, M.L. (2009). "Using The Extension of DEMATEL to Integrate Hotel Service Quality Perceptions into a Cause-Effect Model in Uncertainty." *Expert Systems with Applications*, 36: 9015-9023.
- Tseng, M.-L., (2009). "Application on ANP and DEMATEL to Evaluate the Decision-Making of Municipal Solid Waste Management in Metro Manila." *Environ Monit Assess*, 156: 181-197.
- Uysal, F., (2012). "An Integrated Model for Sustainable Performance Measurement in Supply Chain." *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 62: 689 – 694.
- Wang, Y.-L. and Tzeng, G.-H., (2012). "Brand Marketing for Creating Brand Value Based on a MCDM Model Combining DEMATEL with ANP and VIKOR Methods." *Expert Systems with Applications*, 39: 5600-5615.
- Wu, H.-H., Chen, H.-K. and Shieh, J.-I., (2010). "Evaluating Performance Criteria of Employment Service Outreach Program Personnel by DEMATEL Method." *Expert Systems with Applications*, 37: 5219-5223.
- Wu, H.-Y., (2012). "Constructing a Strategy Map for Banking Institutions with Key Performance Indicators of the Balanced Scorecard." *Evaluation and Program Planning*, 35: 303-320.
- Wu, K.-J., Tsang, M.-L. and Vy, T., (2011). "Evaluation the Drivers of Green Supply Chain Management Practices in Uncertainty." *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 25: 384 – 397.
- Yang, J.-L. and Tzeng, G.-H., (2011). "An Integrated MCDM Technique Combined with DEMATEL for a Novel Cluster Weighted ANP Method." *Expert Systems with Applications*, 38: 1417-1424.
- Yang, Y.-P. O., Shieh, H.-M., Leu, J.-D. and Tzeng, G.-H., (2008). "A Novel Hybrid MCDM Model Combined with DEMATEL and ANP with Applications." *International Journal of Operations Research*, 5(3): 160-168.
- Zhan, B. and Zeng, Y. (2011). "Port Service Supply Chain Performance Evaluation Based on GRA. 2nd International Conference on Computing, Control and Industrial Engineering. 421-424.
- The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html>, (Access date: 13.05.2014).

A RESEARCH ON DETERMINATION THE ENVIRONMENTAL SENSITIVITY OF UNIVERSITY STUDENTS: THE CASE STUDY OF KILIS*

Assoc. Prof. Dr.Sadettin PAKSOY
PAKSOY
Kilis 7 Aralık University
spaksoy@kilis.edu.tr

Prof. Dr. H. Mustafa
Kilis 7 Aralık University
hmpaksoy@yahoo.com

ABSTRACT

Human being and all other species continue their lives by interacting each other in physical, biological, economic, social and cultural habitat which is named “environment”. Moreover, environment does not reflect only the earth we are living in but also the atmosphere surrounding it. In relation to environment, it is an important question to ask whether we do care about the environment enough or not, either within our country or in the world.

Even if we all know there is no life in the absence of environment, we still keep damaging the areas we are living and destroy the environment in the most horrible way. Native Americans have a saying that “*we do not inherit the earth from our ancestors; we borrow it from our children*”, so how many of us do actually see the earth in this way? Furthermore, how much do we care about to educate people concern with environmental issues such as pollution prevention and environmental awareness. To avoid from any harm to the environment and keep it sustainable level, it is needed to be improved environmental awareness. That is why; it should be on the agenda at all the time, amongst society, especially among university students.

Thus, even it is still important in primary and secondary schools, the main target of this study will be “the environmental awareness” of university students. It will be examine by conducting a survey on colleague, undergraduate and postgraduate students to see if they are educated about environmental issues, and if so, is that sufficient? The survey has conducted on 456 students at Kilis 7 Aralık University by face-to-face survey method to comprehend their ideas, perception and behaviours about “environmental awareness”. According to the results of survey, there has been some analysis and suggestions.

Key words: Environment, Environment Awareness, Kilis 7 Aralık University.

ÖZET

İnsanların ve diğer canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları her türlü fiziki, biyolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel ortama çevre denilmektedir. Çevre, sadece yaşadığımız dünyayı değil, dünyayı çevreleyen atmosferi de kapsamaktadır. Kapsam alanı bu kadar geniş olan bir konuda acaba “*çevre bilincine*” gerek ülkemizde ve gerekse dünyada ne kadar önem verilmektedir?

Çevre olmadan yaşam da olmaz. Ancak, bu yaşam alanlarını kirleten yine bu çevrede yaşamak zorunda olan insandır. “*Dünya bize atalarımızdan miras kalmadı, çocuklarımızdan ödünç aldık*” söylemine ne kadar duyarlıyız? Öte yandan, çevrenin korunması, çevre bilincinin oluşması, çevre kirliliğinin önlenmesi vb. gibi konularda eğitime ne kadar önem verilmektedir? İlköğretim, ortaöğretim ve lise öğretimini bir yana bırakırsak, acaba üniversitelerimizde bu konuda eğitim verilmekte midir? Veriliyorsa yeterli düzeyde midir?

Çevreye zarar verilmemesi ve onun sürdürülebilir bir düzeyde tutulması için *çevre bilincinin* geliştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, çevresel sorunları önleme ve/veya azaltma konusu sürekli olarak gündemde tutulmalı, toplumda ve özellikle öğrencilerde çevre duyarlılığı oluşturulmalıdır.

*This paper is represented in *International Environmental Sciences Symposium of Van (IESSV)* on 04-07 June 2014 and placed in summary book of the symposium. Full paper is firstly publishing in this journal.

Bu çalışmada, Kilis 7 Aralık Üniversitesi ön lisans, lisan ve lisansüstü programlarında eğitim gören 456 öğrenci ile yüz yüze görüşme metodu ile anket yapılmış ve bu öğrencilerin "çevre duyarlılığı" konusundaki düşünce, görüş ve davranışları veriler doğrultusunda ortaya konulmuştur. Ortaya çıkan sonuçlara göre öneriler getirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Çevre, Çevre duyarlılığı, Kilis 7 Aralık Üniversitesi.

بحث عن تحديد الوعي البيئي لطلاب الجامعة دراسة مثال كيليس

Prof. Dr. H. Mustafa

جامعة Kilis 7 Aralık
hmpaksoy@yahoo.com

**Assoc. Prof. Dr. Sadettin PAKSOY
PAKSOY**

جامعة Kilis 7 Aralık
spaksoy@kilis.edu.tr

ملخص

ان كل ما يحيط بالانسان والأحياء الأخرى من علاقات طوال حياتهم وهم في تفاعل وتقابل واستمرار معها من الأمور الفيزيائية و البيولوجية و الاقتصادية و الاجتماعية و الثقافية تسمى ب البيئة. البيئة ليست فقط الدنيا التي نعيش بها بل تشمل الغلاف الجوي المحيط بالأرض. أتساءل في موضوع وقضية كبيرة بهذا الحد و الاطار ماهي الأهمية التي ينبغي اعطاؤها لـ " الوعي البيئي " ان كان في بلدنا أو في العالم؟

لن يكون هناك حياة بلا بيئة. لكن الناس الذي يضطرون للعيش في هذه البيئة مع تلويثهم لمناطق الحياة. ماهي مدى حساسيتنا لقول " هذا العالم لم يبق لنا كورثة من أجدادنا, بل هو ما اقترضناه من أطفالنا "؟ ومن جانب آخر ماهي الأهمية التي تعطى للتعليم في مواضيع حماية البيئة وخلق الوعي البيئي ومنع التلوث البيئي الخ؟ لو تركنا التعليم الابتدائي و التعليم الاعدادي و التعليم الثانوي جانبا, لكن هل هناك اعطاء تعليم في هذه المواضيع في جامعاتنا؟ لو كان يتم الاعطاء هل هي في المستوى الكافي؟

لتجنب الأضرار بالبيئة ومن أجل الاستمرار والحفاظ في المستوى الذي هو عليه ينبغي توسيع الوعي البيئي. لهذا السبب ينبغي أن يكون وبشكل مستمر في جدول الاعمال مواضيع الوقاية من مشاكل البيئة و/أو التقليل, ينبغي تشكيل الوعي البيئي في المجتمع وخاصة في الطلاب.

في هذه الدراسة تم اجراء احصائية بطريقة المقابلة وجها لوجه مع 456 طالب وفقا لتعليمهم في برامج المعاهد و الشهادة الجامعية و الدراسات العليا في جامعة Kilis 7 Aralık في كيليس, وتم استخلاص النتائج باتجاه معلومات التفكير و الرؤية و السلوك المعطاة من الطلبة في موضوع " الوعي البيئي ". وتم تقديم المقترحات وفقا للنتائج الظاهرة.

الكلمات المفتاحية: البيئة, الوعي البيئي, جامعة Kilis 7 Aralık في كيليس.

1. INTRODUCTION

There are several definitions of environment from different perspectives but in this paper it will be referred the most common ones when talking about environment. Human being and all other species continue their lives by interacting each other in physical, biological, economic, social and cultural habitat which is named "environment". According to another definition, it is nature in which livings and organisations sustain their existence and activities within the biosphere (Karacan, 2007). For all that, the main concern in environmental issues has always been human-being is also under the rules of nature very closely like all other livings. There is, however, no other species in the earth could possibly have so much effects on it as human have (Kocataş, 2002).

With an ambition to use livings and physical materials and with the capability of changing the environment that we all living in, most of the time, human-being act very careless to the environment and nature –even sometimes without considering they actually could destroy it all as a result of those actions. Need for use of natural resources was just at the survival level until 19th century, but it logarithmically accelerated with the industrial revolution. Almost all states follow development policies which are based on a system that targets the most profit in return to the least time and spending. Thus, this approach brings unlimited and reckless consuming habit with it that result in irreversible damages to the environment and nature (Yücel and et.al, 2008).

Industrial revolution brought people wealth and wellbeing as well as it had been devastating to the earth by changing nature of environment with polluting it. Therefore, pollutions and damages lead emergence of environmental movements at mid of twentieth century. Later, the United Nations organise a conference to put environmental issues on the table in international level to discuss policies about it on the United Nations Conference on Human environment in 1972 (Yücel and et.al, 2003).

Today, major environmental issues such as population, poverty, shelter, deforestation, global warming, nuclear energy and hazardous contaminants can be considered as reasons of ecological crisis. With environmental issues become a huge threat to the natural life and humanity, the issues become crucial to cope with. From remnants to water contamination, a lot of environment-related problems make it essential to work on the issues for producing solutions. It also has been subject to academic discussion in recent decades. Since it has been crucial for the entire world, every state try to take measures to protect the environment and nature and to prevent it from all sort of danger because it is national issue as much as it is international. To give an example of nation-level environmental conservation, the article 56 of Republic of Turkey Constitution states that "everyone has the right to live in a healthy, balanced environment" and "it is the duty of the state and citizens to improve the natural environment and to prevent environmental pollution". Besides, it can be implied from the article 56 that problems concerned about environment is not only governmental or official issues but also every single citizen is equally responsible for the maintain the health of environment. In the work-field, in Turkey, there have been so many hardships to protect nature especially recent years. Even responses is not enough to stop to misuse of natural resources and to prevent to damages, they still could not be underestimated.

In time, to improve environmental awareness both in individual and political dimensions, it has to be promoted that "avoid damaging the environment and understanding the importance of its use at the sustainable level". This awareness will help to prevent and decrease environmental problems as far as these **environmental attitudes** could be kept constantly on the agenda. Also, **environmental awareness** could be defined as how all influences on the environment and nature are perceived and reacted by public. That is very important to see people's responses and perceptions over the issues to measure environmental awareness since it is the main indicator. Environmental attitudes and awareness can differ

according to individual socio-economic backgrounds. In other words, as a quantitative term, there are different levels of environmental awareness and attitudes that changes according to the individual feature (Yücel and et.al, 2003).

It is going to be very useful that to determine the level of environmental awareness of individuals and various socio-economic-cultural groups consists of individuals while using the results for taking measures according to the findings in a specific area. Among other, those benefits can be juxtaposed like that (Yücel and et.al, 2008):

- The sensitivity level of individuals is very important to affect decision making process to convince to take environment into account while politicians making policies. If the sensitivity concern to the issue is risen up, there will be permanent solutions come to the actions.
- Consumers who are very well aware of how to protect environment will be persistent about recycling. Although it is not enough by itself but still will be quite helpful to make limited resources long-lasting and it will be useful in economic terms as well; it will reduce the dependency on exported raw-materials.
- Increase in the sensitivity of environment lead the people takes action and do not keep quite when something happens harmful to the nature. As a result of that, there will be self-control mechanism for each individual to use of environment with more respectfully and carefully.
- With respect to the level of environment, the need for education and/or regulations in next years will be defined accurately. Accordingly, studies will be carried out to raise a level at least effective-enough to make changes in current policies.
- With the increase in awareness of environment, the optimal use of fundamental resources for sustainable development will be reduced to the community level.

The main purpose of the study is measurement environmental awareness of Kilis 7 Aralık University's students by conducting a survey which is prepared in the light of that information.

2. MATERIALS AND METHOD

2.1. Materials

The research is conducted among faculty, college, and second-year postgraduate students who are studying at Kilis 7 Aralık University. The primary data of the research are resulting from survey carried out on the students. Secondary resources for the study are books, articles and written documents related to the topic.

2.2. Method

Method of the research consists of three main steps which are choice of students, collection of data, and analysis of it. With the theoretical background in the first chapter, research finding are supported.

2.2.1. Choice of Students (To Sample)

While choosing students, convenient sampling method was used. To the best representation of population, it had reached students from all walks of academic units.

Population who compose the heart of research is limited by Kilis 7 Aralık University students. The number of sample is calculated with this formula (Weiers, 2007:300):

$$n = \frac{q * p * \left(\frac{Z_{\alpha}}{d}\right)^2}{1 + \frac{1}{N} * \left[q * p * \left(\frac{Z_{\alpha}}{d}\right)^2 - 1 \right]} + p$$

p: Observed rate of X in the universe

q: (1-p) non-observe rate of X

N: Size of the universe

n: size of the sample

Z_{α} : for $\alpha=0.05$, 0.02 , 0.01 it is valued 1.96 , 2.33 , 2.58 respectively.

d: acceptable error margin

In the formula, p and q are not known well. That is why, to reach the most possible number in observation rate, p and q is fixed at 0,5. The N sized universe is accepted 8000 and the acceptable error margin is determined as 0.05. By using the formula, the number of sample is defined as 367. The higher number of sample is used, the more reliable results are taken, and for that reason, survey is conducted on 456 students to get better results.

2.2.2. Collecting Data (Conducting the Survey) and the Assessment

Survey handed in person to the students and collected in the same way. For the analyse part, data transferred into the related office programme excel. Having regulated and put in order in excel, they were transferred to the SPSS to evaluate.

3. RESEARCH FINDINGS

As it can be seen from the figure below, 55,21 per cent of participants are female whilst men are 44,79 per cent.

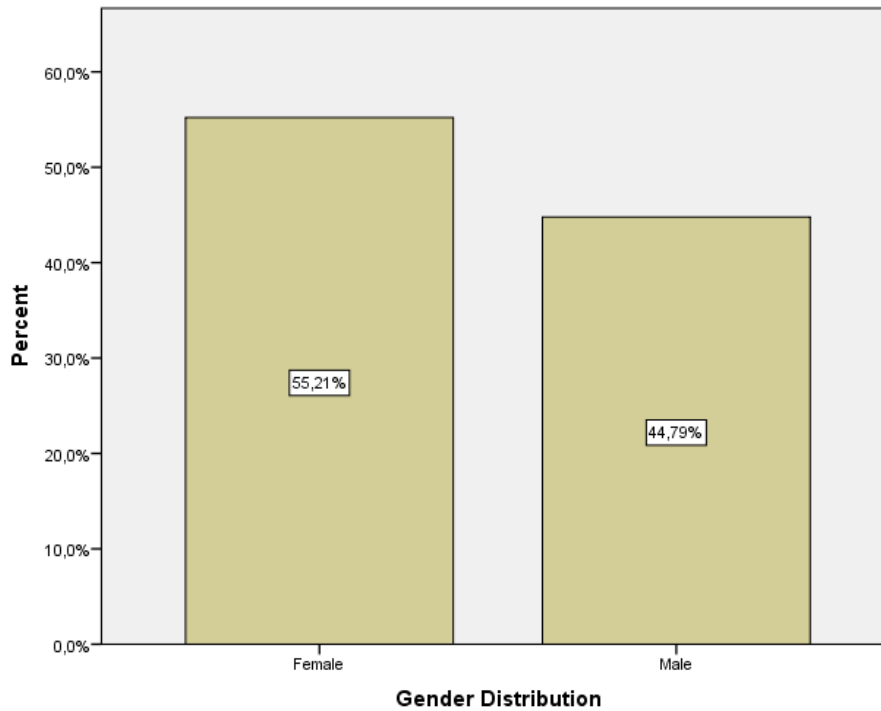

Figure 1: Distribution of Sex

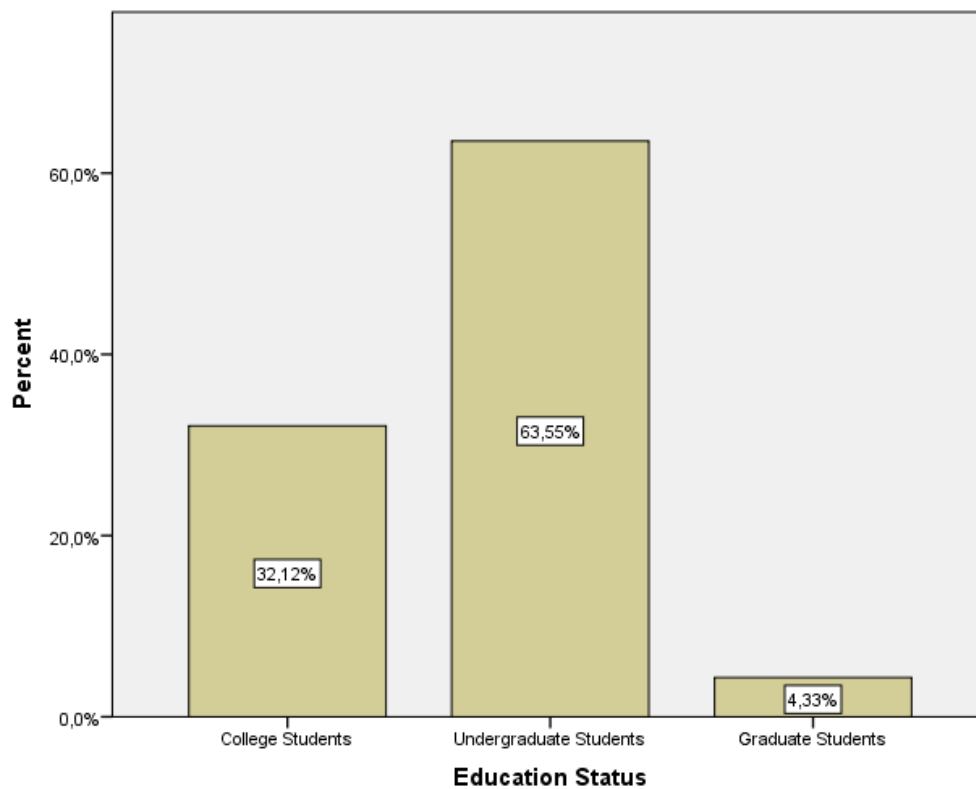
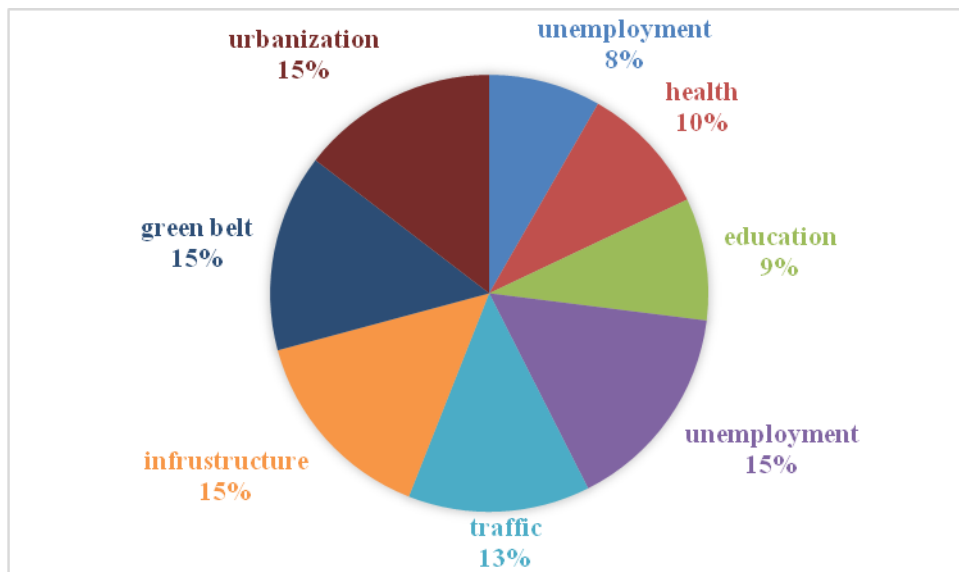

Figure 1: Educational Levels of Participants

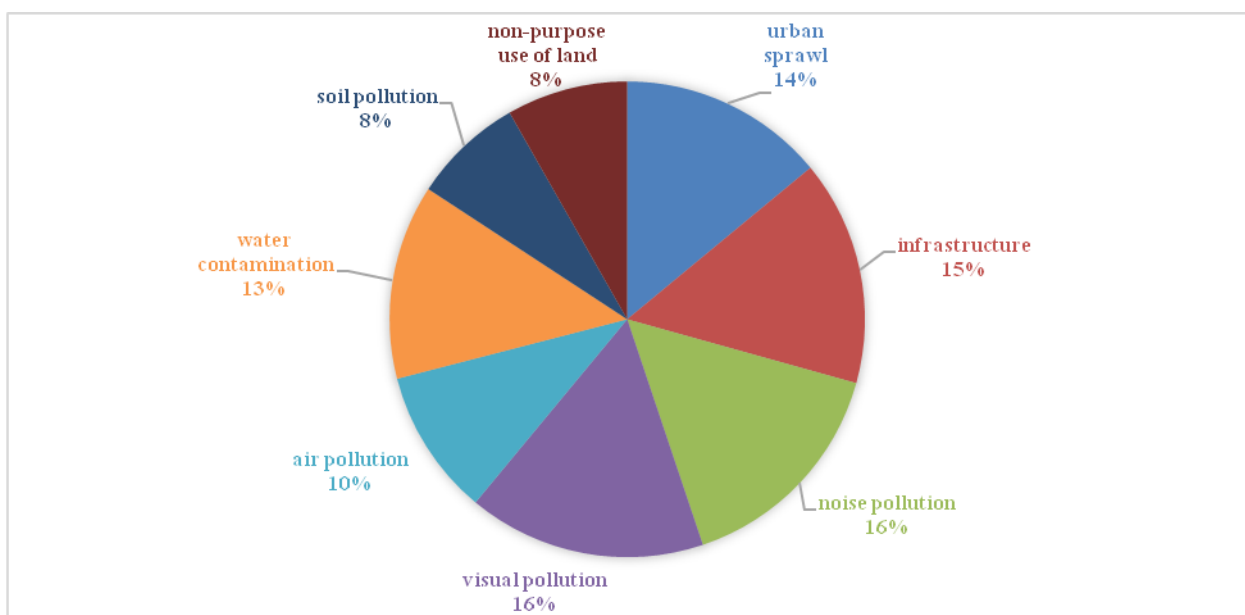
The educational level of participant is seen the figure above. 32,12 per cent of participants are college students and 63,55 per cent are undergraduate while 4,33 per cent are post graduate students. (The survey is conducted among students of Kilis 7 Aralık University,

which is newly established, thus there are lesser number of post graduate students. That is why, post graduates seems quite a few.)

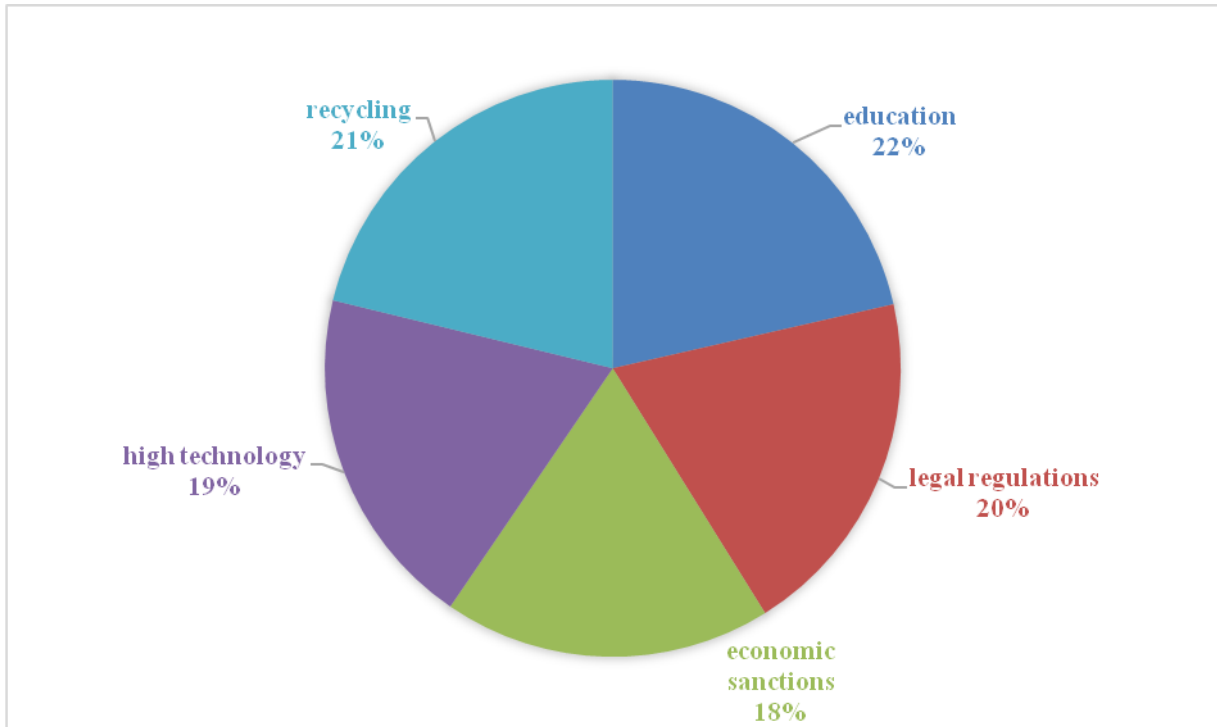
Pie Chart 1:The most significant problem of Kilis

In general, urbanization, green belt, infrastructure, and environment are perceived as the most significant problems of Kilis with the same percentage which is 15%. Traffic is the second with 13 per cent followed by health with 10 per cent, education 9 per cent and unemployment 8 per cent (Graph 1).

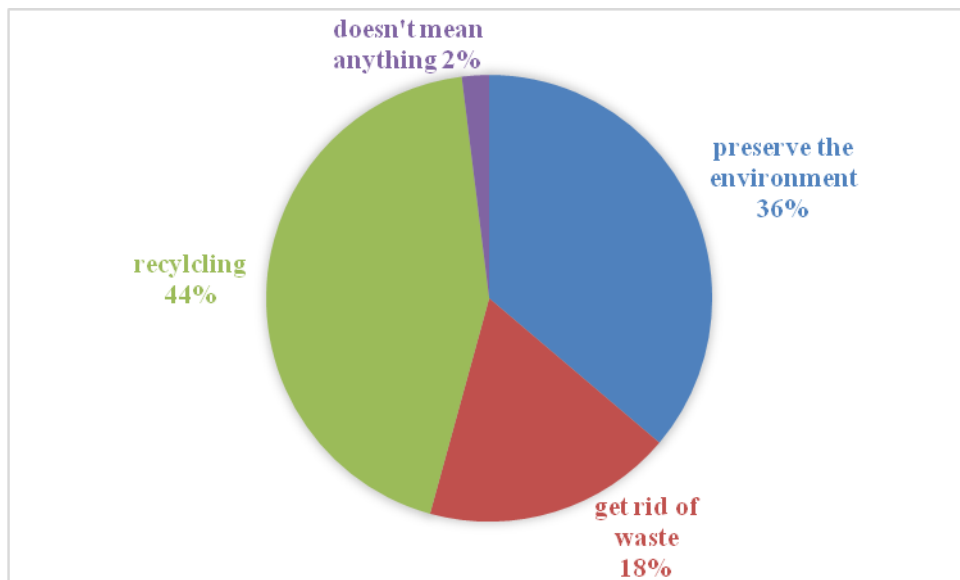
Pie Chart 2:The most important environmental issue in Kilis

The most important environmental issues of Kilis are ranged from the first to least importance like that: with 16 per cent visual pollution and noise pollution come first and followed by infrastructure by 15 per cent. Urban sprawl (14%), water contamination (13%), and air pollution (10%) are the other important once while less problematic issues according to survey taker are soil pollution and non-purpose use of lands by 8 per cent (Pie Chart 2).

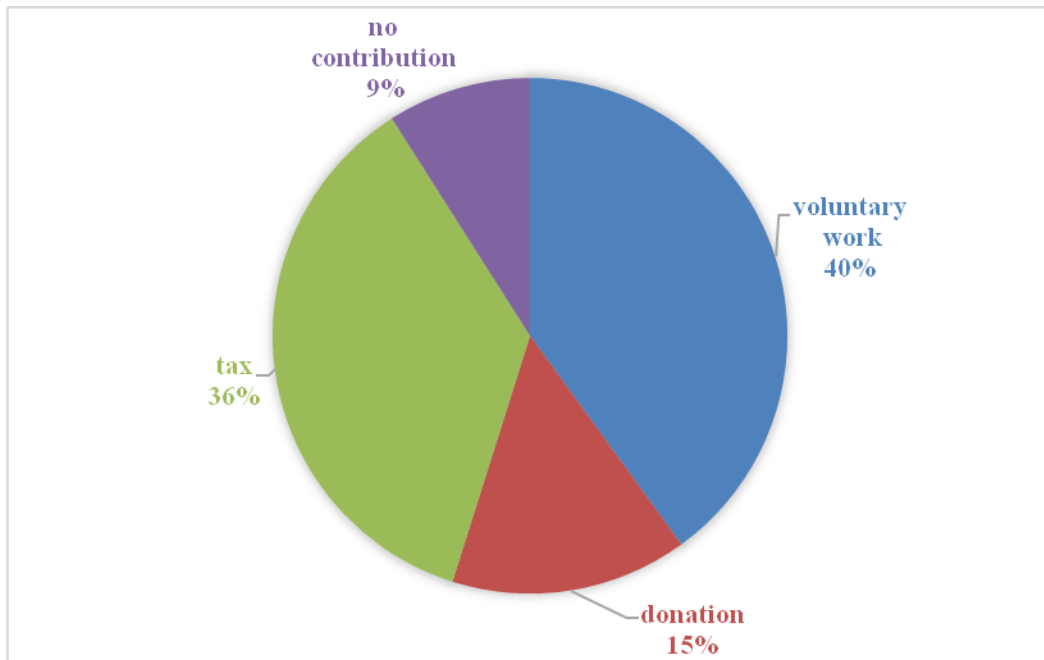
Pie Chart 3: Notions to solve environmental problems

People suggest the solutions of environmental problems choose education in the first place by 22 per cent followed by recycling with 21 per cent while legal regulations by 20 per cent. High technology is not very less important than first three by 19 per cent as well as economic sanctions by 18 per cent (Pie Chart 3).

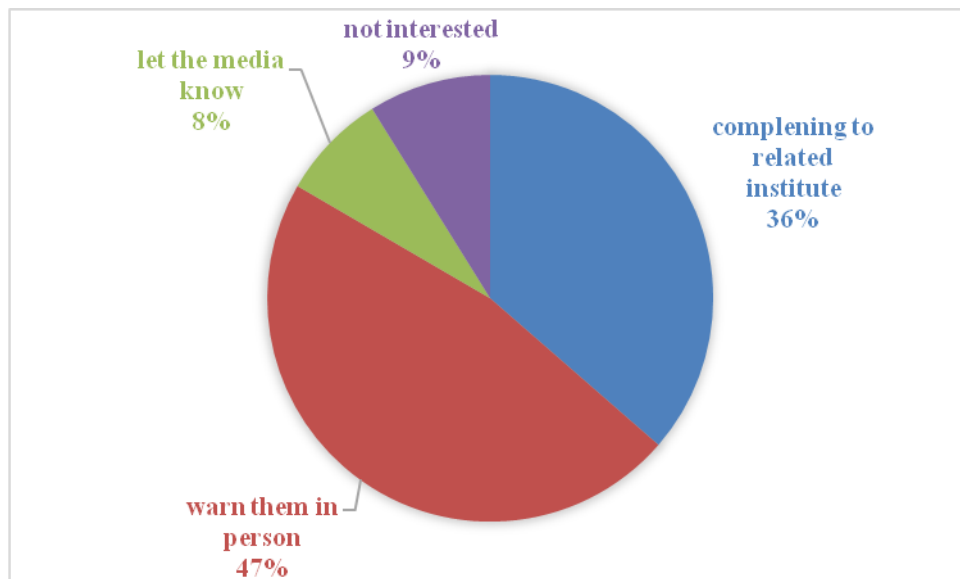
Pie Chart 4: What does paper and glass collecting boxes mean to you?

It is asked what paper and glass collecting boxes mean to the survey takers. Recycling is the most popular answer (%44) while the following is preserving the environment (%36). However, there are 18 per cent who still think that it means to get rid of wastes. Moreover, it even worse to see that there are 2 per cent who think it does mean nothing (Pie Chart 4).

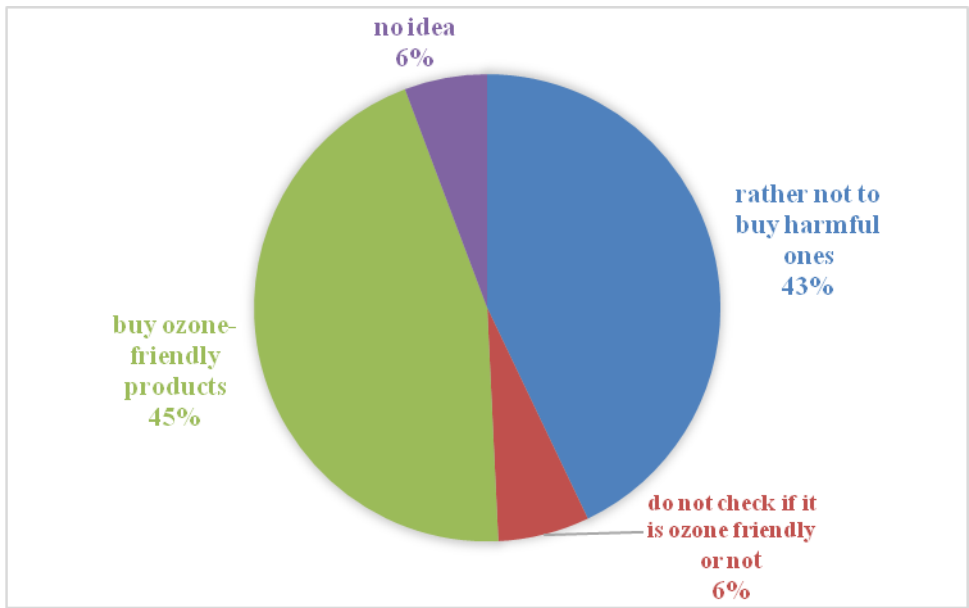
Pie Chart 5: Individual contribution into the conservation of environment

Also, one of the questions in the survey is about people's individual contributions to the conservation of the environment. Answers are: Doing some volunteer work is the most popular answer by 40 percent, the second is paying tax by 36 percent- very close to the first one, third is donations to the environmental organisations by 15 per cent and 9 per cent express they have no single contribution at all (Pie Chart 5).

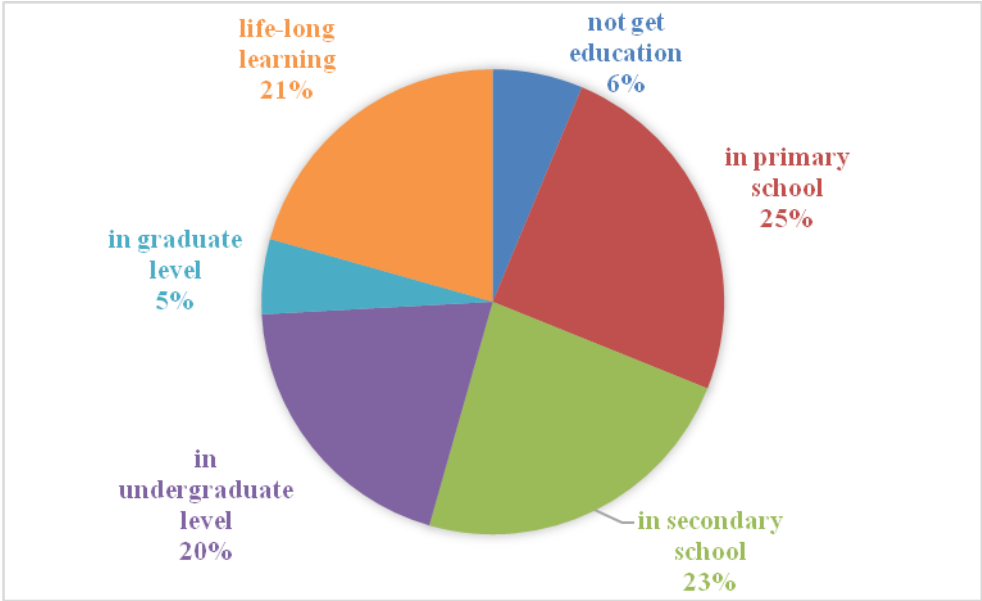
Pie Chart 6: The reaction to the people or companies contaminating the environment

The reactions brought to polluters are: warn them in person is 47 per cent, complaining to the responsible institution is 35 percent, people does not care 9 per cent while people take issue to the press is 8 per cent (Pie Chart 6).

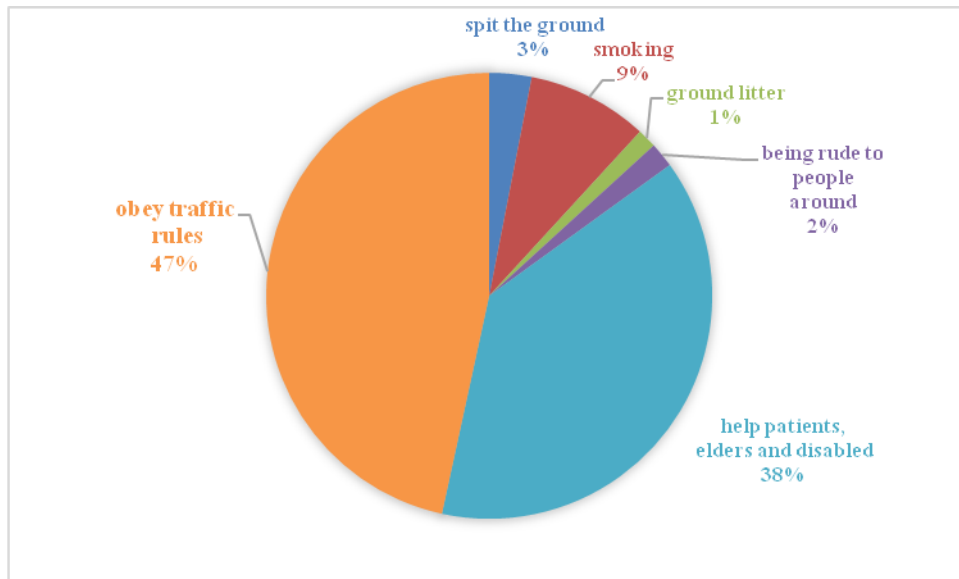
Pie Chart 7: The attitude against the products which are not ozone-friendly

The majority took the survey states they choose to buy ozone-friendly products by 45 per cent while others note that they are choose not to buy ozone depleting products by 43 per cent. Also there is a group who do not pay attention if it is ozone-friendly or not at all by 6 per cent whilst there are people who have no idea about ozone layer with 6 percent (Pie Chart 7).

Pie Chart 8: The level of education about protection of environment and nature

People state they had been educated to protect environment and nature in different level of educations. As it shows on the graph, rates are: in primary school 35 per cent, in secondary education is 23 per cent, during life-long education is %21, and at undergraduate level is 20 percent and graduate level is 5 percent. For all that, there is still 6 percent state they never get educated about environment (Pie Chart 8).

Pie Chart 9: Performing the specified actions

People surveyed were asked whether they practice a range of behaviours or not and the answers are like that: to follow the traffic rules (47%), to help patients, elders and disabled (38%), smoking (9%), to spit the place (3%), being rude to people around you (2%) and ground litter (1%)(Pie Chart 9).

Table 1: Recognition of the voluntary environmental organizations

	<i>TEMA</i>		<i>Greenpeace</i>		<i>Environment Foundation of Turkey</i>		<i>World Wildlife Fund</i>	
	Valid	Percent	Valid	Percent	Valid	Percent	Valid	Percent
Definitely know	239	52,4	155	34,0	166	36,4	159	34,9
I know	141	30,9	95	20,8	137	30,0	123	27,0
Not sure	17	3,7	49	10,7	47	10,3	43	9,4
I do not know	21	4,6	70	15,4	33	7,2	34	7,5
Definitely I do not know	3	0,7	21	4,6	6	1,3	9	2,0
No answer	35	7,7	66	14,5	67	14,7	88	19,3
Total	456	100	456	100	456	100	456	100

The Table 1 shows the most known environmental organisation is TEMA by 239 people. Furthermore, all organisations has been placed in the survey are also known by people surveyed while almost no one choose the option stating not know any of them at all.

4. CONCLUSION

According to the findings, importance of environment is not perceived in sufficient level even by the university students. From the recognition rate of the most known non-governmental environment-related organisations to the inadequate knowledge about environmental issues such as 6 per cent students do not have opinion about ozone layer which is very well-known issue around the world as well as in Turkey.

From the graph three, with respect to the students' opinions, all components, namely education, recycling, legal regulations, high technology and economic sanctions are almost equally important to solution of environmental problems (range 22 percent to 18 percent). It may necessary to regard this finding as necessity to improve awareness of students by giving them some training first of all. And secondly, because recycling is not very common in Turkey, both governmental and non-governmental organisations should make people aware of its importance. Thirdly, legal regulations should be promoted, and when someone does not obey the rules, they should be paid the cost they have caused in the frame of law. While importing high technology, both public and governmental sectors should choose environment-friendly product instead. And as last but not the least importantly, economic sanctions should be dissuasive. When someone violates the environment, they should now they also have to pay a fine.

Environment is too important to leave decisions about to human being conscience. Human being has already been the most destructive existence the world ever seen, but why do not we could reverse it. With patient and accurate measurements, I personally believe that we can save the earth and recover it from all bad things we have done hitherto.

BIBLIOGRAPHY

Karacan, A. R. (2007). Çevre Ekonomisi ve Politikası. İzmir: E.Ü. Yayınları

Kocataş, A.(2002). Ekoloji ve Çevre Biyolojisi. İzmir: Dora Yayınları

Yücel, M, C., Uslu, F., Altunkasa, N., and P. Say. (2003). Çukurova Üniversitesi Personel ve Öğrencilerinin Çevre Duyarlılıklarının Belirlenmesi. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Araştırma Projesi, Proje No: BAP – PM 2002-01. Adana.

Yücel, M., Uslu, C., Altunkasa, F., Güçray, S., and P. Say. (2008). Adana'da Halkın Çevre Duyarlılığının Saptanması ve Bu Duyarlılığı Arttıracak Önlemlerin Geliştirilmesi, Adana Kent Sorunları Sempozyumu, TMMOB Yayınları, Ankara.

Weiers, R. (2008). Introduction to Business Statistics. South Western Cenage Learning.